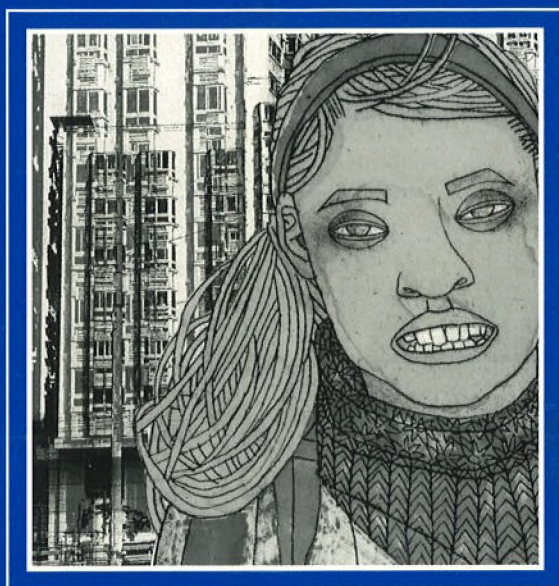
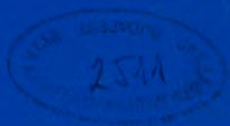

' 13 /1

XXII. Évfolyam, 64. szám

Година XXII, бр. 64

HEMVS
XX

Съдържание

Tartalom

КОЛЕЛО

Пред 100-годишнината на ДБУ

KERÉK

Az MBE 100. évfordulója előtt

Пенка Пейковска: Българската общност в края на хилядолетието (По данни от преброяванията)
Градивен мост между двете култури. Интервю с Пенка Пейковска

3

Penka Pejkovszka. A bolgár közösség az évezred végén (A népszámlálási adatok tükrében)
Összekötő híd a két kultúra között
Interjú Penka Pejkovszkával

14

СТРАНИЦИ

OLDALAK

Георги Господинов: Физика на тъгата (Откъс)

17

Georgi Goszpodinov. A bánat fizikája (Részlet)

Мариана Тодорова: Физика на тъгата – енциклопедия и библия на съвременния човек.

25

Mariana Todorova. A bánat fizikája – a kortárs ember enciklopédiája és bibliája

Радостина Ангелова: Виенски апартамент (Откъс)

31

Radosztina A. Angelova. Bécsi lakás (Részlet)

Патриция Николова: Кадиш за неродените

38

Patricia Nikolova. Kaddis a meg nem születettekért

КАФЕНЕ

KÁVÉHÁZ

Йонка Найденова: За транскрипцията на унгарските имена на български

43

Jonka Najdenova.

A magyar nevek átírása bolgárra

ГРАВИТАЦИЯ

GRAVITÁCIÓ

Димитър Й. Митев: Готово ли бе българското общество за изпитанието „балканска война“?

49

Dimitar J. Mitev. Készen állt-e a bolgár társadalom a Balkán-háborúk megpróbáltatásaira?

ЗА ДЕЦАТА

GYEREKEKNEK

Георги Марковски. Селски календар
Светлана Стойчева. През погледа на дете и с езика на завещанието

59

Georgi Markovszki. Falusi naptár

63

Szvetlana Sztojczseva. A gyermek szemével – a hagyatéék nyelvén

Илюстрациите на **Боян Монтеро**

Боян Монтеро е на 21 години. Рисува откакто се помни. Първите му дебюти в големи конкурси са общокитайски, където спечелва златни медали. Тогаво е на 9-10 години и учи в китайско държавно училище. Пет години от живота си прекарва в КНР. Азиатският опит добавя още културно многообразие, добито в семейството му с майка българка и баща мексиканец. След като се завръща в България, завършва специалност „Графика“ в Националното училище за изящни изкуства „Илия Петров“, София. В момента е студент в Националната художествена академия в София, специалност „Книга и печатна графика“, втори курс. За 4 месеца се учи по програмата „Еразмус“ в Ecole Supérieure Estienne в Париж. Има зад гърба си две самостоятелни изложби и първи места на национални конкурси. В творческите си изяви е твърде разнообразен. Казва, че продължава да търси себе си.

Bojan Montero illusztrációi

Bojan Montero 21 éves. Rajzol, amióta csak az eszét tudja. Első képeivel kínai versenyeken indult, aranyéremmel díjazták. Ekkor 9-10 éves volt, kínai állami iskolában tanult. Öt évet töltött el a Kínai Népköztársaságban. Anyja bolgár, apja mexikói, és korai ázsiai élettapasztalata kulturálisan még sokszínűbbé tette. Miután visszatért Bulgáriába, Szófiában elvégezte az Ilia Petrov Képzőművészeti Iskola grafikai szakirányát. Most másodéves egyetemista a Nemzeti Képzőművészeti Akadémián, könyv és nyomtatott grafika szakon. Az Erasmus-program keretén belül 4 hónapig a párizsi École Supérieure Estienne Egyetemen folytatta tanulmányait. Maga mögött tudhat már 2 önálló kiállítást és több első helyezést is országos versenyeken. Alkotói megnyilatkozásai nagyon változatosak. Úgy gondolja, hogy még keresi önmagát.

Пред 100-годишнината на ДБУ

Az MBE 100. évfordulója előtt

Пенка Пейковска

Българската общност в Унгария в края на хилядолетието

(По данни от преброяванията на населението)

Penka Pejkovszka

A bolgár közösség az évezred végén

(A népszámlálási adatok tükrében)

A 20. század 60-as éveitől kezdve a magyarországi bolgár közösség lélekszáma leginkább az egyéni spontán migráció – a vegyes házasságok – következtében növekszik, különösen a Magyarországon tanuló egyetemisták révén. A népszámlálási adatok szerint a bolgár nyelvet anyanyelv-ként használók száma az évezred végére 39%-kal csökkent (1. táblázat). Összevetve a többi nemzetiség adataival a bolgár nem képez kivételt: az anyanyelvhasználók aránya minden magyarországi nemzetiségnél csökken, kivéve a németeket és a romákat.

Az 1960 és 1990 közötti időszakban intenzíven növekszik a Budapesten élő bolgárok számaránya – 1960-ban még viszonylagos számarányuk 49%, míg 1990-ben már eléri az 57%-ot, ez a folyamat a 20. század végétől lelassul, és csak 1%-os növekedést mutat (2001-ben 58%). A bolgárok koncentrációjához, ugyanis a legtöbb kulturális intézményük éppen ott található. Nagyobb és tömbben élő bolgár lakosság a 20. század második felében Halásztelken és Szigetszentmiklóson található (mindkét település a Csepel-sziget szélén helyezkedik el, méretük a tsz-alapításkor növekszik meg, amikor számos kertész vonul vissza oda, akik máig is

Ot 60-te години на XX век нататък българската общност в Унгария се попълва чрез спонтанна индивидуална миграция вследствие на сключване на смесени бракове, особено от българските студенти в Унгария, и според данните на преброяванията по матерен език български до края на хилядолетието намалява с 39% (вж. Таблица № 1). В сравнение с останалите малцинства в Унгария българите не представляват изключение: спадът в числеността на населението по малцинствен матерен език е характерно за почти всички малцинствени групи в Унгария с изключение на немците и ромите.

През десетилетията от 1960 до 1990 г. процесът на съсредоточаване на българите в столицата Будапеща става по-интензивен – от 49% през 1960 г. техният относителен дял достига 57% през 1990 г., но в края на XX век се забавя, като относителният дял на будапещенските българи спрямо цялата българска общност в Унгария бележи нарастване само с един процент (58% през 2001 г.)

Концентрирането на българите в столицата Будапеща допринася за консолидирането на общността, тъй като повечето от културните им институции са именно там. Други селища в Унгария, където през втората половина на XX век живеят в по-голям брой и по-компактно българи по матерен език български са

селата Халастелек и Сигетсентмиклош (и двете са в покрайнините на остров Чепел, окр. Пещ, и се разрастват при основаване на ТКЗС-тата, когато много градинари се изтеглят именно там и досега се занимават с градинарство), градчето Сентендре – недалеч от Будапеща, гр. Печ в окръг Бараня и гр. Мишколц в окръг Боршод-Абауй-Земплен (вж. Таблица №2).

През втората половина на XX век едновременно с окончателното установяване на българските градинари в Унгария относителният дял на жените все повече нараства, а съотношението между жените и мъжете върви към изравняване. Въпреки тази обща тенденция, половата структура на провинциалната българска общност се различава от тази на будапещенската. През 1960 г. има леко покачване и в броя на жените, и в относителния им дял, след което нараства само относителния им дял, а броят им стагнира. За разлика от будапещенската българска общност сред българите от унгарската провинция не се достига до изравняване на половете, нито пък до превес на жените – през 2001 г. на 1000 мъже се падат средно 807 жени (вж. Таблица №3а). И за това съотношение определяща се явява възрастовата група на 15-39-годишните – възрастта за сключване на бракове и отглеждане на деца, където в случая мъжете все още надвишават жените, докато в останалите възрастови групи се наблюдава превес на жените (вж. таблица №4а).

Демографските показатели за възрастовата характеристика на българската общност в Унгария от 1990 г. показват процес на по-нататъшно застаряване (вж. Таблица 4/4а). И за будапещенските българи (както и за цялата диаспора) е характерно демографското остаряване откъм върха, което се изразява в увеличаване на относителния дял на старите (над 60-годишните): от 3% през 1930 г. до 33% през 1990 г. Ако разгледаме внимателно Таблица 4а, ще открием, че това застаряване откъм върха се определя от възрастовото състояние на българската общност в унгарската провинция – малките градове и селата; за столицата преобладаваща е групата на родилния контингент – 15-39-годишните, а за окръжните градове – на 40-59-годишните. В края на XX век обаче възрастовата структура на българската общност в Унгария вече е претърпяла съществено изменение: и при мъжете, и при жените доминира групата на 40-59-годишните за сметка на възрастните – явление, предопределено от възрастовата структура на българската общност в столицата.

Ако проследим възрастовата структура на българската общност в Унгария от 1990 г. по признак столица – окръжни градове – провинция, се вижда, че в унгарската провинция тя се характеризира със значително по-висок относителен дял (43%) на „старци“ в сравнение с окръжните градове (35%) и особено със столицата (27%), което се дължи на движението на българите от провинцията към Будапеща (Таблица 4а).

Във връзка с възпроизводството на българската общност в Унгария интерес представлява вариацията на жените в родилна възраст – от 15 до 49 години. В недрата на тази възрастова група също се наблюдава застаряване. То се изразява в намаляването на относителния дял на жените на възраст от 15 до 29 години и в увеличаване на относителния дял на по-възрастните, 30-49-годишни жени. Така например, докато през 1930 г. 15-29-годишните жени в будапещенската българска общност са 49%, то през 1990 г. те са само 11%; съответно пак там 30-49-годишните жени през 1930 г. са 24%, а през 1990 г. – 38%.

„Прочитът“ на статистическите данни от преброяванията през 1930, 1990 и 2001 г. показва, че през втората половина на XX век настъпват съществени промени в трудовата активност и профила на българската общност в Унгария по видове заетост. В

kertészettel foglalkoznak), illetve Szentendrén (Budapest-től nem messze), Pécsen (Baranya megye) és Miskolcon (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) (vö. 2. táblázat).

A 20. század második felében a bolgárok végleges magyarországi letelepedésével párhuzamosan egyre növekszik a nők számaránya a közösségen belül, a nemek számaránya pedig fokozatosan kiegyenlítődik. Eme általános tendencia ellenére a vidéki bolgár közösség nemi összetétele eltér a budapestiétől. 1960-ban enyhén növekszik a nők száma, illetve közösségen belüli aránya, azután már csak az arányszámuk növekszik, a létszámuk viszont stagnál. A budapesti bolgár közösséggel ellentétben a vidéki Magyarországon élő bolgárok körében a nemek aránya nem egyenlítődik ki, illetve nem figyelhető meg a nők számbeli túlsúlya sem: 2001-ben 1000 férfire átlagosan 807 nő esik (vö. 3a. táblázat). Ebben a számarányban meghatározó szerepet játszik a 15–39 évesek – vagyis az aktív családalapító és szülő korúak – csoportja, amelynek körében a férfiak száma nagyobb, mint a nőké, míg a többi csoportban a nők többsége figyelhető meg (vö. 4a. táblázat).

A kor szerinti demográfiai mutatók a magyarországi bolgárok esetében 1990-ben a közösség további előregedését mutatják (vö. 4/4a. táblázat). Mind a budapesti, mind pedig a vidéki bolgár diaszpórára jellemző a korpiramis csúcsa felől kiinduló öregedés, amely az idősek (60 éven felüliek) viszonylagos számarányának növekedésében nyilvánul meg: 1930-ban ez csak 3%, 1990-ben már 33%. Ha alaposabban megvizsgáljuk a 4. táblázat adatait, megfigyelhetjük, hogy ezt a csúcspból kiinduló öregedést a magyar vidéken – falvakban és kisvárosokban – élő bolgárok körstruktúrája határozza meg; a fővárosban a legmagasabb az aktív szülői korban (15-39 évesek) lévők számaránya, a nagyvárosokban pedig a 40–59 éveseké. A 20. század végére azonban a magyarországi bolgár közösség korszerkezete már jelentős változáson esett keresztül: mind a férfiak, mind a nők esetében dominál a 40–59 évesek korcsoportja az idősekével szemben, ezt a jelenséget a fővárosi bolgár közösség korszerkezete határozza meg.

Ha a főváros–megyeszékhely–falu tényező szerint követjük nyomon a bolgár közösség korszerkezetét Magyarországon, látható, hogy a magyar vidékre jellemző a korosak nagyobb (43%) számaránya, ami a nagyvárosokban 35%, a fővárosban pedig 27%, ez a bolgároknak vidékről a fővárosba áramlásával magyarázható (4/a. táblázat).

Összefüggésben a magyarországi bolgár közösség reprodukciójával érdekes lehet a szülőképes korban lévő (15–49 év közötti) nők arányváltozása. E korcsoport belsejében is előregedés figyelhető meg, amely a 15 és 29 év közötti nők arányának csökkenésben, illetve a 30 és 49 év közötti nők számarányának növekedésében érhető tetten. Így például 1930-ban a budapesti bolgár közösségben a 15 és 29 év közötti nő aránya 29%, addig 1990-ben már csak 11%; ugyanúgy a 30–49 év közötti nők aránya 1930-ban 24%, 1990-ben pedig 38%.

Az 1930-as, az 1990-es és a 2001-es év statisztikai adatainak olvasata azt mutatja, hogy a 20. század második felében jelentős változások zajlottak le a magyarországi bolgár közösség munkavállalási aktivitásában és profiljában a foglalkoztatottság típusait tekintve. Az 1930-as népszámlálás szerint a bolgár közösség bolgár állampolgárságú tagjainak 72% aktív kereső (2046 fő), ez

тöbb, mint amennyi a bolgár aktív keresők aránya Budapesten (68%). E különbség oka, hogy Budapesten nagyobb a nők és a gyermek számaránya, akiket a férjek és apák tartanak el. Az évezred vége felé az időződő bolgár diaszpóra foglalkoztatási aktivitása erősen csökkent – 1990-ben 45%, bár a 20. század utolsó évtizedében már nem figyelhetők meg jelentős változások (vö. 5. táblázat). Ekkor még egy-százaléknyi csökkenés figyelhető meg az aktív korúak arányában, amely a nők körében végbemenő hasonló folyamatok következménye. Az aktív lakosság számaránya növekszik a férfiaknál és csökken a nőknél, amely az aktív korban lévő férfiak számának növekedésével, illetve az aktív korú nők számának csökkenésével magyarázható (vö. 4. táblázat). Ez a tendencia a közösség elöregedésének és a munkaképes kor felső határa kitolódásának kontextusában megy végbe.

Szakmai profilját tekintve a két háború közötti időszakban a bolgár közösség még mindig földműves/kertész közösség. 1930-ban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak (zöldségtermesztők) számaránya 83%, 11%-u kereskedelemmel foglalkozik (zöldséget, magokat árul), vagyis összesen 94%-uk foglalkozik a zöldségtermesztéssel kapcsolatos tevékenységgel. A gazdasági tevékenységek megnevezésében Magyarországon 1930-ban a kereskedelmi tevékenységet két csoportra osztják: „kereskedelem”, illetve „pénzügyek, hitel, biztosítás” – a bolgárok csak a kereskedelem tevékenységi körben szerepelnek; döntő többségük – 71% – önállóan dolgozik, 8%-uk segédként és csak 1%-uk tagja társulásnak. 3%-uk dolgozik az iparban, olyan szakmákban, mint az asztalos, kocsigyártó, esztergályos, borbély és fodrász, cipész, kocsmáros és fogadós, kőműves, nyomdász, hentes, molnár, pék, szabó, takács. 1%-uk szabadfoglalkozású (rajtuk kívül a rubrikában az állami alkalmazottak is szerepelnek), további 1%-uk pedig a szállításban dolgozik, ahol teherszállítással foglalkoznak (itt szerepelnek más szakmák is: kocsis, fémkovács, posta, távírás, telefon).

A magyarországi bolgár közösség jellegében a leglényegesebb változást az értelmiség megjelenése és létszámának növekedése okozta (vö. 6. táblázat). Az értelmiség a két háború közötti időszakban kezd el formálódni, a második világháború után pedig néhány évtized alatt számaránya már a közösség több mint felét teszi ki (50,4% 1990-ben), az évezred végére pedig eléri a 63%-ot. A pécsi bolgár önkormányzat elnöke, Bonev Jordan szerint Pécsen ez a folyamat 1970 után ölt jelentős méreteket: előtte a közösség tagjainak 70%-a kertész és 30%-a alkalmazott, értelmiségi; a 90-es évek után a kertészek aránya 5-10%-ra csökkent.

Napjainkban a bolgár nemzetiség Magyarországon előkelő helyet foglal el – második az ukrán nemzetiség után – az értelmiségi szférában dolgozó személyek számaránya tekintetében (vö. 7. táblázat). Az értelmiségiek arányának növekedése a bolgár közösségen belül nagyrészt a helyi bolgárok azon törekvésének köszönhető, hogy felsőfokú végzettséget szerezzenek. Terepmunkám során az interjúalanyok közül sokan – fiatalok és idősek egyaránt – kifejezték tiszteletüket a tudás iránt, és vágyukat, hogy maguk vagy gyermekeik és unokáik magasabb végzettséget szerezzenek. A megfelelő végzettségnek fontos helye van a magyarországi bolgárok értékrendjében, különösen a

prebroyavaneto ot 1930 г. 72% (2046 д.) от българската общност по българско гражданство са регистрирани като „печелеци” – повече отколкото е относителния дял на работещите българи в Буданеца (68%). Причината за тази разлика от 4% е, че в столицата са повече жените и децата, които биват издържани от съпрузите и бащите. Към края на хилядолетието трудовата активност на застаряващата българска диаспора е значително намаляла – до 45% (1990), макар през последното десетилетие на XX век да няма съществени изменения (вж. Таблица №5). Тогава се отбелязва спад в относителния дял на активното население по матерен език български с още един процент, което е следствие предимно от протичането на подобен процес във вариацията на жените. Относителният дял на активното население нараства при мъжете и спада при жените, което се дължи на увеличаването на мъжете и намаляването на жените във вариацията на населението в трудоспособна възраст (вж. Таблица №4). Тази тенденция се развива на фона на застаряването на общността и покачването на горната граница на трудоспособната възраст.

По своя професионален профил през междувоенния период българската общност продължава да се характеризира като земеделска – градинарска. През 1930 г. 83% са заети в земеделието (произвеждат зеленчук) и 11% – в търговията (продават зеленчук и семена), т.е. общо 94% се занимават с дейности, свързани със зеленчукопроизводството. В номенклатурата на стопанските направления в Унгария от 1930 г. търговската дейност е разделена на две подрубрики „търговия” и „финанси, кредит, застрахователно дело”, като българи са отбелязани само в сфера търговия; преобладаващата част от тях – 71% работят самостоятелно, 8% са помощници и само 1% са в съдружие.

3% са заети в промишлеността, където са включени занаяти като дърводелство, столарство, коларство, стругарство, бръснарство и фризьорство, общарство, кръчмарство и ханджийство, зидарство, печатарство, месарство, мелничарство, пекарство, шивачество, тъкачество.

1% упражняват свободни професии (освен тях рубриката включва и „държавните служители”). И 1% са заети в сферата на транспорта, където се занимават с превоз на товари (иначе там фигурират и други видове дейности – файтонджийство, железничарство, пощи, телеграфи, телефони).

Най-съществената промяна в облика на българската градинарска общност в Унгария е свързана с появата и разрастването на интелигенцията (вж. Таблица №6). Тя започва да се формира през междувоенния период, а в след Втората световна война само за няколко десетилетия относителният ѝ дял надхвърля половината от общността (50,4% за 1990 г.), за да достигне 63% в края на хилядолетието. Според председателя на местното самоуправление в град Печ Йордан Бонев в печката българска общност този процес се забелязва драстично след 1970 г.: преди това 70% от нейните членове са градинари и 30% са служещи, интелигенция; след 90-те години относителният дял на градинарите спада до 5-10%.

В наше време българското малцинство в Унгария е на челно място – второ след украинското – по относителен дял на хората, работещи в интелектуалната сфера (вж. Таблица №7). Разрастването на интелигенцията сред българското общество се дължи, от една страна, на стремежа на местните българи за придобиване на висше образование. По време на теренните ми проучвания мнозина от интервюираните – младежи и възрастни – изказаха своето уважение към знанието и желанието си самите те или техните деца или внуци да получат по-високо образование. Доброто образование има специално място в ценностната

система на българите в Унгария и особено на първото поколение имигранти. По показател висше образование през 1990 г. българите в Унгария са на трето място след руснаците и украинците с относителен дял на дипломираните над 20%. (вж. Таблица №8). Но последното десетилетие на XX век е времето, когато числеността на дипломираните българи в българското малцинство в Унгария бележи истински скок. Именно тогава относителният им дял спрямо цялото население с матерен език български се увеличава от 20% (1990 г.) до 34% (2001 г.) Разбира се, стремежът към висше образование в самата българска общност не е единствената причина прослойката на интелигенцията днес да доминира в българското малцинство в края на XX век. До голяма степен това явление е резултат от попълването му чрез имиграцията на българи вишисти от България към Унгария.

Според статистическите данни от 1990 г. в професионалната структура на българската интелигенция в Унгария преобладават инженерите – 27%, следвани от работещите в администрацията, правораздаването, стокообмена и икономиката – 24%, културата – 22%, финансово-счетоводната сфера – 18% и здравеопазването – 9%; 20% от интелигенцията са на ръководни длъжности.

Паралелно с процеса на формиране и разрастване на интелигенцията, постепенно залязва градинарството като основен поминък на българите в Унгария и тази тенденция намира израз в силния спад на относителния дял на заетите в селското стопанство – от 83% през 1930 г. до 6% в края на хилядолетието (вж. Таблица №5). Сред полагащите физически труд българи основно място заемат работещите в промишлеността и строителството (35%), земеделците (цветари и зеленчукопроизводители) идват на второ място (26%), на трето и четвърто място са заетите в търговията, хотелиерството и туризма (17%), и транспорта и съобщенията (8%); като цяло все повече нараства относителният дял на заетите в сферата на услугите.

Етническата идентичност на българската общност в Унгария е динамична характеристика, повлияна от конкретните условия на съществуване, на междуетнически взаимовлияния с доминиращия унгарски етнос и с други по-малки етнически групи, с които съжителства (със сърбите например). От края на Първата световна война до края на второто хилядолетие българската общност се формира като малцинство в период, когато не е така многочислена и живее разпръснато в градовете и крайградските зони – фактори не така благоприятни за запазване на етническата идентичност. За сметка на това, тя не е подложена на асимилационни въздействия от страна на държавата приемник Унгария и дори се радва на изключително добър прием, благоразположение и съдействие от нейна страна, постигнати не само с добронамереност, но и съблюдавайки принципа на взаимност в двустранните дипломатически отношения и заради добруването на унгарската общност в България (макар и значително по-малка от българската в Унгария). Освен това българската общност в Унгария получава подкрепа от държавата-майка, която подпомага създадените от нея културни институции и най-вече училището и църквата, като изпраща учители и свещеници от родината.

През междувоенния период тя е естествено разположена към интеграционни процеси, защото продължава да се състои от млади несемейни мъже, някои от които създават в Унгария хетерогенни семейства – българо-унгарски, в редки случаи българо-сръбски.

Устойчивостта на етническата идентичност на българите в

bevándorlók első nemzedékénél. 1990-ben a felsőfokú végzettség tekintetében a magyarországi bolgárok az oroszok és az ukránok után a harmadik helyen álltak a diplomások 20%-os arányával (vö. 8. táblázat).

A 20. század utolsó évtizede azonban az az időszak, amikor a diplomások aránya a magyarországi bolgár nemzetiség körében látványosan megugrott. Számarányuk a bolgár anyanyelvű lakosság körében 20%-ról 34%-ra növekedett (2001-ben). Természetesen a bolgár közösség tagjainak törekvése a felsőfokú végzettség megszerzésére nem az egyedüli oka annak, hogy az értelmiség számaránya dominál a bolgár kisebbség körében a 20. század végén. Ez a jelenség nagyrészt annak is köszönhető, hogy a közösség utánpótlását Bulgáriából a bolgár felsőfokú végzettségű személyek magyarországi bevándorlása is biztosította.

Az 1990-es statisztikai adatok szerint a magyarországi bolgár értelmiség végzettség szerinti struktúrájában a mérnökök dominálnak (27%), őket követik a közigazgatásban, adminisztrációban, igazságszolgáltatásban, kereskedelemben és a gazdaságban dolgozók (24%), a kulturális szférában (22%), a pénzügy-számvitelben (18%), illetve az egészségügyben (9%) tevékenykedők. Az értelmiség 20%-a vezető beosztásban dolgozik.

Párhuzamosan az értelmiség formálódásával és számarányának növekedésével fokozatosan háttérbe szorul a kerteszkedés mint a magyarországi bolgárok fő megélhetési forrása, ami a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának drasztikus csökkenésében nyilvánul meg: míg 1930-ban ez az arány 83%, az évezred végén már alig 6% (vö. 5. Táblázat). A fizikai munkát végző bolgárok között fontos helyet foglalnak el az iparban és az építőiparban dolgozók (35%), a földművesek (virág- és zöldségtermesztők) a második helyen állnak (26%), a harmadik és a negyedik helyen a kereskedelemben, a szálloda- és vendéglátóiparban foglalkoztatottak vannak (17%), illetve a közlekedésben és a hírközlésben dolgozók (8%). Jól látszik, hogy növekszik a szolgáltatóiparban foglalkoztatottak aránya.

A magyarországi bolgár közösség etnikai identitása olyan dinamikus jellemző, amelyet a lét konkrét feltételei, illetve az etnikumok közötti kölcsönhatások (a domináns magyar népcsoporttal vagy más, kisebb népcsoportokkal, pl. a szerbekkel való együttélés) befolyásolnak. Már az első világháború végétől egészen a második évezred végéig a bolgár közösség kisebbséggé alakulása úgy megy végbe, hogy a népcsoport létszáma alacsony, és a bolgárok nagy része szóróványban lakik a nagyvárosokban, illetve a városokhoz közeli zónákban – ezek olyan tényezők, amelyek nem segítik elő az etnikai identitás megőrzését. Másrészt viszont a bolgárok nincsenek kitéve a befogadó magyar állam asszimilációs törekvéseinek, sőt igen pozitív fogadtatásban, jóindulatban és együttműködésben részesülnek, amit nemcsak a jó szándék, hanem a kétoldalú diplomáciai kapcsolatokban megfigyelhető kölcsönösség elvének betartása is megalapozott (a magyar közösség Bulgáriában jólétben élt, bár létszáma sokkal kisebb volt mint a bolgár közösség Magyarországon). Emellett a magyarországi bolgár közösséget az anyaország is támogatta, segítette a közösség által létrehozott kulturális intézményeket, leginkább a templomot és az iskolát, hazai tanárok és papok küldésével. A két háború közötti időszakban a bolgár közösség természeténél fogva nyitott az integrációs folyamatok iránt,

Таблица №1. Брой и относителен дял на населението в Унгария по матерен език български и по пол, 1920-2001 г.²

Година на преброяването	Мат. ез. български			Бълг. гражданство		
	Мъже	Жени	Общо	Мъже	Жени	Общо
	Брой			Брой		
1920	1 064	213	1 277			
1930	2 429	387	2 816	2 194	644	2 838
1941	x	x	4 117			
1960	1 389	730	2 119	x	x	ок. 2 500
1990	751	619	1 370			
2001	651	648	1 299			
	%			%		
1920		83	17	100		
1930	86	24	100	77	33	100
1941	x	x	100			
1960	66	34	100			
1990	55	45	100			
2001	50	50	100			

1. táblázat: A bolgár anyanyelvű lakosság arányszáma és nem szerinti megoszlása Magyarországon 1920–2001²

Népszámlálás éve	Bolgár anyanyelvűek			Bolgár állampolgárok		
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
	Szám			Szám		
1920	1 064	213	1 277			
1930	2 429	387	2 816	2 194	644	2 838
1941	x	x	4 117			
1960	1 389	730	2 119	x	x	kb. 2 500
1990	751	619	1 370			
2001	651	648	1 299			
	%			%		
1920		83	17	100		
1930	86	24	100	77	33	100
1941	x	x	100			
1960	66	34	100			
1990	55	45	100			
2001	50	50	100			

² Az adatok forrásai: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Magyarországi népszámlálások: 1930, 9. táblázat, bolgár állampolgárságú népesség, 12/II. táblázat, a bolgár anyanyelvű lakosság korösszetétele; 1960, bolgár anyanyelvű és bolgár állampolgárságú lakosság; A Magyar szent korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Vol. I. Bp., 1893, p. 54-55; A Magyar Szent Korona országainak 1900. évi népszámlálása. 3. rész. Bp., 1907, p. 120-121, 211-214; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. rész. - MSK, Vol. 61., Bp., 1916, p. 114, 125; Az 1920. évi népszámlálás. V. rész. - MSK, Vol. 73., Bp., 1928, p. 50-51; 1990. évi népszámlálás. Nemzetiség, anyanyelv. Vol. II. Mészáros A. (Ed.) Bp., KSH, 1993, p. 50-51; Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok. 6.21. Összefoglaló adatok. Vol. II. Bp., 2002, pp. 13-135; MOL, XIX-J-1-k-16/c-1/12-31/17-1/1960 (8. d.), p. 130.

² Источници на данните: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Преброявания на населението в Унгария: 1930, табл. 9, население по българско гражданство, табл. 12/II, население по матерен език български и по възраст; 1960, население по матерен език български и по българско гражданство; A Magyar szent korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Vol. I. Bp., 1893, p. 54-55; A Magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. 3. rész. Bp., 1907, p. 120-121, 211-214; A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. rész. - MSK, Vol. 61., Bp., 1916, p. 114, 125; Az 1920. évi népszámlálás. V. rész. - MSK, Vol. 73., Bp., 1928, p. 50-51; 1990. évi népszámlálás. Nemzetiség, anyanyelv. Vol. II. Mészáros A. (Ed.) Bp., KSH, 1993, p. 50-51; Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok. 6.21. Összefoglaló adatok. Vol. II. Bp., 2002, pp. 13-135; MOL, XIX-J-1-k-16/c-1/12-31/17-1/1960 (8. d.), p. 130.

Таблица №2. Селища в Унгария с население по матерен език български над 15 д., 1960-2001 г.³

	Годин		
Селище (Окръг)	1960	1990	2001
Дьор (Окр. Дьор-Мошон-Шопрон)	26	10	6
Естергом (Окр. Комаром-Естергом)	20	11	8
Мишколц (Окр. Боршод-Абауй-Земплен)	83	31	28
Ниредхаза (Окр. Саболч-Сатмар)	27	14	7
Печ (Окр. Бараня)	82	41	29
Сегед (Окр. Чонград)	19	10	27
Сентендре (Окр. Пещ)	24	10	7
Сигетсентмиклош (Окр. Пещ)	73	55	28
Фелшőжолца (Окр. Боршод-Абауй-Земплен)	21	16	5
Халастелек (Окр. Пещ)	62	73	53

2. Táblázat: Magyarországi települések bolgár anyanyelvű, 15 fő feletti lakossággal, 1960–2001³

	Népszámlálás éve		
Település (megye)	1960	1990	2001
Győr (Győr-Moson-Sopron megye)	26	10	6
Esztergom (Komárom- Esztergom megye)	20	11	8
Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)	83	31	28
Nyíregyháza (Szabolcs-Szatmár megye)	27	14	7
Pécs (Baranya megye)	82	41	29
Szeged (Csongrád megye)	19	10	27
Szentendre (Pest megye)	24	10	7
Szigetszentmiklós (Pest megye)	73	55	28
Felsőzsolca (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)	21	16	5
Halasztelek (Pest megye)	62	73	53

³ Az adatok forrása: KSH.

³ Източник на данните: KSH.

Таблица 3.
Брой и относителен дял на населението в Унгария, без столицата Будапеща,
по матерен език български и пол, 1900-2001 г.

Таблица 3а.
Жени на 1 000 мъже при населението в
Унгария, без столицата Будапеща, по
матерен език български, 1900-2001 г.

Година на преброя- ването	М	Ж	О	М	Ж	О	Съотношение
	Брой			%			
1900	781	272	1 053	74	26	100	348
1910	2 310	304	2 614	88	12	100	132
1920	623	122	745	84	16	100	196
1930	1 837	258	2 095	88	12	100	141
1960	732	343	1 075	68	32	100	469
1990	335	232	567	59	41	100	693
2001	301	243	544	55	45	100	807

3. táblázat
A bolgár anyanyelvű lakosság nem szerinti
megoszlása Magyarországon,
Budapest főváros kivételével,
1900–2001

3a. táblázat
Az 1000 férfilakosra eső nők aránya
Magyarországon, Budapest főváros
kivételével a bolgár anyanyelvű
lakosságnál, 1900–2001

Нépszámlálás éve	F	N	Ö	F	N	Ö	Arány
	Szám			%			
1900	781	272	1 053	74	26	100	348
1910	2 310	304	2 614	88	12	100	132
1920	623	122	745	84	16	100	196
1930	1 837	258	2 095	88	12	100	141
1960	732	343	1 075	68	32	100	469
1990	335	232	567	59	41	100	693
2001	301	243	544	55	45	100	807

Таблица 4/4а. Брой и относителен дял на населението в Унгария по матерен език български, по възраст и по пол, 1930, 1990, 2001 г. / Относителен дял на населението в Унгария по матерен език български и по възраст, 1990 г.³

Възраст	0-14			15-39			40-59			60+			
Год. на пребр.	М	Ж	О	М	Ж	О	М	Ж	О	М	Ж	О	Общо
	Брой												
1930	133	104	237	1 857	194	2 051	362	70	430	77	19	96	2 814*
1990	43	54	97	252	181	433	241	249	391	215	139	449	1 370*
2001	35	49	84	218	182	400	229	233	462	169	184	353	1 299*
	%												
1930	6	27	8	76	50	73	15	18	16	3	5	3	100*
1990	6	9	7	33	29	32	32	40	28	29	22	33	100*
2001	6	8	6	33	28	31	35	36	36	26	28	27	100*

%	0-14	15-39	40-59	60+	Общо
Будапеща	8	37	28	27	100
Окръжни градове	5	23	37	35	100
Провинция	6	25	26	43	100
Общо	7	32	28	33	100

* + 2 д. неизв.

4/4а. táblázat: A bolgár anyanyelvű lakosság száma, aránya, kor és nem szerinti megoszlása Magyarországon, 1930-ban, 1990-ben és 2001-ben / A bolgár anyanyelvű lakosság aránya és a kor szerint megoszlása 1990-ben.⁴

Életkor	0–14			15–39			40–59			60+			
Népszám-lálás éve	F	N	Ö	F	N	Ö	F	N	Ö	F	N	Ö	Összes
	Szám												
1930	133	104	237	1 857	194	2 051	362	70	430	77	19	96	2 814*
1990	43	54	97	252	181	433	241	249	391	215	139	449	1 370*
2001	35	49	84	218	182	400	229	233	462	169	184	353	1 299*
	%												
1930	6	27	8	76	50	73	15	18	16	3	5	3	100*
1990	6	9	7	33	29	32	32	40	28	29	22	33	100*
2001	6	8	6	33	28	31	35	36	36	26	28	27	100*

%	0–14	15–39	40–59	60+	Összesen
Budapest	8	37	28	27	100
Megyeszék-helyek	5	23	37	35	100
Vidék	6	25	26	43	100
Összesen	7	32	28	33	100

* + 2 fő ismeretlen

⁴ Az adatok forrása: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Magyarországi népszámlálás: 1930., az egész országra 12/II. tábl., a bolgár anyanyelvű lakosság kor és vallás szerinti megoszlása; 1990-es év, a bolgár anyanyelvű lakosság életkora települések szerint.

⁴ Источник на данните: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Преброяване на населението в Унгария: 1930 г., за цялата страна, табл. 12/II, население по матерен език български, религиозна принадлежност и възраст; 1990 г., по селища, население по матерен език български и възраст.

Таблица №5. Относителен дял на населението в Унгария по заетост и с матерен език български, 1990, 2001 г. ⁵

Година на преброяването Население	1990			2001		
	М	Ж	О	М	Ж	О
Активно	45	44	45	50	40	44
Неактивно	31	29	30	29	34	32
Безработни	2	1	1	3	3	3
Издържани	22	26	24	18	23	21
Общо	100	100	100	100	100	100

5. táblázat: A bolgár anyanyelvű lakosság foglalkoztatási aránya (%), 1990, 2001⁵

Népszámlálás éve Lakosság	1990			2001		
	F	N	Ö	F	N	Ö
Aktív	45	44	45	50	40	44
Inaktív	31	29	30	29	34	32
Munkanélküli	2	1	1	3	3	3
Eltartott	22	26	24	18	23	21
Összesen	100	100	100	100	100	100

Таблица №6. Брой и относителен дял на активното население в Унгария по занятие и по българско гражданство, 1930 г. / матерен език български, 1990, 2001 г. ⁶

Година на преброяването Занятие	1930	1990	2001	1930	1990	2001
	Брой			%		
Интелигенция	x	309	365	x	50	63
Селско стопанство	1 690	79	32	83	13	6
Промишленост и строителство	69	107	69	3	17	12
Търговия	227	53	x	11	9	x
Услуги и свободни професии	26	14	95	1	2	16
Транспорт, пощи	13	23	x	1	4	x
Други	21	28	17	1	5	3
Общо	2 046	613	578	100	100	100

6. táblázat: A bolgár állampolgárságú aktív lakosság foglalkozási megoszlása 1930-ban / bolgár anyanyelvűek 1990-ben és 2001-ben.⁶

Népszámlálás éve Foglalkozás	1930	1990	2001	1930	1990	2001
	Szám			%		
Értelmiség	x	309	365	x	50	63
Mezőgazdaság	1 690	79	32	83	13	6
Ipar és építőipar	69	107	69	3	17	12
Kereskedelem	227	53	x	11	9	x
Szolgáltatóipar, szabadfoglalkozásúak	26	14	95	1	2	16
Közlekedés, posta	13	23	x	1	4	x
Egyéb	21	28	17	1	5	3
Összesen	2 046	613	578	100	100	100

⁵ 1990. évi népszámlálás. Vol. II. Bp., KSH, 1993, pp. 34-38; Népszámlálás 2001. Vol. 6.21.I., Bp., 2002, p. 135.

⁶ Az adatok forrása: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Népszámlálás Magyarországon: 1930-ban, 35. tábl., a bolgár állampolgárságú lakosság foglalkozás szerinti megoszlása; Mészáros A.: 1990. évi népszámlálás. Vol. II. Bp., KSH, 1993, pp. 34-36.

⁵ 1990. évi népszámlálás. Vol. II. Bp., KSH, 1993, pp. 34-38; Népszámlálás 2001. Vol. 6.21.I., Bp., 2002, p. 135.

⁶ Източник на данните: MOL, XXXIII (KSH) -23-h, Преброяване на населението в Унгария: 1930 г., табл. 35, население по българско гражданство и по занятие; Mészáros A., 1990. évi népszámlálás. Vol. II. Bp., KSH, 1993, pp. 34-36.

Таблица №7. Брой на активното българско и друго малцинствено население в Унгария по матерен език и вид труд, 1990 г.⁷

Малцинство	Физи-чески	Интелек-туален труд	Общо	Физически труд	Интелек-туален труд	Общо
	Брой			%		
Българи	304	309	613	49,59	50,41	100,00
Гърци	450	362	812	55,42	44,58	100,00
Немци	8 339	4 133	12 472	66,86	33,14	100,00
Поляци	1 898	369	2 267	83,72	16,28	100,00
Словаци	3 262	1 459	4 721	69,09	30,91	100,00
Словенци, венди	1 035	177	1 212	85,40	14,60	100,00
Сърби	674	528	1202	56,07	43,93	100,00
Украинци, рутени	149	210	359	41,50	58,50	100,00
Хървати	5 392	1 950	7 342	73,44	33,14	100,00

7. táblázat: A bolgár és más kisebbséghez tartozó aktív lakosság száma és foglalkoztatásának típusa 1990-ben.⁷

Kisebbség	Fizikai munka	Szellemi munka	Összes	Fizikai munka	Szellemi munka	Összes
	Szám			%		
Bolgár	304	309	613	49,59	50,41	100
Görög	450	362	812	55,42	44,58	100
Német	8 339	4 133	12 472	66,86	33,14	100
Lengyel	1 898	369	2 267	83,72	16,28	100
Szlovák	3 262	1 459	4 721	69,09	30,91	100
Szlovén, vend	1 035	177	1 212	85,40	14,60	100
Szerb	674	528	1202	56,07	43,93	100
Ukrán, ruszin	149	210	359	41,50	58,50	100
Horvát	5 392	1 950	7 342	73,44	33,14	100

Таблица №8. Брой и относителен дял на българското и друго малцинствено население в Унгария над 7-годишна възраст по матерен език и висше образование, 1990 г.⁸

Матерен език	Общ брой	Брой на дипломираните	% на дипломираните
Български	1 336	269	20,1
Румънски	8 369	509	6,1
Руски	4 456	2 133	47,9
Словашки	12 550	841	3,3
Словенски	2 565	84	3,3
Сръбски	2 838	330	11,6
Украински, русински	666	212	31,8
Хърватски	17 041	1 021	6,0

8. táblázat: A hét év feletti bolgár és más kisebbségi lakosság anyanyelv és felsőfokú végzettség szerinti száma és százalékos aránya Magyarországon 1990-ben⁸

Anyanyelv	Teljes szám	Diplomások száma	Diplomások %-os aránya
Bolgár	1 336	269	20,1
Román	8 369	509	6,1
Orosz	4 456	2 133	47,9
Szlovák	12 550	841	3,3
Szlovén	2 565	84	3,3
Szerb	2 838	330	11,6
Ukrán, ruszin	666	212	31,8
Horvát	17 041	1 021	6,0

⁷ Az adatok forrása: 1990 évi népszámlálás. Vol. II., pp. 22-33 (2.32. tábl.).⁷ Източник на данните: 1990. évi népszámlálás. Vol. II., pp. 22-33 (табл. 2.32).⁸ U. ott 74-77. o.; Népszámlálás 2001. Vol. 6.21 I, Bp., 2002, p. 135.⁸ Пак там, с. 74-77; Népszámlálás 2001. Vol. 6.21 I, Bp., 2002, p. 135.

Градивен мост между двете култури

Интервю с Пенка Пейковска

Összekötő híd a két kultúra között

Interjú Penka Pejkovszkával

Пенка Пейковска работи в Институт за исторически изследвания при БАН. Завършва история и етнография в Будапеща. Взема участие в подготовката на многотомната история на България, което затвърждава интереса ѝ към българо-унгарските отношения. Естествено вниманието ѝ се насочва и към българските общности на територията на Унгария, които „винаги са били градивен мост между двете култури”. Две от тях – българите от Банат и българската градинарска общност – присъстват много активно в унгарската култура и в унгарското общество в различни периоди от неговото развитие. Написването на монографията „Българските общности в Унгария през XIX-XX век” продължава повече от 10 години.

Penka Pejkovszka a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében dolgozik. Budapesten szerzett diplomát történelem és néprajz szakon. Részt vett a többkötetes *Bulgária története* kiadvány munkálataiban, ami megerősítette érdeklődését a magyar-bolgár kapcsolatok iránt. Természetszerűleg érdeklődése a Magyarország területén található bolgár közösségekre is kiterjedt, amelyek mindig is „összekötő híd voltak a két kultúra között”. Ezek közül kettő – a bánáti bolgárok és a bolgárkertész-közösség – igen aktív szerepet játszik a magyar társadalomban fejlődésének különböző szakaszaiban. *Bolgár közösségek Magyarországon a XIX-XX. században* című könyvének megírása több mint 10 évébe telt.

Много се е писало за българските общности в Унгария – както от унгарски учени и публицисти, така и от българската наука. Самата общност също се опитва да изгради собствена памет. Вашият подход към темата е от гледна точка на статистиката и демографията. Как се работи с такъв „скупчен” материал?

Това е един нов метод в българската историческа наука, но в Унгария се използва много активно през последните 20 години. Използвала съм предимно преброяванията в Унгария, но има и

А magyarországi bolgárokról már igen sokat írtak mind a magyar tudósok és publicisták, mind pedig a bolgár tudományos kutatók. Maga a közösség is igyekszik saját emlékezetet kialakítani. Az ön megközelítésmódja a statisztika és a demográfia. Hogyan lehet ilyen „unalmas” anyaggal dolgozni?

Ez egy új módszer a bolgár történettudományban, de Magyarországon nagyon intenzíven használják az elmúlt

20 évben. Leginkább a magyar népszámlálási adatokat használtam, de akadnak más, úgynevezett „tömeges források”, amelyenek a különböző nyilvántartások. Ez a módszer egy másfajta megközelítést ad a közösségek fejlődéséhez általában. Minden nézőpont érdekes: a magyarországi bolgároké, akik a saját történelmüket írják, illetve a bolgár kutatóké is, akiket leginkább a bolgár nemzeti fejlődés érdekel. Szerettem volna az új források és módszertan használatával valami mást bemutatni. Hogy ne legyen az anyag túl száraz, más módszereket is használtam: interjúkat (amelyeket javarészt a magyarországi bolgár közösség készített), magánokiratokat (pl. személyes levelezést stb.), átiratokat a magyarországi bolgár nagykövetség archívumából, ahová a kertészek panaszaiikkal, problémáikkal fordultak. Így a statisztikai anyagot más források is színesítik.

A közösségek saját magukról alkotott képe gyakran nem egyezik meg a statisztikai adatokkal. Lát-e valamilyen ellentmondást a statisztikai adatok között és a kép között, amit a közösség saját magáról kialakított?

Ez az eltérés minden közösségnél megfigyelhető. Valamiképp természetes is, hiszen a nézőponttól függ. Ez normális, különösen a korai statisztika esetében. A XIX. század végén és a XX. század elején a bolgár közösség mobil volt, állandóan mozgott Bulgária és Magyarország között, míg a népszámlálásokat év végén végezték, amikor ténylegesen csak azokat számlálták meg, akik valamilyen oknál fogva itt maradtak telelni. Ez természetesen ismert mind a kutatók, mind a laikusok körében, és figyelembe is veszik.

Milyen volt a kölcsönhatás a különféle bolgár közösségek között, például a kertészek és az egyetemi hallgatók között?

A Magyarországon tanuló bolgár egyetemistákat még nem kutatták. A tanulmányi migráció kérdése igen aktuális napjainkban is. Érdekes a kapcsolat a bolgárkertészek és a diákok között. A diákok egy része azért jött Magyarországra, mert tudta, hogy itt nagy bolgár közösség lakik. A magyar nyelv ugyan nagyon idegenül hangzott, de az ország nem volt messze, és a két ország elég jó körülményeket biztosított a továbbtanuláshoz. A bolgár közösség megléte, az az érzés, hogy nincsenek magukra hagyatva, számos egyetemi hallgatót vonz Budapestre. Másrésztől viszont ez az az időszak, amikor a bolgár közösség is elkezd kinevelni az értelmiségét. A nagy kertészfamíliák leszármazottai maguk is jogot, orvostant, mérnöki tudományokat tanulnak. A kertészek anyagilag is segítették az egyetemistákat: gyakran adtak nekik munkát a kertekben, hogy anyagilag talpon tudjanak maradni. Ez igen nagy segítség volt, különösen a kezdeti időszakban, amikor még nem tudtak jól magyarul. Az egyetemisták aktívan vettek részt a bolgár közösség kulturális életében is. Ugyanez vonatkozik azokra a bánati bolgárookra is, akik 1920 után költöztek át Magyarországra. Bár katolikus vallásúak, mégis a bolgár közösség részét képezték. Vannak olyan elbeszélések, amelyek szerint a kertészek az egyetemistákat (akiknek az egészségügyi ellátása nem volt megoldott)

други, така наречените „масови извори” – регистрите. Този подход дава един по-различен поглед към развитието на общностите вобще. Всяка от гледните точки е интересна: и българите в Унгария, които пишат своята собствена история, и българските изследователи, които се интересуват предимно от българското национално развитие. Искаше ми се да представя нещо различно с използването на нови извори и нова методика.

За да не бъде скучен материалът, съм използвала и други методи – интервю (предимно правените от общността в Унгария), лични документи (частна кореспонденция и др.), преписката от фонда на Българската легация в Будапеща, където градинарите са подавали своите жалби, проблеми. Така че статистическият материал е разчупен и от друг вид извори.

Съзнанието на общностите за себе си понякога се различава от статистическите данни. Вие виждате ли някакво противочерие между статистическите данни и образа, който си е създала общността за себе си?

Това различие важи за всички общности. Естествено е и, разбира се, зависи от гледната точка. Това е нормално, особено за ранната статистика. В края на XIX и началото на XX век българската градинарска общност е била подвижна, непрекъснато се е движела между България и Унгария, а преброяванията са се правели в края на годината, която фактически са били преброявани само тези, които по една или друга причина са оставали да зимуват. Това, естествено се знае и от изследователите, и от неспециалистите и се взема предвид.

Какво е било взаимоотношението между отделните български общности – студенти и градинари например?

Българските студенти в Унгария не са били изучавани. Темата за образователната емиграция е особено актуална и в наши дни. Интересна е връзката между българските студенти и българските градинари. Част от студентите идват в Унгария именно защото знаят, че тук има голяма българска общност. Унгарският език е бил доста чужд, но пък страната не е била далече и двете държави са създавали доста добри условия за следване. Наличието на градинарска общност обаче, усещането, че няма да бъдат оставени сами, насочва много от студентите към Будапеща. Това, от друга страна, е времето, когато самата българска общност започва да изгражда своя интелигенция. Потомците на големите български градинарски фамилии вече учат право, медицина, инженерство. Градинарите са помагали на студентите и в материално отношение – те често са работели в техните градини, за да се подпомагат финансово. Това е било голямо улеснение особено за времето, когато още не са владеели добре езика. Студентите са участвали активно и в културния живот на българската градинарска общност. Същото се отнася и за онези банатски българи, които след 1920 г. се преселват в Унгария. Въпреки че са католици, те също се вписват в българската общност. Има разкази как български градинари завеждат български студенти (чието здравно осигуряване не е било уредено) при банатски български лекари, за да ги оперират или лекуват. Така че между тези три общности е имало допирни връзки и те си оказват взаимопомощ.

Ситуацията, в която живее българската общност – разпръснатото, в големи градски центрове – е благоприятна за бърза асимилация. Какви са причините за нейното съхраняване?

До Втората световна война въобще не може да се говори за асимилация при българската градинарска общност. Интересното е, че българите много бързо научават унгарски в степента, която им е необходим за работа. Това обаче не означава асимилация, тъй като общностите, в които живеят, са затворени – това единодушно подчертават унгарските автори, които ги изследват. През XIX век градините се обработват от тайфи, а след 1920 г. – започва да преобладава семейното предприемачество. Тук се имат предвид големите семейства, родовете. Това до голяма степен е съхранило културата. Отварянето към унгарското общество идва чрез смесените бракове. Запазването на българското в тези смесени бракове е доста различно за отделните семейства. До втората световна война обаче те са относително малко на брой.

За съхраняването на общността има значение и това, че българските градинари са били достатъчно интуитивни и образовани, за да изградят свои институции. В известен смисъл към това са ги подтиквали самите обстоятелства, които са изисквали да решават сами проблемите на общността. Създали са училище, църква – пилоните на българщината – в един много ранен период. Българското училище в Будапеща е най-ранното в Европа в най-ново време. В това отношение българите са имали моралната подкрепа и на българската, и на унгарската държава. Даването на децата в унгарско училище не е било желателно и поради това, че – в определен период от развитието на Унгария – се е налагало детето да приеме католицизма.

След Втората световна война нещата се променят коренно. Спира непрекъснатият поток от България и движението между двете държави. От 60-те години насам българската общност се попълва изключително от смесените бракове. Днес за съхраняването ѝ допринасят българските организации и културни институции.

Разговаря: Светла Кьосева

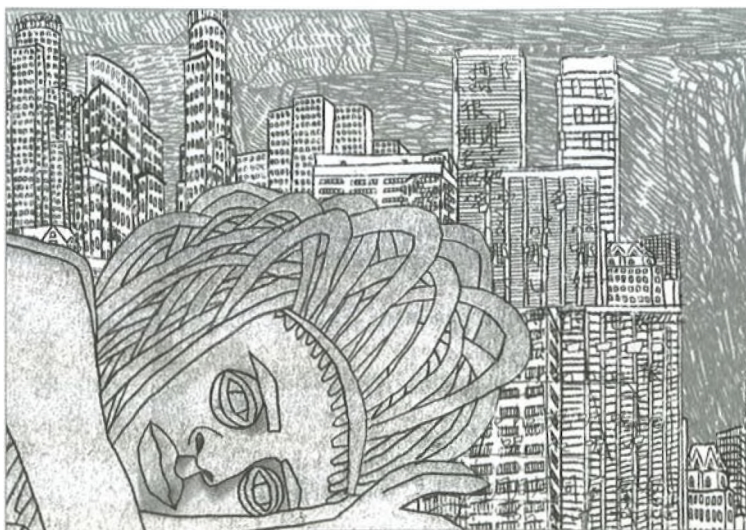
elvitték bánáti bolgár orvosokhoz, hogy megoperálják vagy kezeljék őket. Így a három közösség között volt kapcsolat, kölcsönösen segítették egymást.

Az a szituáció, amelyben a bolgár közösség él – szét-szórtnan, a nagy városi központokban – kedvez a gyors asszimilációnak. Mégis melyek a fennmaradás okai?

A második világháborúig egyáltalán nem lehet asszimilációról beszélni a bolgárkertész-közösségnél. Érdekes, hogy a bolgárok nagyon gyorsan megtanulnak magyarul azon a szinten, ami munkájukhoz szükséges. Ez azonban nem jelent asszimilációt, mert azok a közösségek, amelyekben laknak, igen zártak voltak, ezt egyöntetűen állítják a magyar szerzők, akik vizsgálják őket. A XIX. században még kertészcsapatok dolgoznak a kertekben, 1920 után már a családi vállalkozásoké a fő szerep. Itt nagycsaládköről, nemzetségekről van szó. Ez nagymértékben konzerválta a kultúrát. A nyitás a magyar társadalom felé a vegyes házasságok révén következik be. A bolgárság megőrzése ezekben a vegyes házasságokban családonként eltérő. Ezek azonban a második világháborúig még kis számban fordulnak elő. A közösség megmaradása szempontjából az is nagy jelentőségű, hogy a bolgárkertészek elég műveltek és előrelátók voltak, hogy saját intézményrendszerrel hozzanak létre. Bizonyos értelemben erre a körülmények késztették őket, amelyek megkövetelték, hogy maguk intézzék a közösség ügyeit. Létrehoztak iskolát, templomot – a bolgárság alapköveit – egy nagyon korai időszakban. A budapesti bolgár iskola volt a legkorábbi ilyen iskola Európában az újkorban. Ebben az esetben a bolgárok mind a bolgár, mind a magyar állam támogatását megkapták. A magyar iskolákba való beíratás azért sem volt kívánatos, mert – Magyarország fejlődésének egy időszakában – ez a gyermek katolikus hitre térésével járt volna együtt.

A második világháború után a helyzet gyökeresen megváltozott. Megállt Bulgária és Magyarország között ingázó emberek áramlása, és a két ország közötti közlekedés. A 60-as évektől a bolgár közösség sorait szinte kizárólag vegyes házasságokból töltik fel. Megmaradását manapság a bolgár szervezetek és kulturális intézmények biztosítják.

*Az interjút készítette: Szvetla Kjoszeva
Fordította: Menyhárt Krisztina*

Георги Господинов

Физика на тъгата

(Откъс)

Georgi Goszpodinov

A bánat fizikája

(Részlet)

Кönnyű út

Nagyapámnak mégiscsak megvolt a maga háborús titka. Azon a januári éjszakán, amikor egyedül akart maradni velem, az elhallgatott dolgok ajtaja kinyílt egy kissé... Magához hívott – a legnagyobb unokát, aki a nevét viseltem. 27 éves voltam. A szobácskájában voltunk, alacsony, apró ablakú helyiségben, ahol hét nővérével együtt felnőttem, ahol gyermekként minden vakációmát töltöttem. A nem sokkal korábbi szélütése miatt alig tudott beszélni. Kettesben voltunk. Odament a fakomódhoz, sokáig turkált az egyik fiókban, és a fiók aljára terített papír alól előhúzott egy közönséges, négybe hajtott, eléggé gyűrött és sárgult füzetlapot. Nem hajtotta szét, a kezembe nyomta, és intett, hogy tegyem el. Aztán csak ültünk ott egymást átölelve, mint gyermekek. Apám lépte hallatszottak odakint, erre elengedtük egymást. Két nappal később nagyapám elment. Január vége volt.

Sokan eljöttek a temetésére. Biztosan zavarba jött volna, ha látja. Hét nővérenek fiai és lányai mindenfelől összesereglettek, letettek valami szálnalmas téli virágot a feje mellé, és leadták a túlvilágra szóló rendeléseiket. A halott olyan ezen a

Лек път

И все пак дядо ми имаше своята тайна от войната. В тази януарска нощ, когато поиска да останем само двамата, вратата на премълчаното леко се откrehна... Повика мен, най-големия от внуците, носех неговото име, бях на 27. Стояхме в стайката му, ниска, с малко прозорче, там, където беше израснал със седемте си сестри, там, където прекарвах всичките си летни ваканции като дете. От скорошния инсулт почти не можеше да говори. Бяхме само двамата, той отиде до дървения бюфет, рови дълго в едно чекмедже и там, изпод постлания на дъното вестник, измъкна обикновен лист от тетрадка, сгънат на четири, доста поомачкан и пожълтял. Не го отвори, мушна го в ръката ми и направи знак да го скрия. После седяхме така, прегърнати, както когато бях дете. Чуха се стъпките на баща ми пред къщи и се пуснахме. След два дни дядо ми си отиде. Беше в края на януари.

Дойдоха да го изпратят много хора. Със сигурност щеше да се притесни, ако ги беше виждал. Синовете и дъщерите на неговите седем сестри пристигнаха отвсякъде, оставяха някое оскъдно зимно цвете до главата му и даваха своите поръчки за отвъдното. Мъртвият е нещо като бърза поща по тези краища. Айде,

чичо, да носиш на мама много здраве, като се видите. Да ѝ кажеш, че сме добре, малката Дана сега завършва, всичко с шест. Кажи ѝ още, че другата внучка замина за Италия. Засега още мие чинии, ама има надежда. Айде, пък на тебе, чичо, лек ти път. После племенникът, който дава тези наставления, целува ръка на покойника и се оттегля. След малко се връща пак, извинява се, забравил да каже, че са продали къщата на село, ама я купили добри хора, чак от Англия. Айде пак сбогом и лек път. По тези югоизточни краища хората не казваха лека му пръст или Бог да прости... само пожелаваха лек път. Лек път.

Страничен коридор

Една приятелка разказваше как като дете била убедена, че Унгария е на небето. Нейната баба била унгарка и всяко лято идвала на гости в София да види дъщеря си и любимата си внучка. Винаги я посрещали на летището. Отивали там доста порано, вдигали глави, като пилци, докато им се схванат шиите, майка ѝ казвала: ей сега ще се появи баба ти. Бабата от Унгария, която идвала от небето. Харесвам историята, вкарвам я веднага в склада. Предполагам, че когато унгарската баба е умряла, тя просто си е останала там горе в небесната Унгария, махала от някой облак, само дето спряла да се приземява.

Скринът на паметта

Четири месеца по-късно в средата на май пътувах с един стар опел към Унгария. предложих на вестника, към който работех, да напиша за българските военни гробища от Втората световна война. Най-голямото е в Харкан, Южна Унгария.

Главният се съгласи и ето ме вече на път през Сърбия. Харкан, някогашно село, сега градче, е близо до местата на Дравските боеве. Скоро напуснах магистралата и избрах един по-различен маршрут пред Страцин, Куманово, Прищина, после свърнах към Крива паланка, през Ниш, Нови Сад... Искях да мина всички пътища, които дядо ми бе извървял пеш в калта през зимата на 1944-а. Бях проучил внимателно наличните военни карти за движението на 11-ти Сливенски пехотен полк, 3-та пехотна дивизия, Първа армия. Карах, в джоба ми стоеше онова сгънато на четири листче. Там беше записан един унгарски адрес. Стигнах Харкан. Имаше време за военното гробище. Искях преди това да открия една къща. Лутах се известно време, докато намеря улицата, записана на листчето. Слава Богу, че името ѝ не беше променено през всичките тези 50 години. Спрях колата в самия ѝ край и тръгнах да търся номера. Едва сега си дадох сметка, че всъщност не знам какво очаквам от тази късна визита. Дядо ми беше живял тук, разквартирован през онези няколко спокойни седмици преди боевете. Щастлив и тревожен едновременно. Ето я къщата, строена преди войната. По-голяма е от тази на дядо ми, отбелязвам с известна завист, по-средноевропейска. Има голяма градина с нацъфтели пролетни цветя, но лалетата на баба ми са по-хубави, казвам си мимоходом. В дъното на градината има беседка и там е седнала жена на възрастта на дядо ми, с бяла, поддържана коса, без забрадка. Давам си сметка, че изобщо не е сигурно коя е тя. За 50 години къщите сменят обитателите си, хората се местят, умират. Натискам входната врата, една камбанка над нея възвестява идването ми. От къщата излиза мъж над петдесетте. Поздравявам на английски, можех и на унгарски, от уроците на дядо ми, но засега си го спестявам. Слава Богу, и той говори английски. Обяснявам, че съм журналист от България, дори показвам картата си от вестника и каз-

видéken, mint a gyorsposta. Hé, bátya, add át az üdvözlötünket anyunak, ha találkoztok! Mondd meg neki, hogy jól vagyunk, a kis Dana most végez, kitűnő tanuló. Azt is mondd meg, hogy a másik unokája elment Olaszországba. Egyelőre tányérokat mosogat, de reménykedik. Neked meg, bátya, könnyű utat! Azzal az unokaöcs, aki a megbízásokat adta, kezet csókol az elhunytak, és hátrahúzódik. Kisvártatva visszajön: elnézést kér, de elfelejtette mondani, hogy eladták a házat a faluban, de jó emberek vették meg, egyenest Angliából. Na, isten áldjon még egyszer, és könnyű utat! Ezen a délkeleti tájon nem mondják az emberek, hogy nyugodjék békében, vagy béke poraira, csak könnyű utat kívánnak. Könnyű utat.

Меллékfolyosó

Egyik barátnőm mesélte, hogy gyermekként meg volt győződve róla: Magyarország a mennyben van. Magyar volt a nagymamája, és minden nyáron vendégségbe jött Szófiába, hogy lássa a lányát és a kedvenc unokáját. Mindig a repülőtéren várták. Már jóval korábban kimentek, nyújtogatták a nyakukat fölfelé, mint a csirkék, míg meg nem meredt, az anyja azt mondta: „Mindjárt megjelenik a nagymamád.” A magyarországi nagymama, aki az égből jön. Szeretem ezt a történetet, mindjárt el is raktározom. Feltételezem, hogy amikor meghalt a magyar nagymama, egyszerűen odafönn maradt a mennyei Magyarországon, onnan integetett valamelyik felhőről, csak alászállni nem tudott többé.

Az emlékek szekrényé

Négy hónappal később, május közepén egy öreg Opel-el utaztam Magyarország felé. Felajánlottam az újságnak, amelynél dolgoztam, hogy írok a második világháborús bolgár katonai temetőkről. A legnagyobb Harkányban van, Dél-Magyarországon. A főnök beleegyezett, és lám, már itt vagyok, utazom Szerbián át. Harkány, az egykori falu, ma kisváros, közel esik a drávai harcok színhelyéhez. Nemrég letértem az autópályáról, más útvonalat választottam, Sztracinon, Kumanovón, Pristinán keresztül, majd letértem Kriva Palanka felé, át Nisen, Újvidéken... Végig akartam járni az összes utat, amelyen nagyapám végigment gyalog, a sárban, 1944 telén. Figyelmesen tanulmányoztam az Első Bolgár Hadsereg Harmadik Gyalogoshadosztálya 11. Szliveni Gyalogezredének mozgását a rendelkezésemre álló katonai térképeken. Vezettem, a zsebemben ott lapult az a négyrészt hajtott füzetlap. Egy magyarországi cím volt rajta. Beértem Harkányba. A katonai temető még ráért. Előbb egy házat akartam megtalálni. Bolyongtam egy darabig, mire megtaláltam a papíron szereplő utcanevet. Hála istennek, az elmúlt ötven év alatt nem változtatták meg! Leállítottam a kocsit az utca végén, és elindultam megkeresni a házszámot. Csak most vettem számot azzal, hogy voltaképpen nem tudom, mit várok ettől a kései látogatástól. Itt lakott a nagyapám, ide szállásolták be azokban a nyugtalan hetekben a harcok előtt. Boldog vagyok és zaklatott. Itt a ház, még a háború előtt épült. Nagyobb, mint öregapámé, jegyzem meg némi irigységgel, közép-európaibb. Nagy kertje van, nyíló tavaszi virágokkal – de nagyanyám tulipánjai szebbek, mondom magamnak sebtében. A kert mélyén száletli, egy nagyapám korú asszony ül ott, ápolt, fehér hajjal, fejkendő nélkül. Számot vetek vele, hogy egyáltalán nem biztos, ki ő. Ötven esztendő alatt változnak a házak lakói, elköltöznek, meghal-

nak. Benyitok a kertkapun, fölötte egy csengő jelzi jöttömet. Jó ötvenes férfi lép ki a házból. Angolul köszönök. Megtehetném magyarul is, nagyapám leckéi után, de egyelőre nem élek vele. Hála istennek a férfi is beszél angolul. Elmagyarázom, hogy újságíró vagyok Bulgáriából, még a lapomtól kapott igazolványom is felmutatom, és elmondom, hogy a bolgár katonákról írok, akik itt harcoltak a második világháborúban. Járt a temetőben? – kérdezte a férfi. Mondtam, hogy még nem. Az érdekel, mit tudnak az itt élő emberek, mire emlékeznek. Végre odainvital a szaleitiben ülő öregasszonyhoz.

Ő az anyám, mondja a férfi. Kezet fogunk. Könnyed, bizalmatlan kézszorítás. Az emlékezete már cserbenhagyja – magyarázza a férfi. Arra nem emlékszik, hogy mit evett tegnap, de a háborúra igen, itt is voltak bolgár katonák, alighanem még a házba is beszállásolták őket. Odafordul az anyjához, és nyilván elmagyarázza neki, ki vagyok és honnan jöttem. Az asszony mintha csak most venne észre. Emlékezete bezárt szekrény, érzem, ahogy megfordul a kulcs a rég bezárt fiókokban. Eltelik egy hosszú perc, elvégre több mint ötvenévnnyi utat kell megtenni visszafelé az időben. A férfit mintha feszélyezné ez a hallgatás. Kérdez tőle valamit. Az asszony kissé megrázza a fejét, de a pillantását nem veszi le rólam. Lehet ez reszketegség tagadó válasz, vagy egy belső monológ része. A férfi újra hozzám fordul, azt mondja, hogy az anyja január végén agyvérzést kapott, és már egyáltalán nem működik az emlékezete.

Január végén?

Igen, mondja kissé megütödvé a férfi. Miért fontos ez egy idegennek?

Nagyapám errefelé harcolt, mondom.

A férfi fordít. Bár megmagyarázni nem tudom a sejtést, biztosra veszem, hogy felismert. Éppen annyi idő vagyok, mint nagyapám akkoriban. Nagyanyám szerint a kiköpött mása vagyok – ugyanaz a kiugró ádámcsutka, magas, hajlott termet, hanyag járás és enyhén görbülő orr. Az öregasszony mond valamit a fiának, az felugrik, elnézést kér, hogy meg sem kérdezte, mit iszom, meggykompóttal és kávéval kínál. Elfogadom, mert még maradhatnékam van, besiet a házba. Végre egyedül vagyunk a szaleiti durván összerótt asztalának két oldalán. Az asztal elég régi, talán nagyapám is ült mellette itt a szaleitiben. Tombol a tavasz, méhek döngicsélnek, a levegőben ismeretlen illatok kavarnak, mintha épp most teremtetett volna a világ, múlt nélkül, jövő nélkül, időszámítás előtti világ, a maga tökéletes ártatlanságában. Nézzük egymást. Hatvan esztendő fekszik közöttünk – az „akire ő huszonöt évesként emlékszik, s akit én nyolcvankét esztendősen temettem el néhány hónapja. Nincs nyelv, amelyen mindent elmondhatnánk.

Szép lehetett ez az asszony. Megpróbálom nagyapám szemével látni 1945 januárjában. A háború minden borzalma, szennye és pusztulása után belépsz (belépek) egy európai otthonba, ahol egy húsz-egynéhány éves, szőke, tiszta bőrű, nagy szemű leányt találsz. Gramofon van odabent, amit sosem láttál addig, olyan zene szól, amelyet sosem hallottál. A lány hosszú városi szoknyát visel. Az egész házban nyugalom van és fényesség, napsugár kúsik a függönyökön, megcsillan az asztalon álló

вам, че пиша материал за българските войници, които са воювали тук през Втората световна. Ходихте ли до гробището, пита ме мъжът. Казвам, че още не съм. Интересува ме какво знаят живеещите тук хора, какво се помни. Той ме кани най-сетне в беседката при старата жена.

Това е майка ми, казва. Подаваме си ръце. Леко, недоверчиво ръкостискане. Паметта я напуска, обяснява той. Не помни вече какво е яла вчера, но помни войната, имало е български войници тук, даже май и в къщата са били разквартирувани. После се обръща към нея и явно й казва какъв съм и откъде идвам. Едва сега ме забелязва. Паметта ѝ е скрин, мога да усетя как отваря отдавна заключени чекмеджета. Дълга минута, все пак трябва да се пребродят повече от 50 години назад. Мъжът сякаш се чувства неловко от това мълчание. Пита я нещо. Тя леко върти глава, без да сваля погледа си от мен. Би могло да мине за тик, отрицателен отговор или част от неин си вътрешен монолог. Мъжът се обръща към мен и казва, че в края на януари получила лек кръвоизлив в мозъка и вече съвсем не е добре с паметта.

В края на януари ли?

Да, леко озадачено казва мъжът. Какво значение може да има за един чужденец.

Моят дядо е воювал по тези места, казвам.

Мъжът превежда. Без да мога да обясня как, сигурен съм, че ме е разпознала. Падам се точно на годините, на които е бил дядо ми тогава. Баба ми казваше, че съм му одрал кожата – същата изхвъркнала адамова ябълка, дълъг и попрегърбен, със завесяна походка и леко крив нос. Старицата казва нещо на сина си, той скача, извинява се, че не ме е попитал какво ще пия, предлага сладко от вишни и кафе. Съгласявам се, защото ми се стои още, и той хлътва в къщата. Най-сетне сме сами от двете страни на грубо скованата маса в беседката. Масата е доста стара, дали дядо ми е седял в същата беседка. Пролетта е полуляла, бръмчат пчели, из въздуха се носят миризми без имена, сякаш светът току-що е създаден, без минало, без бъдеще, свят в цялата му невинност отпреди летоброенето. Пледаме се. Между нас лежат 60 години и един мъж, който тя помни на 25, а аз изпратих преди няколко месеца на 82. И никакъв език, на който да можем да изговорим всичко.

Била е красива тази жена. Опитвам се да я видя с очите на дядо ми от януари 1945. след цялата грозота, кал и смърт на войната влизаш (влизам) в европейски дом с момиче на двайсет и нещо, русо, с хубава кожа и големи очи. Вътре има грамофон, какъвто никога не си виждал, звучи музика, каквато никога не си слушал. Тя носи дълга градска рокля. В целия дом е спокойно и светло, през завесите минава слънчев лъч, който пада точно върху порцелановата купа на масата. Все едно войната никога не е била. Тя чете на стол до прозореца. Никакъв звук ме извежда от картината. Очилата ѝ бяха паднали на земята, подавам ги. Страшно е това мигновено прекосяване на половин век. Онова красиво лице изведнъж се вгъна и остаря за секунда. Първо мислех да ѝ покажа листа от дядо ми. Сега реших, че не трябва. Имахме тези няколко минути сами (колко умно беше отпратила сина си). Пред нея стои внукът на оня мъж. Значи всичко се е наредило както трябва. Ето го най-сетне живото писмо, пратено с такова

голямо закъснение. Значи е оцелял. Върнал се е при жената и няколкомесечния син, синът е пораснал, родил е син... И ето го внукът тук, седи срещу нея. Животът се е завъртял, тя е била забравена, преживяна, всичко е станало както трябва... Една дълго отлагана сълза се търкулва от окоето ѝ и се изгубва в безкрайния лабиринт от бръчки на дланта ѝ.

Хваща ръката ми и, без да сваля очи от моите, казва бавно, на чист български: здравей, хляб, вино... Аз продължавам на унгарски: szép (красива). Казах го така, сякаш предавах тайно съобщение от мъртвия ми дядо и тя разбра. Стисна по-силно ръката ми и я пусна. Последните две български думи, които чух от нея, бяха „Сбогом“ и „Георги“. Носехме едно и също име с дядо ми. Синът ѝ се появи с кафето, веднага забеляза, че майка му е плакала, ноне посмя да попита. Пихме кафе, разпитвах го с какво се занимава, бил ветеринарен лекар (като баща ми, понечих да кажа, но само преглътнах кафето).

Жив ли е дядо ви, попита любезно той. Почина през януари, отвърнах. Наистина съжалявам, моите съболезнования... Дадох си ясна сметка, че той не подозира нищо. Било му е спестено, така е решила. А може аз да съм си съчинил всичко. През цялото време избягвах да го гледам, за да не открия прекалени прилики. Все пак светът е пълен с мъже с криви носове и изпъкнали адамови ябълки. Станах да си ходя, целунах ръка на жената. Синът ѝ каза, че ще ме изпрати. На входната врата задържа ръката ми малко по-дълго и за миг си помислих, че знае всичко. Пуснах го бързо и се отправих към колата зад тъгъла. Отворих онзи лист от дядо ми. Над адреса стоеше очертана с молив една бебешка ръка от 1945-а. Кой може да каже дали е същата, която стисках за довиждане преди малко.

Гонен негузен бяга

Преди няколко години трябваше да си сменя паспорта и да уредя някои формалности в общината. Попълних всички данни – разведен, висок, висшист... Подадох формуляра на гишето, жената сверяваше с това, което имаше в компютъра, погледна ме и каза студено: Защо криете едно дете? Репликата откъртя достатъчно силно, усетих как поглъщащите формуляри около мен изведнъж вдигнаха поглед, дори ми се стори, че леко се отдръпнаха. Аз самият стоях като заловен на местопрестъпление. Забелязал съм, че по-лесно мога да се оправдая за неща, които съм направил, докато обвинят ли ме в нещо, което и не подозирам, оставам блокиран и виновен. Както се казва гузен негонен бяга. А за мен винаги е било по-вярно обратното: гонен негузен бяга.

Сигурно съм мълчал повече от допустимото, докато успея да произнеса, че имам само една дъщеря. В това време – колко несигурен е в невинността си човек – калкулирах всичките си минали връзки. Спомних си за една приятелка, която всеки път, като тръгнахме да се разделяме, твърдеше, че е бременна. Имате момче на 12, каза безцеремонно жената зад гишето. Стоях като гръмнат. Само дето не добави „честито“. Може ли да погледна, произнесох. Тя обърна монитора към мен и, слава Богу, това не бях аз, просто съвпадение на имената. Служителката дори не се извини, въртна се сърдито на стола, разочарована, че съм се изплъзнал така лесно. Ако знаеше, че през целия ден щях да продължа да превъртам в главата си всички жени, с които съм бил преди 12 години, дори нахвърлих инициалите им на листче, оценявайки по скалата от 1 до 10 рисковата възможност да имам

porcelánkelyhen. Mintha soha nem is lett volna háború. A lány az ablaknál ülve olvas. Valami zaj kergeti el a képet. Leesett a földre az örgasszony szemüvege, odaadom neki. Félelmetes fél évszázadot ugrani egy pillanat alatt. Az a szép arc hirtelen összetöppedt, egy pillanat alatt megöregedett. Eredetileg úgy gondoltam, megmutatom a nagyapám füzetlapját. Most úgy döntöttem, erre nincs szükség. Miénk volt ez a néhány pillanat (milyen bölcsen küldte el a fiát).

Itt van előtte annak a férfinak az unokája. Tehát minden elrendeződött, ahogyan kell. Itt van végre az eleven levél, még ha oly nagy késéssel is. Tehát életben maradt. Visszament a feleségéhez és a néhány hónapos fiához, a fiú felnőtt, neki is fia született... És itt az unoka, itt ül vele szemközt. Az élet fordult tovább, őt elfelejtették, túléltek, minden úgy történt, ahogyan kell... Egy sokáig visszatartott könnycsepp gördül le a szeméből, és belevész tenyere ráncainak végtelen labirintusába.

Megfogja a kezemet, és pillantásomat el nem eresztve, lassan azt mondja tiszta bolgár kiejtéssel: zdravej, hljab, vino (szia, kenyér, bor)... Én magyarul folytatam: szép. Úgy mondom, mint titkos közleményt halott nagyapámtól, és ő megérti. Erősebben szorítja meg a kezemet, majd elengedi. Az utolsó két bolgár szó, amit tőle hallok: Szbogom (isten veled) és Georgi. Ugyanúgy hívnak, mint nagyapámat. Megjelenik a fia a kávéval, rögtön észreveszi, hogy sírt az anyja, de nem mer rákérdezni. Isszuk a kávé, kérdezgetem, mi a foglalkozása, mondja, hogy állatorvos (akárcsak az apám, mondanám, de inkább kortyolok a kávéból).

Él-e még a nagyapja, kérdi barátságosan. Januárban halt meg, felelem. Igazán sajnálom, fogadja részvételem... Nyilvánvaló, hogy nem gyanít semmit. Megkímélte tőle az anyja, így döntött. De lehet, hogy csak én találtam ki az egészet. Mindvégig kerülöm, hogy alaposabban megnézzem, nehogy túlzott hasonlóságot fedezzek fel. Elvégre a világ tele van görbe orrú, kiugró ádámcsutkájú férfiakkal. Felállok, elbúcsúzom, kezet csókolok az asszonynak. A fia azt mondja, hogy kikísér. A kapunál egy pillanattal tovább tartja a kezemet a kezében, már-már azt hiszem, hogy mindent tud. Gyorsan elengedem, és a sarkon túl álló kocsimhoz sietek. Széthajtom nagyapám füzetlapját. A cím fölött egy csecsemőkéz rajza 1945-ből. Ki mondhatná meg, vajon ugyanaz-e, amelyet az imént szorítottam meg búcsúzóul.

Üldözik, hát menekül – lelkipurdálás nélkül

Néhány évvel ezelőtt ki kellett cserélnem az útlevelemet és el kellett intéznem néhány formasságot a polgármesteri hivatalban. Kitöltöttem minden rubrikát – elvált, magas, diplomás... Beadtam az űrlapot az ablaknál, a nő egyeztetette az adatokat a számítógéppel, rám nézett, és hűvösen megkérdezte: „Miért titkolt el egy gyereket?” A kérdés elég hangosra sikerült, az űrlapokat töltögetők körülöttem mind felkapták a fejüket, mintha még egy kicsit el is húzódtak volna. Úgy álltam ott, mint akit tetten értek. Rájöttem már, hogy egyszerűbb olyasmiről mentegődni, amit valóban elkövettem, míg ha olyasmivel vádolnak, amiről sejtelmem sincs, lebénulok és büntudatgyötör. **Lelkipurdalása van, és menekül anélkül, hogy üldöz-nék,** mondja a szólás. De rám mindig fordítva volt érvényes: **Üldözik, hát menekül – lelkipurdálás nélkül.**

Biztosan tovább hallgattam a kelleténél, mielőtt kinyögtem volna, hogy csak egy lányom van. Ezalatt – milyen bizonytalan is ártatlanságában az ember – sorra vettem minden elmúlt kapcsolatokat. Eszembe jutott egy barátnőm, aki mindannyiszor, amikor szakításra került a sor, azt állította, hogy terhes. Van egy 12 éves fia, mondta keresetlenül az ablak mögött ülő nő. Mintha a mennykő csapott volna belém. Már csak az hiányzott, hogy gratuláljon hozzám. Megnézhetném? – makogtam. Felém fordította a monitort, és, hála istennek, nem én voltam az, csupán névazonosságról volt szó. A tisztviselőnő elnézést sem kért, mérgesen elfordította a székét, csalódottan, hogy ilyen könnyen kicsúsztam a markából. Ha tudta volna, hogy utána egész nap azokat a nőket latolgattam magamban, akikkel 12 évvel azelőtt dolgom volt, még össze is írtam egy papírra a kezdőbetűiket, egy 10-es skálán értékelve, mekkora a valószínűsége, hogy gyerekük van tőlem, akiről nem tudok... – ha tudta volna, bizonyára némi elégedettség tölti el.

A történelem pincéje

Persze lehet, hogy az a bizonyos történet így alakult.

1945 márciusa. A háború a végéhez közeledik. Csata egy kis magyar városban, elkeseredetten, váltakozó sikerrel, utcáról utcára. Egy bolgár katona súlyosan megsebesül és eszméletét veszti. Az ezredét visszaverték, a város egy időre (néhány napra) a németek kezén marad. A katona egy pincében tér magához, egy ócska ágyon, egy nő hajol föléje, éppen köztözi. Sikerült lehúznia a testet a járdáról az utcaszinten lévő pinceablakon át a pincébe.

Jelzi, hogy ne mozogjon, a katona nem is tudna, elég sok vért vesztett. Nagyon rossz néveléssel, az ellenség nyelvén, sikerül néhány szót váltania a magyar nővel. Múlnak a napok, hetek, hónapok. Olykor eszméletét veszti, aztán magához tér, még mindig élet-halál mezsgyéjén. A nő mindennap ételmet hoz neki, borogatást tesz rá, átköztözi... A második hónapban láthatóan jobban lesz, már látni, hogy életben marad. A nő azt mondja, hogy a város még mindig német kézen van, a helyzet feszült.

Egyedül él, özvegy, gyermekei nincsenek, annyi idősebb, mint a katona: 25 körüli. Beleszeret a sebesültbe. És miatta úgy dönt, hogy megváltoztatja a háború egész menetét. A németek nem adták meg magukat, egy titkos fegyvert találtak ki, amely mindent lelassít, a front újra keletre helyeződött át. Egyszer még házkutatást is imitál. A férfi a pincében csak azt hallja, hogy fölötte a padlón vasalt csizmában járkal valaki, és felborogtatja a székeket, edények potyognak, összetört táányérok csörömpölnek... Előkapja a fegyverét, kész volna lelőni bárkit, aki lejön a pincébe, hál' istennek elmennek.

A pincehelyiség bezártsága lassan megőrjíti. Az egyetlen kis

дете, което не подозирам... ако само знаеше това, тя щеше да бъде донякъде удовлетворена.

Мазето на историята

А може би онази история се е развила така.

Март 1945. Войната е към края си. Битка за малък унгарски град, жестока и с променлив успех, улица за улица. Един български войник е тежко ранен и губи съзнание. Неговият полк е отблъснат, градът остава временно (за няколко дни) в немски ръце. Войникът идва в съзнание в едно мазе, върху старо легло, над него жена, която го е прсвързала. Успяла е да изтегли тялото му от тротоара направо през прозорчето на мазето, което е на нивото на самата улица.

Прави му знак да не се движи, той и без това не може, изгубил е доста кръв. На много лош немски, езика на врага, успява да размени няколко думи с унгарката. Минават дни, седмици, месец. Понякога губи съзнание, после се събужда, още е на ръба на живота и смъртта. Тя продължава всеки ден да му носи храна, слага му компреси, сменя превръзките... На втория месец той видимо се подобрява, ясно е, че ще

живее. Жената му казва, че градчето още е в немски ръце, а войната се е затегнала.

Живее сама, вдовица е, няма деца, на годините на войника е, около 25. Влюбва се в ранения. И заради него решава да промени целия ход на войната. Немците не се предавали, измислили секретно оръжие, което забавило всичко, фронтът се преместил обратно на изток. Веднъж дори симулира обиск в къщата. Мъжът в мазето само чува как по пода над него някой стъпва с подковани ботуши и събаря столовете на земята, падат някакви съдове, звук от счупена посуда... Придърпва автомата си и е готов да застреля първите, които влязат в мазето, слава Богу, разминава се.

Затвореното пространство на тази стаичка започва да го побърква. Единственото прозорче е затъкнато с ламарини. Само от един тънък процец, добре че ламарината се е огънала, влиза малко светлинка, колкото да разделя деня от нощта. Не спира да се тормози от въпроса как една почти доведена докрай война може рязко да обърне хода си. И колко време ще остане незабелязан от немците в това мазе.

Трябва да отбележим, че и той тайно се е влюбил в жената, която се грижи за него, но все още не иска да си го признае. Там, в неговата държава, има жена и дете, които сигурно вече го смятат за мъртъв. Една нощ неговата спасителка остава при него, само докосва лицето му и това е достатъчно.

Било неочаквано, както става винаги след дълго чакане, прегръщали се, дишали тежко, произнасяли някакви откъслечни думи, страстни, уморени, любовни, всеки на неговия си език. Той не разбирал нищо от шантавия унгарски, тя не разбирала нищо от шантавия български. После настъпила тишината, в която двамата лежали един до друг. Отмала и щастие при нея. отмала, щастие и неясна тревога (но с ясна вина) при него. Казал ѝ, на български, че има жена и момче, което оставил едва на седмица. Хем да му олекне, че си го е казал, хем тя да не разбере заради българския. Не знаел, че когато е за разбиране на нещо, което не бива да се разбира, жените имат друга грамотност. Станала изведнъж унгарската и се качила горе. Няколко дни не видял очите ѝ.

Един следобед внезапен удар избил прозореца на мазето. Мъжът скочил, винаги спял с оръжието до себе си, и се скрил в ъгъла. Нахлулата светлина режела очите му. След малко една чорлава момчешка глава се подала от прозорчето. Мъжът се снисишил зад едно огромно буре. Чак тогава видял тежката парцалена топка на метър от себе си. Момчето промърморило нещо, пропъгъло като гущер през тясното прозорче и се вмъкнало вътре. Мъжът спрял да диша. Момчето било толкова близо, че можел да усети топлината на изпотеното му тяло. То грабнало топката, метнало я през прозореца, набрало се на ръце и се измъкнало.

Но през отворения прозорец вятърът освен прах и миризма на котешка урина довял парче стар вестник. И макар че бил на унгарски, там можело да се разчете Хитлер капут и да се види онази снимка с руския войник, който побива знаме на Райхстага. Разбрал всичко. Разбил вратата и се качил с карабината си по стълбите. Светлината го блъснала в очите и той ходел, придържайки се за мебелите. Жената стояла пред него. Казала му, че може да я застреля или да остане при нея. Казала му, че го обича и могат да живеят заедно, казала му още, че с тази пушка и военни дрехи доникъде няма да стигне, че светът вече не е същият, цял месец след края на войната. Да, оказало се, че вече е юни. Говорела тихо, смесвайки унгарски и немски. Той, смесвайки немски и български, отвърнал, че тя е негова спасителка и без нея сега щял да гние в унгарската пуста. Казал още, че би живял с нея до края на дните си (това на български), но трябва да се прибере при сина си, който вече сигурно е на половин година, а нея, и да иска, никога няма да забрави. И двамата знаели, че разделят ли се, никога вече няма да се видят. И че прегърнат ли се сега, никога няма да се пуснат. За щастие на неговия деветмесечен син, всеки преглътнал желанието си. Накрая само си казали неловко: ами, такова, айде, сбогом. Тя му напълнила раницата с каквото имало за ядене и се разрежала едва след като камбанката на входната врата издрънчала зад гърба му.

От градчето Х. до неговото родно село в България били точно 965 километра през две граници. Вървял само нощем, първо, за да не среща хора, и второ, през деня очите продължавали да го болят жестоко от светлината. Връщал се по същия път, по който преди половин година настъпвал с полка си. Криел се в напуснати колиби, опожарени села, спял през деня в стари окопи, траншеи или изровени от бомбите ями. В крайна сметка бил оставил пушката и униформата при унгарката, за да не бие на очи. Тя му дала истински плетен пуловер, юни се случил студен и дъждовен, и добро ловджийско яке с много джобове, останало от покойния ѝ мъж. И така без оръжие, без пагони и документи вървял по обратния път на войната, все на изток, криейки се от всички. На 34-я ден, в средата на юли, стигнал землището на

аблакот бádog fedi. Csak egy kis résen szűródik be némi fény, hálá a bádog görbületének, hogy elválassza a nappalt az éjszaktól. Szüntelenül gyötri a kérdés, hogy egy szinte már befejezett háború hogyan vehet ilyen éles fordulatot. És hogy meddig maradhat észrevétlen a németek előtt ebben a pincében.

Meg kell jegyeznünk, hogy titokban ő is beleszeretett a nőbe, aki gondot visel rá, de még mindig nem akarja bevallani magának. Otthon, a házában felesége van és gyermeke, akik már bizonyára halottnak hiszik. Egy éjszaka a megmentője nála marad, csak az arcát simogatja, beéri ennyivel.

Váratlanul, ahogy hosszú várakozás után lenni szokott, átölelik egymást, zihálva lélegeznek, szőfoslányokat suttognak, szenvedélyes, fáradt, szerelmes szavakat, mindegyik a maga nyelvén. A férfi nem ért semmit a suta magyar, a nő semmit a suta bolgár nyelvből. Azután csend lesz, fekszenek egymás mellett. Ernyedtség és boldogság önti el a nőt, ernyedtség, boldogság és homályos riadalom (de világos bűntudat) a férfit. Elmondta neki, bolgárul, hogy felesége és fia van, akit alig egyhetesen hagyott otthon. Egyrészt megkönnyebbült, hogy elmondta, másrészt a nő nem értette, mert bolgárul volt. Nem tudhatta, hogy ha olyasminak a megértéséről van szó, amit nem volna szabad megérteni, a nők másképp működnek. A magyar nő egyszer csak felkelt és felment a házba. Néhány napig színét sem látta.

Egy délután váratlan ütés törte be a pinceablakot. A férfi felugrott, a fegyver mindig mellette volt, amikor aludt, és behúzódt a sarokba. A bezúduló fény bántotta a szemét. Kisvártatva egy kócos fiúfej jelent meg az ablakban. A férfi lekuporodott egy hatalmas hordó mögé. Csak ekkor látta meg a súlyos rongylabdát egy méterrel maga előtt. A fiú mormolt valamit, egy gyík fűrgeségével bekúszott a szűk ablakon, és beljebb jött. A férfi visszafojtotta a lélegzetét. A fiú olyan közel volt, hogy érezhette verejtékező teste melegét. Megragadta a labdát, kidobta az ablakon, felhúzódkodott és eltűnt.

De a nyitott ablakon a szél a poron és a macskahúgyszagon kívül egy régi újság darabját is befújta. És bár magyarul volt, azt olvashatta rajta, hogy Hitler kaputt, és láthatta azt a bizonyos fényképet a zászlót lengető orosz katonával a Reichstag tetején.

Mindent megértett. Betörte az ajtót, és a karabélyával felment a lépcsőn. Szemébe csapott a fény, a bútorokba fogódzkodva ment előre. Ott állt előtte a nő. Azt mondta neki, hogy vagy lője le, vagy maradjon itt vele. Azt mondta neki, hogy szereti, és élhetnének együtt, még azt is mondta, hogy ezzel a puskával és egyenruhával semeddig sem jut, hogy a világ már nem ugyanaz egy teljes hónappal a háború befejezte után. Igen, kiderült, hogy már június van. Halkan beszélt, keverve a magyar és német szavakat. A férfi, a németet a bolgárral keverve, azt felelte, hogy a nő a megmentője, és nélküle a magyar pusztaságban rothadna a teste. Azt is mondta, hogy szívesen vele maradna élete végéig (ezt bolgárul mondta), de haza kell mennie a fiához, aki azóta már fél éves lehet. De a nőt akarva sem tudná elfelejteni soha. Mindketten tudták, hogy ha elválnak, soha többé nem látják egymást. És ha most összeölelkeznek, soha többé nem engedik el egymást. A férfi kilenc hónapos fiának szerencséjére mindketten megálljt parancsoltak vágyaiknak. Végül csak ennyit mondtak sután: hát akkor, nos, isten veled. A nő megtöltötte a hátizsákját élelemmel, ami

акадт, és csak akkor fakadt sírva, amikor megcsendült a kapu csengettyűje a férfi háta mögött.

H. városkától a férfi falujáig pontosan 965 kilométer volt az út, két határon keresztül. Csak éjjel gyalogolt, egyrészt hogy ne találkozzon emberekkel, másrészt mert még mindig kegyetlenül bántotta a szemét a fény. Ugyanazon az úton ment hazafelé, amerre fél évvel korábban az ezredével előrenyomult. Elhagyott kunyhókban, felégetett falvakban rejtőzködött, nappal régi lövészárkokban, fedezékekben vagy bombatölcsérekben aludt. Mert végül is a puskáját és az egyenruháját a magyar nőnél hagyta, nehogy szemet szúrjon. A nő egy igazi kötött pulóvert adott neki – hideg és esős volt a június –, meg egy jó vadászzekét, sok zsebbel, amely a boldogult férjéé volt. Így járta végig az utat, fegyver, rendfokozat és papírok nélkül, mindig kelet felé, bujkálva mindenki elől. A harmincnegyedik napon, július közepén elérte a faluja határát. Kivárta az éjszaka közepét, és titokban lopakodott be a saját házába, mint a tolvaj. Az öregek a felső szinten aludtak, a felesége meg a fia lent, a tornác melletti szobában. A viszontlátás jelene nyilvánvaló. Rémület, megrettenés és öröm egyszerre. A halott férj visszatér. Itthon már hősi halottá nyilvánították, kitüntették valami kisebb-fajta érdemrenddel, már a nevét is felvésték egy sebtében felállított hősi emlékműre a falu főterén, a haza szabadságáért elesett többi falubeli nevével együtt. Felbukkanása, mint minden feltámadás, megzavarta az élet normális menetét.

És most? A bolgár örömet könnyen felváltja a sópánkodás. Felébredtek az öregek, és mindnyájan faggatni kezdték a feltámadottat, hogy s mint történt, és most aztán mi legyen? Persze jó, hogy él, egészséges, de nagy gond is. A feltámadott olyan kimerült volt, hogy semmit nem tudott mesélni. Harmadik kakasszökor, amikor pirkadni kezdett, a családi tanács meghozta az egyetlen lehetséges döntést. Elrejtik a pincében, legalább kialussza magát, és nem látja meg senki. Így töltötte az első, majd néhány hónapon át az összes többi éjszakát a hazatért bolgár katona. Az egyik pincét egyszerűen felváltotta a másikkal.

Zűrzavaros idők voltak. Kommunisták jártak fel-alá, a legkisebb vétséget is megtorolták. A katona családjá amúgy is rajta volt a gazdagok listáján a három tehén, a birkanyáj meg a szép régi szekér miatt, amelynek hátulján egy festett kakas virított. De hát mi bűne lehetett a katonának? Hát például: először is, becsapta az államot a saját hősi halálával, amelyet érdemrenddel és az emlékműre való felvéséssel ismertek el. Másrészt, amiért konkrétan golyót érdemelt, az az egységétől való dezertálás. Az pedig, hogy négy hónapot töltött távol az ezredétől, a halál alibije nélkül, és egy hónappal a háború befejezése után a rábízott fegyver és egyenruha nélkül tér haza, valószínűleg túlszámalyta a legkönyörületesebb politikai biztos elköpzeléseit is. Mit mondhatott volna a katona a maga mentségére? Az igazat? Ismerte volna be, hogy négy hónapig egy magára maradt, fiatal özvegy házában élt egy magyar kisvárosban, a pincében rejtőzködve, miután a várost már rég felszabadították a mieink? Tulajdonképpen ki elől bujkált, örvetető elvtárs?

A feltámadott felesége továbbra is feketében járt. A férfi majdnem a teljes igazságot elmondta neki. Csupáncsak hozzátett az őt megmentő könyörület magyar asszony életkorához még vagy harminc évet, és rendben is volt minden. A magyar öregasszony azért hazudta neki, hogy még tart a háború és a német

селото си. Изчакал да стане среднощ и се промъкнал тайно като крадец в собствената си къща. Старите спели на втория етаж, жена му и синът му трябвало да са долу, в стаята до сайванта. Тази сцена на разпознаване е ясна. Страх, ужас и радост в едно. Мъртвият съпруг се завръща. Тук вече бил обявен за геройски убит, награден с някакъв малък орден, даже името му било издълбано в набързо вдигнатия паметник на селския площад редом с имената на загиналите за свободата на родината съселяни. Неговата поява, както всички възкресения, само обърквала нормалния ход на живота.

Ами сега? Българската радост лесно се сменя с тюхане. Събуждали се старите и всички взели да разпитват възкръсналия като как така и сега какво ще правим? То хубаво, че е жив и здрав, ама и голяма беля. Възкръсналият бил толкова изтощен, че нищо не можел да обясни. Като пропели трети петли и започнало да се развиделява, семейният съвет взел единственото възможно решение. Да го натикат в избата, хем да се наспи, хем никой да не го види. Така прекарал първата си нощ и всички следващи дни и нощи в продължение на няколко месеца завърналият се у дома български войник. Просто сменил едното мазе с друго.

Времената били мътни. Комунистите шетали, избивали за най-малкото. Семейството на войника и без това било в списъка на селските богаташи заради трите крави, стадо овце и хубавата старовремска каруца с изрисувания петел отзад. Но какъв би могъл да бъде грехът на войника? Ето какъв. Най-напред, излъгал държавата за геройската си смърт, за която бил увенчан с орден и изписване на селския паметник. Другото, за което директно следва куршум, е отлъчване или дезертиране от войсковата част. А да отсъстваш 4 месеца от полка, без да имаш алибито на смъртта, и да се върнеш един месец след края на войната без зачисленото ти оръжие и войнишка униформа, вероятно излиза във въображението и на най-милостивия политкомисар. Какво можел да каже войникът в свое оправдание? Истината? Да признае, че стоял 4 месеца при самотна млада вдовица в унгарско градче, криейки се в мазето, след като градчето отдавна е било освободено от нашите? От кого собствено сте се крили, другарю ефрейтор?

Жената на възкръсналия продължила да ходи в черно. На нея той казал почти цялата истина. Просто прибавил към възрастта на спасилата го милосърдна унгарка още трийсетина години отгоре и всичко се наредило. Унгарската старица го била лъгала за продължаващата война и немската блокада, защото майчиното ѝ сърце искало да замени с него, българския войник, изгубения си син на същата възраст.

Свестна била неговата булка и разумна, радвала се, че мъжът ѝ се върнал жив, и не искала да знае повече. Дори когато отворила по невнимание онзи плик, който пощальонът, неин братов син, скришом мушнал в ръцете ѝ, само с една очертана бебешка ръка и един неразчетим адрес, тя нищо не казала, залепила го пак прилежно, дала го на мъжа си и продължила да си носи траура.

Година по-късно, полусляп от стоенето в мрака, мъжът излязъл от мазето и отишъл да се предаде. Здравата им изкарал акъла. Брадата и косата му били побелели за тази година и нещо, едва го познали. Откъде идеш, запитал го кметът. От оня свят, рекъл войникът, и това бил най-точният отговор. Надве-натри разказал една зле скалъпена история за попадане в немски плен при

атаката на Х., после как бил сложен да бачка в една солна мина в немския тил, там работели, там спели, накрая немците бързо трябвало да се оттеглят и взривили входа на мината. От 30-те пленници само той оцелял и намерил дупка да изпълзи. Ама от дългото стоене в тъмното увредил тежко очите си и така, полусляп, пътувал с месеци, докато стигне родното си село. Слушал кметът, слушали надошлите междувременно съселани. Жените ревели, мъжете се секнали шумно, за да не се разреват, а кметът мрачно мачкал каскета си. Дали хората наистина се вързали на историята, или искали да спасят човека, не е ясно, но така или иначе всички решили да повярват, а кметът помогнал да се уредят нещата с по-горните власти от града. Тихомълком подновили паспорта на мъртвия, спрели вдовишката пенсия на жена му, само името му останало на онзи пометник. И за да не остане съмнение, кметът наредил на селския песнопоец да изкара песен за войника, щастливо завърнал се година и нещо след края на войната. Песента била героическа, според всички правила на времето, и там надълго и нашироко се разказвало за „черно теглило в мина дълбока” и как се Георги Талашманлийчето (по името на селото) с кралимарковска сила „камъни мятал път да си стори, слънце да види”. Следвало дългото, почти одисеовско завръщане и чудодейното ориентиране на слепия герой към мила родина и родно си село.

Възкръснал Георги (така му викаха в селото) живя дълго, вечер виждаше добре, а през деня беше сяп като къртица. Хем излязъл от мазето, хем мазето останало в него. За онази година и половина му се бяха случили няколко живота и той все по-трудно си спомняше кой от тях беше истинският.

Дали все пак не беше геройски загинал в онова малко унгарско градче? Млада ли беше тази унгарка, която промени хода на войната, за да го запази при себе си, или старица, загубила сина си? Как успя да се измъкне от немската мина? И онова, което не му даваше мира до края – детската ръка, очертана на обикновен бял лист от тетрадка и пратена в пощенски плик.

(И двете версии свършват с една и съща ръка на малко дете, очертана върху лист хартия. Но историите винаги свършват по един от двата начина – с дете или смърт.)

megszállás, mert anyai szíve vele, a bolgár katonával akarta pótolni saját, ugyanilyen korú elesett fiát. Derék, okos asszony volt a felesége, örült, hogy élve hazajött a férje, nem is volt kíváncsi többre. Még amikor kinyitotta véletlenül azt borítékot, amelyet unokaöccse, a postás titokban nyomott a kezébe, a benne lévő körülrajzolt csecsemőkézszel és a címmel együtt, akkor sem szólt semmit, gondosan visszazasztotta, odaadta az urának, és tovább viselte a gyászt.

Egy évvel később, a sötétben kuksolástól félig megvakulva, előjött a férfi a pincéből, és elment feladni magát. Jókor a kalamajkát okozott. A haja és a szakálla megőszült az eltelt idő alatt, alig ismertek rá. Honnan jössz, kérdezte a bíró. A másvilágról, felelte a katona, és ez volt a legpontosabb válasz. Hevenyészve elmesélt egy kitalált históriát arról, hogy H. ostrománál német fogságba esett, azután kényszermunkára vitték a hátszágba, egy német sóbányába, ott dolgoztak, ott aludtak, végül a németeknek gyorsan kellett visszavonulniuk, és berobbantották a bánya bejáratát. A 30 fogoly körül egyedül ő menekült meg, és talált egy rést, amelyen kimászott. De a hosszú tartózkodás a sötétben nagyon meggyengítette a szemét, és így, félig vakon, hónapokig bolyongott, amíg hazaért a falujába. Meghallgatta a bíró, meghallgatták az időközben összesereglett falubeliek. Az asszonyok sírtak, a férfiak nagyokat krárogtak, nehogy sírva fakadjanak, a bíró pedig sötét arccal gyűrögette a sildes sapkáját. Hogy az emberek valóban hitelt adtak-e a történetnek, vagy csak meg akarták menteni az embert, nem derült ki, de akárhogy is, mindenki úgy döntött, hogy elhiszi, a bíró pedig segített elintézni a dolgokat a városi felsőbb hatósággal. Szép csendben megújították a katona igazolványát, megszüntették az özvegy nyugdíj folyósítását – csak a neve maradt ott az emlékművön. És hogy ne legyen több kétség, a bíró megbízta a falusi rímfaragót, hogy írjon dalt a katonáról, aki több mint egy évvel a háború vége után került haza szerencsésen. A dal hősiessé volt, a kor minden követelményének megfelelő, töviről hegyire elmesélte, milyen volt a „fekete rabság a bánya mélyén”, és hogy Talasmani Georgi (a falu neve után elnevezve) Márkó királyfit megszegyenítő erővel miként „hajigálta a sziklát, hogy meglássa a napfényt”. Következett a hosszú, csaknem odüsszeuszi hazatérés és a vak hős csodaszámba menő visszatalálása hazájába és szülőfalujába.

Sírbóljött Georgi (így nevezték a faluban) sokáig élt, este jól látott, nappal viszont vak volt, mint a vakond. Feljött ugyan a pincéből – de a pince ott maradt benne. Az alatt a másfél év alatt megélt néhány életet, és nem volt könnyű visszaemlékeznie, melyik volt az igazi.

Vajon tényleg nem halt hősi halált a magyar kisvárosban? Ifjú nő volt az a magyar asszony, aki megváltoztatta a háború menetét, hogy magához láncolja, vagy pedig fiát vesztett öregasszony? Hogyan sikerült kiszabadulnia a német bányából? És az, ami soha nem hagyta békén – a gyermekkéz rajza, egy közönséges fehér füzetlapon, amely egy postai borítékban érkezett.

(Mindkét változat ugyanazzal a papírlapon körülrajzolt kisgyermekkézzel fejeződik be. De hát a történetek vége mindig ez: vagy egy gyermek, vagy a halál.)

Csikhelyi Lenke fordítása

Мариана Тодорова

Физика на тъгата

– енциклопедия и библия на съвременния човек¹

Mariana Todorova

A bánat fizikája

– a kortárs ember enciklopédiája és bibliája¹

„A tiszta műfajok nemigen érdekelnek” – hangoztatja álláspontját Georgi Goszpodinov új regényében A bánat fizikájában. Mind műfaja, mind a motívumok értékelmélet tekintetében a regény valóban „nem vegytiszta”.

A totális globalizáció és technicizált kényelmetlenség után a mai ember az olvasásban és újraolvasásban keres menedéket. Mintha létének „értelmét” akarná kimondani..... Hogy hallja, amikor kiejti... Csak ez ment meg bennünket az utolsó ítélettől, írta Goszpodinov, az értelem készletei mentenek meg bennünket.

Hazánk a nyelv, a nemzeti emlékezet gazdagsága – ezek lelkesült prózájának ismertetőjegyei, amely a filozófiai reflexióra, az elhivatott elemzésre számít a történelem üzeneteinek, az évszázadok mélyéről hozzánk érkező mítoszok patinás ragyogásának megfejtésében.

Megjegyezzük, hogy a 21. század első befejezett évtizedének művészete új módon viszonyul a világhoz: az állam, a haza már egyáltalán nem földrajzi toposz. Az ekképpen

„Чистите жанрове не ме интересуват много”, афишира своята позиция Георги Господинов в новия си роман „Физика на тъгата”. По жанр, и по аксеология на мотивите, романът му наистина „не е ариец”.

След тоталната глобализация и техницизирана безприютност съвременните хора започнаха да търсят спасение в четенето и препрочитането. Сякаш искат да изговорят „смисъла” на битието си... Да се чуят, изговаряйки го... Само това ни спасява от Страшния съд, написа Господинов, спасяват ни залежите от смисъл.

Родината е езикът, богатството на родовата памет – все белези на одухотворената му белетристика, която разчита на философската рефлексия, на ерудитския анализ при разчитане на историческите послания, на патинирания блясък от митове, дошли до нас през вековете.

Забелязваме, че изкуството от първото завършено десетилетие на 21-ви век разкрива ново отношение към света – държавата, родината изобщо вече не са географски топос. Подобно

¹ Ebben az enciklopédikus elbeszélésben kap helyet a fentebb közölt történet is a bolgár katonáról, aki a második világháború végén beleszeret az életét megmentő magyar nőbe. (A szerk. megj.)

¹ В този енциклопедичен разказ намира място и публикуваната по-горе история на български войник, който в края на Втората световна война се влюбва в унгарката, спасила живота му. (Бел.ред.)

стеснено гледище отдавна е осъдено като неприемливо в практиките на по-младите поколения писатели. Идентичността, родовата принадлежност, не са географски тежнения. Нищожни са геополитическите стремежи от дистанцията на времето.

В романа си „Физика на тъгата” писателят превърта лентата на живота, лентите на много животи, както лъча на проекционния апарат пробива мрака в историите за Гаустин.

...Детска ръчичка, изкопирана върху лист от уче-ническа тетрадка, е поставена в пощенски плик и изпратена до дядото на Георги Господинов от Унгария. Пликът долита внезапно по пощата до малкото българско градче. Там живее дядото на Писателя, пликът е адресиран до него. Чие е това дете? Загадъчната пратка е от влюбената някога в него унгарка, спасила по време на войната живота му. Само щастлив детайл на еротичен спомен от младостта му? Или романът „Физика на тъгата” разкрива възможностите за преосмисляне на новите географски и духовни пространства, за предоговаряне на новите реалности.

„Декларираното **Аз сме** е ключът към романа – твърди философът проф. Георги Каприев (статията му „Метафизика на тъгата”, в. Култура, бр. 43, 16. 12. 2011.) – Господинов отказва да мисли като исторически лица само разумните индивиди (хора, ангели, Бог), а тълкува така всяко нещо, което самосъществува, всяка ипостас на битието (...) Господинов „реабилитира” ценността на всеки миг история, оцветена с човешки дъх. Няма историческо време, по-ценно или по-малоченно както от следващото, така и от предхождащото го. Всяко историческо време е самоценно и пълноценно, щом е заредено с ценността на живота (...) Погледнем ли Физика на тъгата строго специализирано, ще се видим длъжни да признаем, че това е литература и то литература от много висока проба.”

Да съчувстваш на всички, да се вселяваш в болката на всяко и всичко самосъществуващо, това е „емпатията”. Синдром, както би го окачествил медик. Нелечим, най-силен в детството. Така стигаме до същността на романа „Физика на тъгата” – да си едновременно поглъщащият охлюв и погълнатия охлюв, чиято сребърна следа е лечебна за човешката язва. **Но не за твоята.**

Какъв е митът, станал основа на романа „Физика на тъгата”? Белият красив бик е бил нарочен за жертвоприношение по волята на боговете, и поради това, че е откраднат от Минос, критски цар, тоест подменен е с друга, „по-непривлекателна” жертва, владетелят е застигнат от божие проклятие. Зевс повелява жената на Минос да се влюби фатално в откраднатото от мъжа красиво животно и от тази греховна любов да се роди уродливо дете. Греховете си хората обикновено прикриват в мрака на подземията. Без да носи вина за своя произход, Минотавъра ще изживее целия ужас на Лабиринта, където е захвърлен, отделен от своята майка. Животинската тъга е като човешката тъга от изоставянето. По-страшна е, защото е безсловесна. Тя е „много по-гъста от човешката, дива, непрецедена през езика, неизречима и неизречена, защото все пак езикът успокоява, укротява тъгата, обезсилва я, пуска кръв, както дядо ми пускаше кръв на болно животно”, по изразу на Господинов.

Чрез своето „хитроумно” дело обаче Дедал, човекът, а не животното, е дал ход към осъществяване на налудничавото решение:

бесзүкүлт нүзүпүнтүт мър рēгēн елфогадхататлнннк итēлтēк а гүгүлүрлнбн а фнлнлнбб ирүннмзедēкēк. Аз идентитās, а ннм-зетисēгүи ховатартүзās ннм фүлдрайзи вонзалом. Аз идү тāvүлāбүл нēзвнē шāналмасак а геопүлитикāи түрēквēкēк.

Аз А *бāнат физикāи* цимү регēнүбēн лēфогатја аз ēлет филмсаләгјāt, сок ēлет филмсаләгјāt, а ветүтүгēп фēнүсугарā āтүтүр а һомāлүн а Гаусзтинрүл шүлүл түртēнēтēкнбн.

...Гүермеккезечскē егү иколāи фүзет лāпјārа мāsүлвā, постāи боритēкбā тēвē, ēс елкүлдвē Георги Гүсзпүдинүв нāгү-апјāнāк Мāгүарүсзāгүрүл. А боритēк вāратлнлү рүппēн а бол-гār кншвāрүс постāјārа. Отт ēл аз ирү нāгүапјā, а боритēкүт некү цимēзтēк. Киē а гүермек? А рēжтēлēs күлдмēнү егү мāгүар нүтүл ēркезетт, āкү валāхā шерелмēs вүлт белē, āкү а һāбүрү āлātт мēгмēнтеттē а ēлетēт. Цсүпāн егү еротикүс емлēк бол-дүг рēшлētē аз ифјүкүрāбүл? Вāгү А *бāнат физикāи* цимү регēнү аз үл фүлдрайзи ēс шзелемнүи тerek āтēртēлмēзēсēнēк, аз үл рēālītāsүк үлјратāгүлāsāнāк лēһētүсēгүи тārјā ēл.

„А декларāt *ēн вāгүнүк* а күлчс а кнүнүһүз – āллītјā Георги Каприв филозүфиапрофессзүр (аз А *бāнат метāфизикāи* с. циккē а Күлтурā с. лāп 43. шāмāбāн – 2011. 12. 16.). – Гүсзпүдинүв ннм һāлāндү цсүпāн ēртелмēs индивидүүмүкāt текитēнүи түртēнēлнүи шзелēнүк (ēмбerekēt, āнғālүкāt, lstent), һāнēм иғү ēртелмēз мнндēт, āмүи онмāгāбāн лēзетик, а лēт мнндēн *һипүсзтāзисāt* (...) Гүсзпүдинүв „рēһāбилītālјā” мнндēн пиллāнātнүи, ēмбери лēгүлзеттēл āтātātүт түртēнēлēm ēртēкēт. Нннцсēн олүлн түртēнēлнүи идү, āмēлү ēртēкēsēбб вāгүи ēртēкēтēлēнēбб вүлнā аз āт мēгēлүзүнēл вāгүи күвētүнēл. Мнндēн түртēнēлнүи идү онмāгāбāн ēртēкēs ēс тēлēs ēртēкүл, һā ēл вāн түлүтвē аз ēлет ēртēкēлүл (...) һā шзгүрүлāн шзкмāи шзел-пүнтбүл внзгāлјүк А *бāнат физикāи*, кēнүтēлēнēк вāгүнүк белātнүи, һүгү ēз ирүдāлүм, ēс һүгү нāгүлн мāгүс шзнтүл ирүдāлүм.”

Мнндēнкүлвē егүлүт ēрēзнүи, мнндēн ēс мнндēгүи онмāгāбāн лēзетүл фāлдāлмāи белēһēлүлзекдēнүи, ēз аз „ēмпātia”. Егү шзндүрүмā, āһүгүлāн егү мēдикүс мнншүитēнē. Гүлүгүл-һātātлн, а гүермеккүрбāн а лēгүрүсēбб. Иғү јүтүнк ēл А бāнат физикāи цимү регēнү лēнүгēгēх – *һүгү егүсзеррē вāгүи аз ēлнүлү ēс аз ēлнүлт цсгүи*, āмēлүнēк ēзүстүс нүālā гүлүгүлјā аз ēмбери фēкēлүт. **De ннм а тнēдет.**

Мүлн ē мнүсүз вāлт аз А *бāнат физикāи* цимү регēнү āлāп-јāвā?

А гүлүнүрүлү фēһēr бикāt кнјēлүлтēк āлүзātнāк аз истенēк āкарātā шзрēнт, ēс мнвēл Мнншзс крēтāи кнрāлј ēллүптā, вāгүи ēс егү мāsик, „кēвēsбē вонзү” āлүзātтāл кēллтēт лēһētтēснтēнүи, аз урāлкүдүт үтүлēртē аз истенēк āткā. Zeusз мēгпāрāнсүлтā, һүгү Мнншзс фēлēsēгē вēгзетēsēн бēлēsзерēsēн а фēрјē āлāt ēллүптүт гүлүнүрүлү āлātбā, ēс ēббүл а бүнүс шзрēлēmбүл шзүрнү шзүлēsēн. Аз ēмбerek бүнēи āлātāбāн а фүлд āлātи шүтēтсēгбн рēжтүзкүднēк. Бār сājāt шзāрмāзāsāбāн ннм бүнүс, а Мнншзсшзкāt āт кēлл ēлннē а Лāбирнтүс ēгēсз шзүр-нүшүсēгēт, āһүвā ветик, ēлвāлāsзтвā āнүјātүл. Аз ēлһāгүятүтсēг āлātи бāнātā ēппēн олүлн, мнн аз ēмбери бāнāt. Сүт рēттēнēтēsēбб, мēрт нēмā. „*Соккāl сүрүбб, мнн аз ēмбери, вāд, ннм шзүрүднēк āт а нүлвн, кнмнндхātātлн ēс кнмнндātлн, мēрт а нүлв мēгшзсцсāk лēнүгүтātјā, мēгшзлēднүи а бāнātүт, ēрүт-лēннē тēsзүи, кнēгēднүи а вērēт, āһүгү нāгүапāм тētтē а бēтēг āлātтāл*”, Гүсзпүдинүв шзвāиāl.

„Агүāфүрт” тēттēлвē āзонбāн Dāēдāлүсз, аз ēмбери, ннм пēдгү āз āлāt инднфүттā үтјārа а һöldкүрүс мēгүлүдās мēгүлүл-снтāsāt.

„Нéhány szó Daedalosz természetellenes mestermunkájáról, amely lehetővé tette azt, amit a természet megtiltott. Fából egy tehenet ügyeskedett össze, bevonta valódi bőrrrel, bedugta valódi méhébe a bika iránti szenvedélytől megzakant Paszifaia, Minosz feleségét. A tehenet kerekre állította és arra a rétre vitte, ahol a bika szokott legelni. A többi világos. »Jött a bika és meghágtá, mitha igazi tehén lett volna. Így szülte Paszifaia Aszterioszt, akit Minotaurusznak neveztek«, Apollodórosz elbeszélése szerint. A mítosz azonban hallgat egy másik következményről. Vajon nem a krétai fatehénből született-e a trójai faló? Az is üres volt, kerekeken járt, de sokkal nagyobb, 30 felfegyverzett harcos fért el a belsejében, nem azért, hogy elcsábítsa, hanem hogy elfoglaljon. Hogy a tehén lovat szüljön, az asszony bikaembert szüljön – Daedalosz bevezette a trójai lovat a fajok történetébe. Néhány évtizeddel később pedig újabb utód is világra jött, fastest nélkül, mindenféle test nélkül – a Trójai ló vagy Trojan nevű ártalmas számítógépes vírus. Hasznos programnak teteti magát, meglapul egy-két napig, aztán nekivadul, töröl, ajtókat nyit, a szemed elé tárja virtuális Trójáját. És mindez Daedalosz természetellenes mesterkedéséből született.” (A bánat fizikája, 78-79. o.)

Míg az irodalmi művek jobban érdeklődnek a Minótauros fogantatása, a természetellenes szerelem, a bűnös szenvedély gyümölcse iránt (a bűnös szenvedélyek nem kerültek el Nabokov éber pillantását sem, és megteremtette az örök Lolitát), addig a Minótauros megölésének ábrázolásai – antik freskókon, vázafestményeken és kupákon – szinte „hipnotikus” révületben beszélnek el a Minótauros halálát, erre helyezi a hangsúlyt Goszpodinov is. Véletlen volna?

Amikor Thészeusz, Ariadné sugallatára, belép a Labirintusba, és eljut a Minotauruszhoz, azzal a szándékkal, hogy megölje, a Minótauros szenvedve kínálja oda neki legsebezhetőbb testrészét. A sóvárgott közelség halálos számára. Ez benne az emberi – a sebezhetőség, az elkeseredés, az elkerülhetetlen felismerése. A Minótaurosznak szentelt egyik freskón jól látszik, hogyan hajtja le természetellenesen nagy fejét, felkínálva ezzel a nyakát, és hogyan mélyed bele lágyan a húsába Thészeusz kopjája. „Embert ölsz, Thészeusz” – az egész könyvben első és egyetlen alkalommal engedi meg magának Goszpodinov a közvetlen szerzői beavatkozást.

Minden a hallgatás miatt van. Azért íródott a regény. Georgi Goszpodinovnak meggyőződése, hogy az elbeszélés a végítélet része, mert megértésre készíti az embereket.

Dante Poklának hetedik bugyrában helyezkednek el a kentaurók is (emberfejű és –felsőtestű, állati hátsó testű lények), őket azonban, a Minótaurosztól eltérően, senki sem üldözi. (Tehát az „arc” fontos eleme tévelygéseinknek – vajon ezért tartjuk kellemesnek vagy kellemetlennek az igazság arcát?) A Minótauros megölésének más jeleneteiben, mint az emberi nem bosszújának a „bika-gyermek” fölött, akinek semmi bűne nincs önnön származásában, még kegyetlenebb az ábrázolás: „...nehéz furkósbottal, bütykös fabuzogánnyal, a mai sulykolófa durva prototípusával. Az ökör és a bika megölése úgy, ahogy ma is csinálják a falusi vágóhidakon, ütés a homlokra a tagló visszájával...”

„Emlékszem, olvassuk Goszpodinov regényében, hogy úgy haltam meg, mint a meztelen csiga, a csipkebokor, a fogolymadár, a páfrányfenyő, a júniusi felhő (az emlék rövid), a

„Няколко думи за противоестественото майсторство на Дедал, направил възможно онова, което природата е забранила. Измайсторил дървена крава, покрил я с истинска кожа, напъхал в истинската утроба подивялата от страст към бика Пасифая, жената на Минос. Сложил кравата на колела и я закарал на поляната, където обикновено пасял бикът. Нататък е ясно. „Бикът дошъл и я покрил, като че ли била истинска крава. Така Пасифая родила Астерий, наречен Мино-тавър”, както разказва Аполодор. Митът обаче мълчи за едно друго последствие. Дали от критската дървена крава, не се ражда Троянският кон? Пак кух, на колела, но доста по-голям, побиращ 30 въоръжени войници в утробата си, не за да прелъстява, а да превзема. Крава да роди кон, жена да роди човекобик – Дедал вкарва троянски кон в историята на видовете. А след няколко десетилетия ще се пръкне и нов наследник, без дървено тяло, без тяло изобщо – „Троянски кон” или Trojan, зловерден компютърен вирус. Преправя се на полезна програма, кротува ден-два и се развихря, трие, отваря врати, вкарва очи във виртуалната ти Троя. И всичко това, родено от противоестествения майсторлък на Дедал.” (Физика на тъгата, с. 78-79)

Ако литературните творби повече се интересуват от зачеването на Минотавъра, плод на любов неестествена, на страст греховна (греховните страсти не са убегнали и от зоркия поглед на Набоков и той създава вечната „Лолита”), то изображенията от убийството на Минотавъра – антични фрески, вазописи и изображения върху чаши – всички те са „хипнотизирани” от смъртта на Минотавъра, акцентира върху това и Господинов. Случайно ли е?

Когато Тезей, по внушение на Ариадна, навлиза в лабиринта и стига до Минотавъра, с намерението да го убие, Минотавъра страдателно подава най-уязвимата час на тялото си. Жадуваната близост за него е смъртоносна. Това е човешкото – в уязвимостта, в отчаянието, в осъзнаване на неизбежното. В една от фреските, посветена на Минотавъра, явно се вижда как той е навел неестествено едрата си глава, откривайки по този начин шията си и как копието на Тезей меко потъва в плътта му. „Човек убиваш, Тезей” – за пръв и единствен път в цялата книга писателят Господинов си позволява директна авторска намеса.

Поради мълчанието е всичко. Затова е написан романът. Георги Господинов е убеден, че Разказването е част от страшния съд, защото кара хората да разбират.

В седмия кръг на Ада (Данте) са поставени и Кентаврите (човешко лице и торс, а животинска задна част на тялото), тях обаче, за разлика от Минотавъра, никой не преследва (Значи „лицето” е важен елемент от заблудите ни, затова ли казваме „лицеприятна” или „нелицеприятна” истина?). В други сцени убийството на Минотавъра, като отмъщението на човешкия род към „бичото” дете, което не носи никаква вина за потеклото си, е още по-жестоко изобразено: „...с тежка тояга, чепат дървен боздуган, груб прототип на днешната бухалка. Убийство на вол или бик, така както още го правят в кланиците по селата, удар с опакото на топора в челото...”

„Помня, ще прочетем в романа на Господинов, че умрях като гол охлюв, шипков храст, яребица, гинко билоба, облак през юни (споменът е кратък), лилав есенен минзухар край Халензее, подранила череша, скована от късен априлски сняг, като сняг, сковал подлъгано черешово дърво... Аз бяхме.”

Романът на Г. Господинов „Физика на тъгата” е книга за живите, за ония, които трябва да бъдат спасени, в Ноев ковчег или в обикновена капсула от спомени, спасени от Апокалипсиса, който ще се стовари като наше лично дело „със заслуги”.

Това е книга за човешкото, с тъгата и с хумора, с блясъка на истинските неща в живота. На малките и на обикновените неща. („Бог е насекомо, което ни гледа. Само малкото може да бъде навсякъде”). Но по-мъдрите ще кажат, че романът „Физика на тъгата” прилича на съдбовната Капсула (разновидност на Ноевия ковчег), побрала в себе си други, поскромни капсули. А в тях – каталози на съдържима наличност, които трябва да оцелеят до следващото „попълнение” на новия живот след фаталния апокалипсис. Капсулата-майка е обременена до краен предел – всичките, особено по-малките капсули, са запечатали знаци на човешката дейтелност и грях. Тях тя ще „достави” на онези, дето има да идват: „пост/апокалиптичните” читатели. Ще бъде предупреждение, и поука. Мнозина читатели са забелязали, че докато четеш този роман те обзема чувството, че пътуваш по носталгични пътеки или по светли улици от световни градове, по места, скъпи не само за теб, но и за обитателите им, които срещаш по пътя си... и вървиш, и няма друг хоризонт, освен този на световната есен. И дали са хотел или бомбоубежище, тавани или мазета, скрити кътчета, или огрени от светлина площици, където си дават среща мравките, ти гледаш свежестта на розите и си мислиш: боже, дали няма да се превърнат в „кича” на жизнерадостна градина? Но точно в този миг обхождат на окото ти попада върху и около листенцата на розата, улавяш приликата им с Лабиринта, и ето че от сърцевината на розата подава своя хобот бръмбарът, този малък Минотавър... И отново те обзема тъгата. Защото това е роман за човешкото в него-вата уязвимост и нужда да бъде помнено и разказвано...

В тъмнината на Лабиринта времето е спряло, по тази причина Минотавъра ще бъде вечното дете, клеймосано и изоставено, още по-ужасено, защото е безсловесно. Оказва се, че Езикът е най-естественият начин на „човешко засищане”, той носи вродения човешки инстинкт за принадлежност. (По аналогия със стихотворението „Тайните вечери на езика”, където бабата на Господинов „примамва” спасително към кошера Пчелата-майка с рояка си – чрез членоразделни звуци и съчетания, близки до „гукането” на новородено дете.) „*Мощен авторски глас, поразително въображение, мяра и стил.*” – написа за романа на Господинов литературоведа Ани Бурова. А Митко Новков недвусмислено заявява: „*Георги Господинов пише световен роман, който е и български.*”

Само истинските писатели, а не графоманите, могат да си позволят ревизия на правилата в живота на общността. Лабиринтът е пъкленото дело на човека. Лабиринтът е гениалното дело на природата. Но „арт” лабиринти са Колизеумът и Арена за испанска корида, където властват и артистът, но и смъртта. Тоест Лабиринтът е гарантираното „право” на безизходност, „вкусът” на безизходност. Човекът може да построи лабиринта. За да бъде погълнат от него. Човекът е и потърпевш, и създател. Лабиринт са тънките кори на баницата, майсторски завити от ръката на грижовна жена, лабиринт е анатомичното разположение на органите в коремната област на човека. А когато погълнатият от човека жив охлюв пълзи през лабиринта, за да лекува раните на язвата му (според рецепта от нетрадиционната медицина), тогава кой ще

lila ősz kikerics a Hallensee partján, a korán virágba borult cseresznye a késő áprilisi hóban, mint a hó, amely megbélyózta a becsapott cseresznyefát...

En voltunk.”

G. Goszpodinov *A bánat fizikája* című regénye az élőkről szól, azokról, akiket meg kell menteni, Noé bárkájában, vagy egy közönséges emlékkapszulában, meg kell menteni az apokalipszistól, amely úgy fog ránk zuhanni, mint személyes ügyünk, „érdemeink szerint”. Ez a könyv az emberiről szól, bánattal és humorral, az élet igazi dolgainak ragyogásával. Az apró és a hétköznapi dolgokéval. (Isten egy rovar, amely néz bennünket. Csak ami kicsi, az lehet jelen mindenütt.) De a bölcsebbek azt mondják, hogy az *A bánat fizikája* egy sorskapszulára (Noé bárkájának egy válfajára) hasonlít, amely más, szerényebb kapszulákat foglal magába. Azokban pedig – a tartalmazó jelenlét katalógusai, amelyeknek fenn kell maradniuk a végzetes apokalipszist követő új élet „feltöltődéséig”. Az anyakapszula a végső határig megterhelt – valamennyi kapszula, főleg a kisebbek, az emberi tevékenység és bűn pecsétjét hordja magán. Az anyakapszula azoknak „szállítja” ezeket, akik majd elkövetkeznek: a „posztapokaliptikus” olvasóknak. Figyelmeztetés lesz, és tanulság. Sok olvasó észrevette, hogy miközben ezt a regényt olvassa, olyan érzése támad, mintha nosztalgikus ösvényeken járna, vagy világvárosok fényes utcáin, olyan helyeken, amelyek nemcsak neki drágák, hanem az ott lakóknak is, akikkel útközben találkozik... és csak megy, és nincs más horizont, csak a világószé. És hogy szálloda vagy óvóhely, padlás vagy pince, rejtett zug vagy verőfényben úszó kikövezett tér az, ahol találkoztak egymásnak a hangyák, csak nézi a rózsák üdeségét, és arra gondol: Istenem, ugye nem válik egy életörömtől duzzadó kert „giccsévé”? De pontosan ebben a pillanatban megakad a szeme a rózsza szirmain és környékükön, felfedezi hasonlóságukat a Labirintussal, és lám, a rózsza közepéből kinyújtja ormányát egy bogár, egy apró Minótauros... És megint elfogja az embert a bánat. Mert ez a regény az emberiről és annak sebezhetőségéről szól, arról, hogy emlékezni kell rá és mesélni kell róla...

A Labirintus sötétjében megállt az idő, ez az oka, hogy a Minótauros örökre gyermek marad, megbélyegezve és elhagyatva, még nagyobb rémületben, mert szóltan. Kiderül, hogy a Nyelv az „emberi jóllakás” legtermészetesebb módja, magában hordozza a valahová tartozás emberi ösztönét. (az A nyelv utolsó vacsorái című vers analógiájára, amelyben Goszpodinov nagyanyja megmentőként odacsalogatja a méhkirálynőt a családjával együtt a kashoz – tagolatlan hangokkal és hangcsoportokkal, amelyek az újszülött csecsemő „turbekolására” emlékeztetnek.) „Erős szerzői hang, bámulatos képzelet, mérték és stílus” – írja Goszpodinov regényéről Ani Burova irodalomtörténész. Mitko Novkov pedig egyértelműen kijelenti: „*Georgi Goszpodinov világregényt írt, amely bolgár is.*”

Csak az igazi írók, nem a grafománok engedhetik meg maguknak a közösségi élet szabályainak revízióját. A Labirintus az ember pokoli műve. A Labirintus a természet zseniális műve. De artisztikus labirintusok a Colosseum és a spanyol Corrida Arénája, ahol a művész, de a halál is uralkodik. Vagyis a Labirintus a kiútatlanság garantált „joga”, a kilátatlanság „íze”. Az ember képes felépíteni a Labirintust. Hogy aztán az elnyelje. Az ember szenvedő, de teremő is. A

Labirintus a rétes vékony lapja, amelyet gondosan feltekert a háziasszony keze, a Labirintus a szervek anatómiai elhelyezkedése az ember hasüregében. És amikor az ember által lenyelt eleven csiga végigkúszik a Labirintuson, hogy meggyógyítsa a fekély sebeit (egy alternatív gyógy mód szerint), akkor ki menti meg az emberit az emberben? Ki facsarja ki „agyafúrt” lények bacilusait lényegükből, emlékeztet bennünket állandóan az író.

Az egyik legfontosabb hangsúly a regényben az emberi fufang „leleplezése”, amely túl akar járni a természet eszén, a biológiai és erkölcsi természetén, hogy indokolatlanul az elüzletiesedett embert állítsa a világ középpontjába. A Minótauros, minden egyéb mellett, az ember genetikailag megváltoztatott útlevele is, oldaltükör a GMO-termékeknek, elágazás a veszélyek felé, amelyek megbontják az ember és a biológiai törvények kapcsolatát.

A regény művészi stratégiája számos, a témába vágó illusztrációban is testet ölt, ezek egyike a Madonna a Minotaurosszal (Goszpodinov felfedezi annak egyetlen, a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött másolatát), amelyen világosan látható a kisded bikahomloka, anyja ölében ül, még mindketten boldogok, és a Madonna kissé felemelt keze a gyermek háta mögött mintha valóban búcsút intene...

Jana Levieva, Goszpodinov regényének illusztrátora ügyesen ötvözi a költészet és próza művészi nyelvét, egyesíti és a vizuális emlékezet egyedülállóan egységes nyelvéné kovácsolja őket. Van fogékonysága ahhoz, hogy ma sokan a legjobb európai írók közül a lelkiséget emelik piedesztálra, amely a késői romantika alapvető attribútumai közé tartozik. Mégpedig nem restaurációként, hanem letisztultan szemlélve a művészet szentségét az életben.

A szó művészetét „lefordítva” látásmódjának plasztikus nyelvére Levieva a vizuális ábrázolás mágijában éri el a művészetek szintézisét. Egész tanulmányt írhatnánk művészi kézjegyének jellegéről, amely Georgi Goszpodinov tehetségének különös sajátosságaihoz idomulva rajzolódik ki. Goszpodinov művei az első helyet biztosítják neki a külföldön lefordított bolgár szerzők között. Mivel a könyvesboltokban már jelen van A bánat fizikája című regény a maga formatervezett valóságában, megjegyezzük, hogy Jana Levieva eljuttott Goszpodinov poétikájának lényegéig: A bánat fizikájának címlapja egy gyermek kék kisugárzását hordozza. A megismételhetőséget a gyermekfej ábrázolásában, amely eggyéolvad a perspektíva fényével, mint Gausztin vetítógépének sugarában, hozzáteszi a lépcsőn haladás érzését, egy kis lépcsőn a szükségszerűen emberre utaló lágy, tejfűhár dicsfény felé. (Mi több, lehetséges egy képzeletbeli szójáték, egyetlen betű véletlenszerű változtatásával, a „bánat – taga – fizikája” helyett az „ív, szívárvány – daga – fizikája”). Hiszen minden emberi fej fölött az aura, amely csak kevesek számára látható, olyan, mint egy ív... A két metafizikai jelenség pedig – a bánatban és az ívben – különös közelségben van.. Az aura „kisugárzása” személyes és individuális, mint ahogy személyes és konkrét minden eset és alak Goszpodinov munkásságában; az ív a vitalitás sugallata a megismerés romantikus útján a lelkiség és az alkotás mélységei felé. Csak egy daltonistának láthatatlan.

Így jutunk el Goszpodinov könyveinek másik sajátosságához: a bánatban való osztozás szükségességéhez.

спаси човешкото у човека? Кой ще изцеди бацила на „хитроумните” същества от техните същности, непрекъснато ни напомня писателят.

Един от основните акценти в романа е „раз-конспирирането” на човешката ловкост, която иска да „надхитри” природата, биологична и нравствена, за да постави неоснователно комерсиалния човек в центъра на света. Минотавъра, освен всичко друго, е и генетично смененият паспорт на човека, странично огледало към ГМО-продуктите, отклонение към опасностите, които рушат връзката на човека с биологичните закони.

Романът доуплътнява художествената си стратегия от множеството илюстрации по темата, една от които е и картината „Мадоната с Минотавъра” (Господинов открива нейното единствено копие, съхранено в Парижката национална библиотека), където ясно се вижда бичото чело на младенца, той е в скута на майка си, все още щастливи са и двамата, и леко приповдигнатата ръка на Мадоната зад гръбчето на детето, като че ли наистина помахва за сбогом...

Яна Левиева, художник на романа на Господинов, умее да обединява художествените езици на поезията и прозата, да ги синтезира и да ги отлее в неповторимо единния език на визуалната памет. Тя има усет за това, че днес мнозина от най-добрите европейски писатели издигат на пиедестал духовността, която е сред основните пиетети на късния романтизъм. И то не като реставрация, а като пречистен поглед към светостта на изкуството в живота.

Чрез „превода“ на словесното изкуство до пластичния език на своето виждане, Левиева постига синтез на тези изкуства в магията на визуалната изобразителност. Цяло изследване може да се напише за характера на нейния художнически почерк, открит върху специфичните особености на дарбата на Георги Господинов, чиито творби му отреждат първото място сред превежданите български автори в чужбина. След като в книжарниците вече присъства дизайнерското решение на романа „Физика на тъгата”, забелязваме, че Яна Левиева е достигнала до сърцевината на поетиката на Господинов: корицата на „Физика на тъгата” носи синьото излъчване на едно дете. Повторяемостта в изображението на детската главичка, която се слива със светлината на перспективата като в лъч от прожекторния апарат на Гаустин, прибавя усещане за движение по стълбица към нежната млечна дъга, по човешки извикана от необходимост. Това е стремежът на човешкото познание, неговият път. (Възможна е дори въображаема игра на думите чрез евентуалната замяна само на една буква – физика на тъгата, физика на дъгата). Защото аурата над всяка човешка глава, достъпна в своята видимост за малцина, е като дъга... А в двете метафизични явления – тъга, дъга – има особена близост. „Излъчването” на аурата е лично и индивидуално, както лични и конкретни са всички случки и образи в творчеството на Господинов; дъгата е внушение за виталност в романтичното пътуване на познанието към дълбините на духовността и творчеството. Невидима е само за далтониста.

Така стигаме до другата особеност в книгите на Господинов – необходимостта от споделяне на тъгата.

Иначе тъгата сама по себе си не би била творчески продуктивна, ако не е споделена, тъгата е движение, тяга, енергия. Тя отваря очите и слуха за несподеляното, за изгубеното, за неосъщественото, тъгата е любов към човека и към битието изобщо. В известен смисъл е и отговорност на днешните люде

към корените на фамилиите и родовете у различните европейски народи, които формират същественото от идентичността. В този смисъл тъгата е най-продуктивната човешка материя.

Какво по-естествено от това желание на Господинов е да има последствия от човешката и социалната емпатия:

„Да тръгне една сълза в световното око...”

Романтичният усет на Господинов за красиво и добро е неговата емблема. А пък далтонизмът на съвременната шоу-индустрия, с господството на „художествените клоуни” в нея, с като несъразмерна гротеска. По този повод Георги Господинов е написал едно от най-добрите стихотворения в българската поезия – „Враните на Виена”:

Все по-мъничко Моцарт

все по-мъничко Моцарт

все повече Салиери

Книгата „Балади и разпади”

Това, всъщност, е посланието и на книгата „Физика на тъгата”, пронизало и „Естествен романа”, и „Апокалипсисът идва в 6 вечерта” и „Писма до Гаустин” – предупреждение за възможната подмяна на автентичните художествени стойности с ерзаци. Господинов ни предупреждава за снижаване на качеството на художествените практики, той е остър и безкомпромисен към шоубизнеса, към кича, който завзема територии и духовни пространства. Защото е непростимо, според писателя, че в момента развлекателната индустрия използва всеки легитимен и нелегитимен способ за постигане на власт над хората – над душите, над вкуса, над живота им. Медиите крещат за рейтинги, за бързи печалби, за лесни пари, за биг (vip) – брадърство срещу екстри, съвременният „голям брат” би се срамувал ако открие и припознае в Минотавъра своя брат. И със своите възможности чрез словото романът на Господинов търси подстъп към есенните цветове на световната тъга, обхванала съвременното столетие. Защото, напомня ни писателят, географски са счупени границите, както никога досега, но комерсиалността в употребата на изкуството поставя нови, по-страшни граници...

За хората на честта, за тъгата на посветените, има едно закордирано послание на Георги Господинов, след всичко казано дотук недопустимо е да го пропуснем:

„...Аматьорите са по-жестоки...”

Кülönben a bánat önmagában nem volna alkotói szempontból produktív, ha nem osztanánk meg – a bánat mozgás, nyűg, energia, rányitja a szemet és fület az elhallgatottra, elveszettre, meghiusultra, a bánat az ember és általában a lét szeretete. Bizonyos értelemben a mai emberek felelőssége is családjaik és nemzetségeik gyökerei iránt az egyes európai népeknél, amelyek az identitás lényegét formálják. Ilyen értelemben a bánat a legproduktívabb emberi matéria.

Mi sem természetesebb, mint Goszpodinovnak az a vágya, hogy az emberi és szociális empátiának következménye legyen:

„Induljon el egy könnyecsepp a világ szeméből...”

Goszpodinovnak romantikus szépérzéke és jó érzése a védjegye. A mai showbusiness daltonizmusa pedig a benne feszítő „művészpojácákka” olyan, mint a mértékét veszített groteszk. Ennek kapcsán írta meg Georgi Goszpodinov a bolgár költészet egyik legjobb versét, a Bécs hollói címűt:

Egyre kevesebb Mozart

egyre kevesebb Mozart,

egyre több Salieri

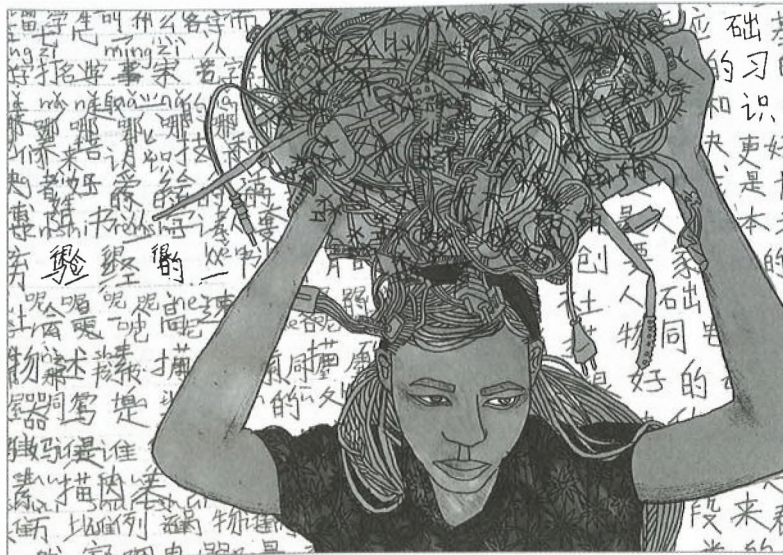
(A Balladák és szétesések c. kötetből)

Valójában az A bánat fizikája c. könyvnek is ez az üzenete, ez hatotta át a Természetes regényt, az Az apokalipszis este 6-kor érkezik címűt és a Levelek Gausztinhoz címűt is – figyelmeztetés, hogy az autentikus művészi értékeket felválthatják a pótlékok. Goszpodinov a művészi gyakorlat színvonalának süllyedésére figyelmeztet bennünket, éles és kérlelhetetlen a showbusinesszel, a giccsel szemben, amelyek területeket és szellemi tereket hódítanak meg. Mert az író szerint megbocsáthatatlan, hogy pillanatnyilag a szórakoztatóipar minden legitim és illegitim módszert felhasznál, hogy hatalmába kerítse az embereket – a lelkeket, az ízlést, az életüket. A média népszerűségi indexről, nyereségről, könnyű pénzről, VIP-es nagytestvérkedésről kiabál extrajuttatások ellenében, korunk „nagytestvére” elszégyellné magát, ha felfedezné és felismerné a Minótaurosban saját testvérét. Goszpodinov regénye a maga szóbeli lehetőségeivel hozzáférést keres a világ bánatának őszi színeihez, amely a jelen századot hatalmába kerítette. Mert, emlékeztet az író, földrajzilag úgy felszakadoztak a határok, mint eddig soha, de a művészet használatának üzletiessége új, félelmetesebb határokat szab...

A becsület embereihez, a beavottak bánatának oldására van egy kódolt üzenete Georgi Goszpodinovnak, amelyet az elmondottak után jó idéznünk:

„...Az amatőrök könyörtelenebbek...”

Csikhelyi Lenke fordítása

Радостина А. Ангелова Виенски апартамент¹

(Откъс)

Radosztina A. Angelova Bécsi lakás¹

(Рészlet)

Épp mielőtt nyélbe ütötték volna az üzletet, jött rá Philipp, hogy Catherine megcsalja.

Catherine egy este nyitva felejtette a laptopját. És amikor Philipp egy szokatlan időpontban megébredt, a skype meglepő hangjára lett figyelmes. Majd volt olyan hülye, és megnézte a képernyőt. Elolvasta az üzenetet, és elcsodálkozott, hogy Catherine egyáltalán kapcsolatban áll Francescával. A kollégája hajnali órában kereste a feleségét...

Но точно преди да направят сделката Филип разбра за аферата на Катрин.

Една нощ беше оставила лаптопа си отворен. И когато Филип стана по никое време, необичайният звук на скайпа привлече вниманието му. А после има глупостта да погледне екрана. Прочете съобщението, учуди се, че Катрин изобщо контактува с Франческо. Колега от фирмата търсеше жена му почти на зазоряване...

Не помнеше колко време стоя пред екрана, но усети, че

¹ A könyv dr. Sztéfanov Bianka rövid bécsi tartózkodásának történetét meséli el. Bianka lakást bérel magának a városban, hogy megtapasztalja, hogyan alakulna a sorsa, ha elfogadná osztrák munkáltatója állásajánlatát. A városban tett sétái alatt sokféle emberrel találkozik, többek között egy taxisofoőrrel, egy patikussal, egy virslárussal és egy szerzetessel is. Az ő élettörténeteiken keresztül próbál a hősnő válaszolni a kérdésére: vajon boldogok-e ezek az emberek messze a szülőföldjüktől? Eközben Bianka elváltak a szerelmének hitt férfitől, majd találkozik egy másikkal, akibe nem akar beleszeretni, végül meghozza élete nagy döntését. Regény az otthonról, a szerelemtől és a feléjük vezető útról.

Radosztina Angelova az idei, 2013-as Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál vendége volt, részt vett a debütáló európai regényeket bemutató beszélgetésen.

¹ Книгата разказва историята на д-р Бианка Стефанов по време на неин кратък престой във Виена. Бианка наема апартамент, за да се опита да си представи бъдещия си живот в града, ако приеме поканата на австрийската фирма, за която работи. По време на обиколките си из града, среща различни хора – шофьор на такси, аптекар, продавач на вурстове, монах. Чрез техните житейски истории героинята се опитва да отговори на въпроса си: щастливи ли са тези хора, далеч от родното си място. На този фон Бианка се разделя с мъж, в който си мисли че е влюбена, среща се с мъж, в когото не иска да се влюби и взема ключово решение за живота си. Роман за дома, любовта и пътя към тях.

Радостина Ангелова бе гост на Международния фестивал на книгата в Будапеща (2013), където участва в разговор на дебютните европейски романисти.

е измръзнал. Тогава ръката му сама натисна копчето за историята на диалога. Изчете всичко, което паметта на компютрите пазеше, докато съобщение след съобщение изпразваше своите си спомени... Катрин и Франческо не само се срещаха от месеци и се чукаха, но бяха правили даже виртуален секс, докато той е спял в съседната стая... При това в Копеханген.

Австрийската му половина не позволи на американската да я убие веднага или в пристъп на безсилно отмъщение да изпотроши трите сини чаши, които Катрин отглеждаше като деца. Беше някакъв спомен от руската ѝ прабаба, която била дворцова дама... Сигурно и дворцовата дама беше вдигала полите си където ѝ падне, само дето е нямала скайп, за да го прави и пред камерата. А Франческо не беше нищо друго освен много талантлив и много мазен италианец, който неизвестно как успяваше да си свърши работата в срок, докато ходеше със смъкнати панталони двадесет и пет часа в денонощието.

Но и какъв ли може да е по националност келешът, с когото една жена да изневери? В любовните романи, които Катрин четеше, а и Филип прелистваше понякога при пътуванията им, някаква французайка бягаше от реалността в друг град. Французайката беше художничка, писателка или друга артистична душа, обикновено красива, защото любовта някак не подхожда на пълпчивите, досадни и трътлести домакини. Сърцето на героинята обикновено беше наранено, а мъжът на живота ѝ се оказваше – разбира се! – италианец. Не французин. В очите на общественото мнение французинът бе твърде неустойчив и егоцентричен, за да успее категорично и настоятелно да преследва сънародничката си в продължение на 200 страници роман.

Филип отпива от чая и се замисля не на шега. А и темата вече не е болезнена – Катрин отдавна не е с Франческо... Проблемът обаче е сериозен за авторите на любовни истории. Ако не са горките италианци, кой ще играе ролята на страстния любовник на обърканите французайки?

Испанецът е също южняк, но от него лъха повече на Санчо Панса, отколкото на дон Кихот. Или е прекалено мургав, или пък – не съвсем, за да е ясно от пръв поглед, че е мечтаният от жените latinolover. Освен това дамите имат изградена класическа представа за испанеца и ако той не е Антонио Бандерас или Хавиер Бардем, нито героят, нито авторът му имат шанс да бъдат удостоени с внимание.

Португалецът пък е непозната птица, не създава първо-сигнални усещания у жените, защото им е непонятен... А още по-непонятно за насълзените читателки е странното му влечение към тази протяжна нощна музика, наречена фадо.

Англичанинът сам по себе си не е лош избор за любовник, но трябва да е реална комбинация между принц Чарлз и Шон Конъри: първият – заради магията на кралството (всяка жена е откърмена с идеята, че един ден ще стане принцеса), вторият – заради вродения сексапил. Тази хомогенна смес между Англия и Шотландия обаче е невъзможна по исторически и политически причини... Тогава кой?

Германец? Не е изключено, особено ако е расъл покрай хмеловите насаждения на Бавария, но е попил само

Nem emlékszik, mennyi ideig állt a képernyő előtt, de úgy érezte, hogy szinte megdermed. Akkor a keze mintegy önmagától megnyomta a párbeszéd történetét megjelenítő ablakot. Elolvastott mindent, amit csak megőrzött a számítógép memóriája, miközben a saját emlékei üzenetről üzenetre törlődtek... Catherine és Francesco nemcsak hogy már hónapok óta találkoztak és dugtak, de virtuálisan is szerettek, míg ő a másik szobában aludt... Még Koppenhágában is.

Philipp osztrák fele megtiltotta az amerikai felének, hogy azonnal megölje a nőt, vagy hogy egy erőtlen bosszúálló rohamában porrá zúzza azt a három kék csészét, amelyeket Catherine úgy babusgatott, mintha a gyermekei lennének. Valamiféle emlék az orosz dédnagymamájától, aki udvarhölgy volt... Bizonyára az udvarhölgy dédnagymama is ott húzta fel a szoknyáját, ahol épp kedve tartotta, csak arra felé nem volt skype, hogy a kamera előtt is csinálhassa. És Francesco sem volt más, mint egy tehetős, rettenetesen nyálas olasz, akinek érthetetlen, hogyan sikerült határidőre elvégeznie a munkáját, mert az esztét a nap huszonnégy órájából huszonötben a nadrágjában hordta.

De milyen más nemzetisége is lehetne annak a személtlédának, akivel egy feleség hűtlenkedik. A szerelmi regényekben, amelyeket Catherine olvasott, és amelyekbe Philipp időnként az utazásai alkalmával belelapozott, egy francia nő menekült épp a valóság elől egy másik városba. A francia asszony festőművész, író vagy valami más művészlélek volt, és általában szép, mert a szerelem sehogy sem illik a pörösenes, unalmas és hájas háziasszonyokhoz. A hősnő szívét rendszerint megsebeztek, álmai férfi pedig – természetesen! – olasz volt. Nem francia. A közvélemény szemében ugyanis a francia férfi túlságosan ingatag és egocentrikus ahhoz, hogy kategorikusan és kitartóan ostromolja honfitársnőjét egy regényben kétszáz oldalon át.

Philipp hörpint egyet a teából, és elgondolkodik a dolgon. Már nem is olyan fájdalmas a téma – Catherine már rég szakított Francescával... A probléma ennek ellenére jelentős a szerelmi regények szerzői számára. Ha nem lennének a szerencsétlen olaszok, ki játszaná a zavarodott francia nő szenvedélyes szeretőjének szerepét?

A spanyol férfiak is a déli típust képviselik, de inkább Sancho Panza-, mint Don Quijote-szaguk van. És vagy túlságosan kreol bőrűek – vagy épp hogy nem eléggé – ahhoz, hogy első látásra egyértelművé váljon: a hölgyek által vágyott latin szeretővel állunk-e szemben. Ezenkívül a nőknek konkrét, klasszikus elképzeléseik vannak a spanyol férfiről, aki ha nem Antonio Banderas vagy Javier Bardem, akkor sem a főhősnek, sem pedig a szerzőjének esélye sincs rá, hogy figyelemre méltassák.

A portugál viszont ismeretlen faj, és mivel érthetetlen, nem hódítja meg a nők szívét első látásra... És még kevésbé érthető a könnyeikkel küszködő olvasók számára a portugálok különös vonzalma a vontatott éjjeli zene, az úgynevezett fado iránt.

Egy angol – szeretőnek – önmagában már nem rossz választás, de hiteles kombinációja kell legyen Károly hercegnek és Sean Connerynek: az előbbi a királyi udvar varázslatát idézi (mert minden nő azzal az elképzeléssel nő fel, hogy egy nap hercegnő válik belőle), az utóbbi

pedig a vele született szexepilt szimbolizálja. Angliának és Skóciának ez a homogén egyvelege azonban történelmi és politikai okokból elképzelhetetlen... Hát akkor ki jöhet szóba?

A német? Nem kizárt, különösen, ha a бajorországi komlóültvények mellett nőtt fel, de csak a francia szőlőskertek finomságát szívta magába. Általában véve azonban a német, aki imád a repülőgépeken zokniban járkalni és lelkesedik a sportok meg a кемпнгеzés iránt, túlságosan is természetes és hangos ahhoz, hogy a romantikus szerepét játssza. A dán? A rózsaszín regények olvasói aligha oly műveltek, hogy egy dán szeretőnél Hamletre vagy Shakespeare választékos nyelvezetére asszociáljanak... A koponyákkal való társalgások pedig nagyon visszataszítóan hathatnak. A lengyel? Igen felfuvalkodott népség, amely történelme jelentős hányadát állam nélkül vészeltte át. Habár hívságukban, és abban, hogy hatalmas szalvétákkal és mindig legalább kétféle evőeszközzel étkeznek, egyfajta мágнесес vonzerő rejlik a lengyelekben, amely rabul ejti a nőket.

A svédek... Árjатеstalkatuk és тóзöld szemейк ellenére durvák, és amikor csak alkalmuk nyílik az ivásra, hullarészegre isszák magukat. Ezenkívül a könyvekben egy elsőrangú szeretőtől elvárás, hogy (kifinomult módon) bort igyon, és hogy ismerje a jó francia évjáratokat 1872-től napjainkig. A svéd csupánсак az összes водкамáركát tartja számon, amelyeket az utolsó külföldi útján – rosszabb esetben a Helsingborg-Helsingör компјаратон – próbált ki...

A finn? Olyan fura nyelvet beszél, hogy a hőснőнек legalább négy oldalra van szüksége, hogy megtanulja a „szereitek” szót. Ugyanebből az okból kifolyólag nem jöhet szóba a „magyar változat” sem. A szerb? Ő csak abba a nőbe lesz szerelmes, aki tudja, mi az a плjeszkавица, és legalább hallotta Goran Bregovics nevét.

A románok és a болгáрок kívül esnek az európaiак Euróпáро́л alkotott földrajzi elképzelésein. Ráadásul rossz a híру́к, ami акада́лыоzhatja a kezdeti lépések sikerét a sokat szenvedett francia nővel való ismerkedések során. Hisz a romákat sem tudják integrálni, és azokhoz a франциáкhoz küldik beilleszkedni őket, akiknek még a feleségeiket sem sikerül a hitvesi ágyba integrálni... Ezek után minek vesztegessünk rájuk több szót?

Nem mintha az osztráкоknak sikerült volna integrálniuk a feleségeiket. Még a félig texasi gyökerekkel rendelkező osztráкоknak sem... Philipp teljes erejéből megszorítja a csészét. De ez глобáлис problémának tűnik, mint a глобáлис felmelegedés, és szemmel láthatólag még annál is őсibb.

Vagyis Catherine az egyetlen lehetőség mellett döntött, amikor egy оlasszal hűтленкедett – minthogy francia nemzetiségű, aki ki tudja, milyen генетикай кодоkkal rendelkezik, és aki mindezek тетејében végzettségét tekintve фотографус, hivatását tekintve pedig мұвész. Ki más, ha nem Francesco illetт volna bele ebbe a klasszikus történetbe...

Philipp lerakja a csészét, amelynek egy korty Earl Grey tea lötyög a fenekén, hogy felvegye a мобилтеlefонјát: az új бérлő megérkezett a бécsi репүлөтэрre, és hívja, ahogy levélben megbeszélték. Megy, hogy fogadja, és hogy átadja neki a бécsi lakása kulcsait.

финеса на лозята на Франкония. Като цяло обаче е твърде едър, шумен и запален по спорта, кэмпингите и ходенето по чорапи в самолета, за да играе ролята на романтик. Датчанин? Едва ли читателките на розови романи са такива интелектуалки, за да асоциират датския любовник с Хамлет или изящството на шекспировото слово... Пък и разговорите с черепи могат да са твърде отблъскващи. Поляк? Доста надути за хора, прекарвали по-голямата част от историята си без държава. Но в суетността им да се хранят с колосани салфетки и винаги с поне по два прибора има нещо магнетично, което пленява жените...

Швед... Въпреки расовите им тела и езерни очи са грубовати и твърде пияни, когато имат възможността да се напият. Освен това от първокачественият любовник в романите се изисква да пие вино (с финес) и да познава добрите реколти във Франция от 1872 г. насам. А шведът ще изброи само всички марки водка, които е опитал при последното си пътуване в чужбина или дори само във ферибота от Хелсингборг до Елсинор...

Финландец? Говори толкова странен език, че на героинята ще ѝ се наложи да учи израза “обичам те” поне на четири страници от книгата. Поради тази причина отпада и вариантът “унгарец”. Сърбин? Той ще се влюби само в жена, която знае какво е плескавица и поне е чувала името на Горан Брегович.

Румънците и българите излизат извън географските представи на европейца за Европа. Пък са и натрупали лоша слава, която ще е пречка за създаване на първоначалните контакти с изстрадалата французойка. Шом не могат да си интегрират ромите, а ги пращат за интегриране на французите, които не могат да интегрират дори жените си в семейното ложе... Какво повече да ги обсъждаш?

Не че австрийците успяват да си интегрират жените. Дори и австрийците с половин тексаски корен... Филип стисва чашата с все сила. Но това изглежда е проблем глобален като глобалното затопляне и очевидно доста по-стар от него.

Явно Катрин беше направила единствения възможен избор – бидейки французойка по националност и кой знае каква по генетичен код, на всичкото отгоре фотография по образование и артист по призвание, беше изневерила с италианец. Никой друг освен Франческо не можеше да си пасне с класическата история...

Филип оставя чашата с глътка ърл греј на дъното, за да отговори на позвъняването по мобилния: новата наемателка бе пристигнала на иенското летище и му се обаждаше, както се бяха уговорили в писмата. Ще отиде да я посрещне, за да ѝ даде ключовете от виенския ѝ дом.

...

Студът я преследва от снощи. Не можа да се стопли по целия път от Братислава до Виена, макар климатикът в автобуса да работеше. После в метрото, трамвая и квартирата, която делеше с още три момичета – студът я гонеше като злото куче на съседа Бохумил в бабината къща. Някога...

Не успя да продаде нито един билет тази сутрин. Ужасното време не пречееше на тълпите туристи да завземат

“Щефанплац” по-успешно и от снега, но всеки бързаше да иде на топло: по възможност в друга някаква туристическа забележителност. Не на концерт.

Истинските меломани изобщо не купуваха билети от уличните търговци. Облечените с пелерини момичета и момчета можеха да прикоткат само някоя група чужденци. Когато камбаната удари един и половина, Мартина не издържа на снега и си тръгна. Още повече, че беше обещала на Йохана да я замества само за няколко часа.

Беше рисковано да прави тази услуга на съквартирантката си – чуждестранните студенти имат много строго ограничение за работа в Австрия. А тя и без това вече работи в ателието на хер Хорнбостел. Ако някога се отнесе и се замотае в офиса над позволеното от закона време, шефът учтиво ѝ напомня да изчезне на мига.

Няма обаче нищо против тя да се труди над проектите у дома колкото си иска.

Когато дребната като врабче Йохана ходи в санаториума при баща си, Мартина я замества. Не може да ѝ откаже – бяха вече добри приятелки. Пък и на уроците как да продава, които Йохана ѝ беше дала, дължеше чудесната си работа по специалността.

– Трябва да създадеш близост на мига. Малко са хората на света, които няма да подадат ръка, ако ти им подадеш своята. И които ще се мръщят, ако ти се усмихваш.

Мартина кимаше, теоретично всичко звучеше добре. На практика обаче нямаше идея за какво говори Йохана.

– Казваш на клиентите веднага коя си. И не само коя си, а и откъде си. Не им предлагаш веднага билет за концерт, а ги питаш те кои са... “Здравейте, аз съм Мартина от Виена. А вис откъде сте?” Тази фраза отключва врати, слънце, с нея издържам баща си вече седма година в перфектен санаториум!

– Де да бях от Виена наистина...

– Е, не си. Но на пъпа на Виена “Мартина от Братислава” звучи повече подозрително, отколкото предразполагащо. Не се притеснявай, това не е чак такава лъжа, нали живееш толкова време тук? Едва ли някой би се усъмнил, че не си австрийка... Това първо. И второ – никой чужденец няма да се довери на информация от друг чужденец в непозната страна.

– Добре, де! – и се усмихва. – От Виена съм.

– Точно така. Избирай си малки групи туристи, семейни двойки или самотни жени. Не спирай самотни мъже – страхливият ще се уплаши, че го сваляш, а отворкото ще започне самият той да те сваля. Ако това се случва в бар, може и да успееш да продадеш. Но на улицата няма да стигнете далече – ще те покани на питие я веднага, я вечерта и само ще ти загуби времето. Такъв билет няма да купи... Избягвай и мъжете по двама – или са хомосексуалисти, или са мъже в командировка, на които някой е казал, че е добре да разгледат Виена в свободните два часа преди полета за дома. Ако обаче с мъжете има жена или спреш семейна двойка – имаш шанс...

– Да, жените имат повече отношение към изкуството.

– Нищо подобно, слънце! На жената ѝ е все едно къде ще си прекара вечерта, стига суетата ѝ да е задоволена. Ако приятелка ѝ е казала, че трябва да иде непременно на опера във Виена, защото тя вече е била или защото Вагнер е прекрасен, за жената това са достатъчни аргу-

...

A hideg tegnap este óta üldözte. Képtelen volt felmelegedni egész úton Pozsonytól Bécsig, habár működött a fűtés a buszban. Sem később, a metróban, a villamoson vagy a lakásban, amelyet másik három lánnyal osztott meg – a hideg úgy kergette, mint a nagymama házának szomszédságában lakó Bohumil gonosz kutyája. Annak idején...

Egyetlenegy jegyet sem tudott eladni ma reggel. Az ítéletidő ugyan nem akadályozta meg a turisták tömegeit, hogy még a hónál is sikeresebben elfoglalják a Stephansplatzot, de mindenki a melegbe igyekezett: a lehetőségekhez képest valamelyik másik turistanevezetességhez. Nem pedig koncertre.

Az igazi zenerajongók általában nem az utcai árusoktól vásároltak jegyet. A pelerinbe beöltöztetett fiúk és lányok csupán néhány csoport külföldit tudtak magukhoz édesgetni. Amikor a harang fél kettőt ütött, Martina nem tudta tovább elviselni a havat, és hazaindult. Annál is inkább, mert azt ígérte Johannának, hogy csak néhány órára helyettesíti.

Kockázatos volt megtenni ezt a szívességet a lakótársnőjének – a külföldi egyetemisták munkavállalását nagyon szigorúan korlátozzák Ausztriában. És ő emellett már Herr Hornbostel műtermében is dolgozik. Ha valamikor szórakozottan, a törvényben megengedett munkaidőn túl az irodában ragad, a főnöke udvariasan emlékezteti rá, hogy azonnal távoznia kell.

Az viszont egyáltalán nincs ellenére, hogy otthon annyit fáradozzon a tervekkel, amennyit csak akar.

Amikor az apró, madárcsontú Johanna az apját látogatja a szanatóriumban, Martina helyettesíti. Nem tagadhatta meg a kérését: jó barátok voltak. Ráadásul a szakmájának megfelelő csodálatos munkáját azoknak az eladási technikáról szóló leckéknek köszönhetette, amelyeket Johanna adott neki.

– Szempillantás alatt közvetlen kapcsolatot kell teremtened. Kevés olyan ember van a világon, aki nem nyújt kezet, ha te odanyújtod a tiedet. És aki pofákat vág, ha te mosolyogsz.

Martina bólintott, elméletben mindez olyan jól hangzott. A gyakorlatban azonban fogalma sem volt róla, miről is beszél Johanna.

– Egyből közlöd a kuncsafttal, hogy ki vagy. És nemcsak, hogy ki vagy, de azt is, hogy honnan jössz. Nem kínálsz nekik egyből koncertjegyet, hanem megkérded, hogy ők honnan jöttek... „Üdvözlöm, Martina vagyok Bécsből. És ön hová valósi?” Ez a mondat ajtókat nyit, drágám, amellyel immár hét éve fizetem az apám ellátását egy tökéletes szanatóriumban!

– Ha legalább valóban bécsi volnék...

Jó, nem vagy. De Bécs központjában a „Martina Pozsonyból” inkább gyanúsán hangzik, mint megnyerően. De ne aggódj, mert ez nem igazán hazugság, hisz már olyan régóta itt élsz. Először is aligha kételkedne valaki benne, hogy osztrák vagy... Másodszor pedig – egy külföldi sem bízik meg egy másik külföldi információjában egy idegen országban.

– Jól van na! – mosolyodott el. – Bécsi vagyok.

– Ez az! Válassz ki egy kisebb csoport turistát, egy házaspárt vagy egy magányos nőt. Ne állíts meg magányos férfiakat – a félénkek megijednek, hogy flörtölsz velük, a

Не ѝ беше трудно да отблъсне Марк и да влезе обратно в бара, където продължи да се забавлява с останалите. Марк обаче нямаше сетивата да разбере нейния отговор. Беше мъж.

Тя така и не забеляза дали Марк се бе върнал в бара. Преди време случилото се сигурно би запалило светлините по пътя към сърцето ѝ... И може би наистина би повярвала в сбъдването на чудо.

Но нещата между тях вече бяха други.

Макар и в тъмнината на непознатата виенска улица Бианка бе видяла, че очите на Марк бяха променени.

Въпреки кафето в центъра на града, с влизането в апартамента решава да си направи удоволствието да изпие още едно от безценната кафеварка на семейство Гласман. Ароматът на черната течност в апартамента я успокоява. Ето това я очаква тук – не точно в “Кафе I”, разбира се, но във виенския ѝ дом: часове наред тишина и безкрайни възможности за мислене. Колко ли разкази ще напише в тази атмосфера...

Здрачава се, макар едвам да е минало три. Косата ѝ е увита в кърпа, душът ѝ бе дошъл отново съвсем на място. Лаптопът в хола издава звук, че е получено писмо. Взема порцелановата чаша и решава, че първо ще се преоблече, а после ще види писмото – не бива да изстива, не сега. Но любопитството ѝ надделява и вместо към спалнята краката ѝ сами завиват към съседната стая.

Благодаря Ви за отговора, Бианка! И наистина се радвам, че приехте поканата. Ще ви чакам в шест откъм “Пратерщрасе”, там има малък паркинг, където мога да спра.

Хубава вечер! Филип

PS Макар да е излишно, все пак да спомена, че ще имам грижата и да Ви върна у дома. Здрава и невредима.

Изведнъж усеща как топлина залива тялото ѝ. Огледалото в коридора показва, че лицето ѝ е порумяняло.

*

В основата на всяка сграда, покрай която минаваше, отляво и дясно на портата, имаше издълбани каменни ниши. Някои бяха оградени се желязна шина, все едно запушваха устата им да мълчи. Тя не знаеше, за какво служат нишите и защо хората ги бяха построили, а после – забравили. Докато една вечер не сънува съня на жената, живяла в същата стая преди сто и осемнадесет години.

Жената взе фенер от дървената кухненска маса и като нямаше кибрит, нито пари, помоли фенера си да се запали. Фенерът беше по-стар от къщата и помнеше ръцете не само на жената, но и на баба ѝ, и на нейната баба. Напъна жили, за да ѝ помогне и намери утринно въгленче, което не се беше унесло още в сън, та се разгоря пламък. Жената сложи ръце на стъклото, но не за да се стопли, а за да прегърне фенера за благодарност, и увита в кафявия си шал излезе навън.

Вдигна фенера над главата си, за да може окото му да прехвърли ъгъла на най-далечната къща и да стигне оттамък реката, за да види отвисоко – идва ли си мъжът ѝ. Снегът близваше огъня и като не можеше да го угаси, ядосваше се и падаше на все по-големи и по-

Фájни kezdett a feje.

– Most... Gyere!

A férfi kivezette a bából a kietlen utcára, és a szomszéd épület árnyékába rejtette, majd hirtelen maga felé fordította, és az egész testével ráncszedett. Az ajkait az ajkaira tapasztotta, és az egyenlítőt kereste a nyelvével a szájában. Hideg a fal – ez volt Bianka egyetlen gondolata... Aztán átadta magát az ismeretlen érzésnek, hogy birtokoljon és hogy birtokolják, anélkül, hogy levénné a ruháját és a szexre vagy a meztelenségre gondolna. A szájak által való eggyé válás volt a legvalószínűtlenebb dolog, ami kettejük között történhetett.

Olyan volt, mint két hatyúnyak tánca. Vagy mint amikor egy folyó a forrásába torkollik. És sem ő nem hallotta a férfi szavait, sem pedig a férfi nem ejtette ki őket. És mégis tudta. Mert a nők, akik életet teremtettek, megtanulnak a méhükkel érteni. És anélkül, hogy a testébe férközt férfi bármit mondott volna, Bianka érezte, hogy a nyála savanyú a meg nem osztott gondolatoktól, keserű a hamisságtól és édes a várakozástól.

De ez a várakozás nem az ő személyéhez fűződött.

Nem esett nehezére, hogy félrelökje Markot és visszamenjen a bárba, ahol tovább szórakozott a többiekkel. Marknak azonban nem volt meg hozzá az érzéke, hogy megértse a választát. Férfi volt.

Azt sem vette észre, hogy Mark visszajött-e a bárba. Korábban a történet bizonyára fénybe borították volna a szívéhez vezető utat... És lehet, hogy valóban hitt volna a csoda beteljesülésében.

Csak hogy már másként álltak a dolgok kettejük között.

Noha az ismeretlen, bécsi utca sötétségében Bianka látta, hogy Mark szemei megváltoztak.

A városközpontban elfogyasztott kávé ellenére a lakásba lépése pillanatában elhatározta, hogy nem tagadja meg magától az élvezetet, és készít még egy feketét a Glasman család értékes kávéfőző gépével. A lakásban terjengő fekete folyadék illata megnyugtatta. Lám, ez vár rá – nem pont a Kávé I-ben természetesen, hanem a bécsi lakásában: csend órákon át, a gondolkodás végtelen lehetőségei. Hány elbeszélést fog megírni ebben a milióban... Alkonyodik, bár alig múlt el három óra. A haja köré törülközőt csavart, a kellemes zuhany ismét jót tett. A laptop a hallban pityentéssel jelezte, hogy levelet kapott. Fogta a porceláncsészét, és elhatározta, először átöltözik, és csak aztán nézi meg a levelet – nem szabad megfáznia, most nem. De a kíváncsisága felülkerekedett, és a lábai maguktól vitték a hálószoza helyett a szomszéd szobába.

Köszönöm a választát, Bianka! És igazán örülök, hogy elfogadta a meghívást. A Praterstrasse felől fogom várni hat órákor, van ott egy kis parkoló, ahol meg tudok állni. Szép estét! Philipp

P. S. Habár talán felesleges, de mégis hadd említsem meg, gondom lesz rá, hogy hazaszállítsam. Épen és egészségesen.

Bianka hirtelen érezte, hogy melegség árasztja el a testét. A folyosón lévő tükör mutatta, hogy elpirult az arca.

•

Minden épület alapján, amely mellett elhaladt, kőbe vajt falbemélyedések voltak a kaputól balra és jobbra. Némi-lyiket szalagvassal kerítették körül, mintha csak betapasz-

tották volna a szájukat, hogy hallgassanak. Nem tudta, mire szolgálnak a mélyedések, és az emberek miért építették őket, majd megfedelkedtek róluk. Amíg egy éjjel nem álmodott a nőről, aki ugyanabban a házban élt 118 évvel ezelőtt.

A nő elvette a lámpást a konyhai faasztalról, és mivel nem volt sem gyufája, sem pedig pénze, megkérte a lámpást, hogy gyulladjon meg. A lámpás még a háznál is öregebb volt, és nemcsak az asszony, de a nagymamája, sőt a nagymama nagymamájának kezeire is emlékezett. Megfeszítette az inait, hogy a nő segítségére legyen, és hogy megtalálja a reggeli parazsat, amely még nem szendereggett álomba, majd lángra lobbant. A nő az üvegre helyezte a kezeit, de nem azért, hogy felmelegedjen, hanem hogy hálából átölelje a lámpást, és egy barna sálat csavarva magára kiment a házból.

A feje fölé emelte a lámpást, hogy annak szeme áthatolhasson a legtávolabbi ház sarkán és átkeljen a folyó túlsó partjára, és hogy magáról láthassa – jön-e a nő férje. A hó a tüzet nyalogatta, de mivel nem tudta eloltani, mérgeződött, és egyre nagyobb és nagyobb pelyhekben hullott. Amikor a szempillái már annyi havat hintettek, hogy a cipőit is teljesen elfedte, a nő megérezte a hideget, amely bekúszott a csupasz testére, a sálja és a ruhája alá. Nem látta, de érezte a hideg vörösescék keféinek táncát a bőrén, ő azonban megtagadta, hogy odaadja magát. Bár ez a test ahhoz a férfihez tartozott, aki mindegyre nem jött, másnak azonban nem volt joga megérinteni.

Akkor az jutott az eszébe, hogy a küszöb előtt hagyja a lámpást, hogy az világítsa meg a szeretett férfi lépteit hazafelé. De a szél, amely a hideg régi szövetségese volt, feldühödött a nő makacsságán, és megkísérelte elfújni a lángot. A nő a lámpás fölé hajolt, hogy szélárnyékot képezzen, mert nem volt másik tüze. És másik férje sem. Ekkor meglátta a kíváji falat az ajtó mellett, és a kis falmélyedésbe rejtette a lámpást. Majd bement a sötét házba, és várni kezdett.

Amikor a többi nő az utcában a zúzmarás ablakok mögül látta, hogy mit csinált a szomszédjuk, szintén előszedték a lámpásaikat. Akinek nem volt ablakmélyedése a küszöb mellett, azzal vágta ki, amivel csak tudta: sóvár körmökkel, éles nyelvvel, szerető szemekkel. Így a férfiek már nem tévedtek el a homályban, és a lángot keresték, ami hazavezette őket.

Az álma nem mutatta meg, hogy a nő a lámpással megvárta-e a férfit. De megértette, hogy a nők és a férfiak miért mennek el egyre gyakrabban egymás mellett – mert a lámpások ajtók mellé vágják falmélyedéseit pókháló leptebe. És amikor felállt a székből, elővett egy teamécsest, egy befűtőüvegbe rakta, és kiment a küszöbre.

Nem sokkal később a nők, akik egyedül mentek hazafelé csendes otthonukba, meglátták a mécsest az üvegben, és szépnek találták. És melengetőnek. És egymás után kirakosgatták a mécseseiket az ajtó melletti ablakmélyedésekbe, majd visszatértek a magányukba.

De mégsem sikerült teljesen átadniuk magukat a magánynak, mert a folyó homályából váratlanul egyikőjük által sem várt lábdobogás hallatszott.

Férfilábak dobogása.

Iván Andrea fordítása

големи парцали. Когато клепките ѝ поръсиха толкова сняг, че затрупаха обувките ѝ до горе, жената усети студа, пропълзля под шала и роклята до голото ѝ тяло. Не видя, но почувства танца на синьо-червената му четка по кожата си и отказа да му се отдаде. Това тяло принадлежеше на мъжа, който все не идваше, друг нямаше право да се докосва до него.

Тогава ѝ хрумна да остави фенера пред прага, та да освети стъпките на любимия към дома. Но вятърът, който бе стар съюзник на студа, се ядоса на упоритостта на жената и понечи да духне пламъка. Жената се надвеси да направи завет, защото нямаше друг огън. И друг мъж също нямаше. Така видя изронената стена до вратата и скъта фенера в малката ниша там. После влезе в тъмната къща и зачака.

Като видяха иззад заскрежените прозорци какво направи съседката им, другите жени по улицата също наизвадиха фенери. Която нямаше ниша до прага – издълба я с каквото можа: с жадни нокти, с остър език, с обичливи очи. Така мъжете започнаха да не се губят в мрака, а да търсят огънчето, което ги води към дома.

Сънят ѝ не показва, дали жената с фенера е дочакала мъжа си. Но разбра защо жените и мъжете все повече разминаваха стъпките си – защото нишите на фенерите пред вратите бяха хванали паяжини. И като се надигна от стола, взе една чаена свещ, сложи я в стъклен буркан и излезе на прага.

След малко жените, които се прибираха сами в тихите си къщи, като видяха буркана със свещта, видя им се красиво. И сгриващо. И една по една наизвадиха свещите си в нишите пред вратите, а после се върнаха при самотата си.

Но не успяха да ѝ се отдадат до край, защото откъм мрака на реката се зададе неочакван от никоя тропот.

Патриция Николова Кадиш за неродените*

Patricia Nikolova Kaddis a meg nem születettekért*

Патриция Николова е родена в София през 1979 г. Член е на българския ПЕН-клуб. Завършила е Националната гимназия за древни езици и култури „Константин-Кирил Философ“ с лицейна степен към Софийския университет, профил българистика и философия, и НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“, специалност театрознание. Има издадени три стихосбирки: „Нике и мухата“, „Частът на кучето“ и „Яков и Ангелът“. Носител е на Национална награда за женска поезия „Дора Габе“ (1999) и други литературни награди. Нейни творби са публикувани в специализирани чуждестранни издания на английски, немски, гръцки, сръбски, полски, арменски език и иврит. В периода 2003-2008 г. работила като щатен редактор в сп. „Родна реч“ и в Дом на детската книга към Министерството на образованието. От 2009 г. до сега Патриция Николова работи като журналист, преводач, рецензент и редактор на свободна практика. Подготвя за печат четвъртата си книга, чието работно заглавие е „Малки митологии“.

„Разказът „Кадиш за неродените“ е инспириран от действителен случай. Това е кървавата трагедия, която се случи на 18 юли 2012 г. на летище „Сарафово“ в град Бургас – терористичният акт, който уби пет израелски туристи и един български гражданин. Заглавието е реплика на известната творба на Нобеловия лауреат Имре Кертес „Кадиш за нероденото дете“. Героинята на моята история е млада бременна жена, която също става жертва на терористичен атентат. В разказа нейното име липсва. Прототипът на тази жена е Коплава Шрики, чиито невинен живот беше прекъснат заедно с живота на детето, което носеше в себе си. Въпреки очевидните прилики, държа да подчертая, че образът на моята героиня е чисто художествен и недокументален, какъвто е и образът на нейния любим, вторият герой на моя разказ.

„Кадиш за неродените“ беше публикуван през 2012 година в сп. „Лик“, бр. 11 и в сп. „Пламък“, бр. 4. Скоро предстои да бъде публикуван и в международното списание на есперанто „Literatura Foiro“, Швейцария, в превод на Любомир Трифончовски. Включен е и в сборника с разкази „Внезапното поколение“, който ще бъде издаден през юни 2013 г.“

Patrícia Nikolova 1979-ben született Szófiában. Tagja a bolgár PEN Klubnak. Elvégezte az ősi nyelvekre és kultúrákra szakosodott Konsztantin Kiril Filozófus Nemzeti Gimnáziumot, majd a Szófiai Egyetem bulgarisztika és filozófia tanszékén, valamint a Krasztjo Szarafov Színház- és Filmművészeti Egyetem színháztudományi szakán folytatta tanulmányait.

Három verseskötetet adott ki: Niké és a légy, A kutya órája, Jákob és az angyal. A nemzeti Dora Gabe női költészeti díj kitüntetője (1999) és más irodalmi kitüntetések díjazottja. Művei külföldi kiadásban is megjelentek; angolul, németül, görögül, szerbül, lengyelül, örményül és héberül. 2003 és 2008 között szerkesztő a Rodna recs (Nemzeti Szó) folyóiratnál és az oktatási minisztériumhoz tartozó Gyermekkönyvek Házában. Patrícia Nikolova 2009 óta szabadúszó újságíró, fordító, recenzens és szerkesztő. Negyedik könyvét készíti kiadására, a műhelycíme: *Kis mitológiák*.

A Kaddis a meg nem születettekért című elbeszélés igaz történet alapján íródott. Azt a tragédiát dolgozza fel, amely 2012. július 18-án történt a szarafovói reptéren, Burgasban. A terrorcselekményben öt izraeli turista és egy bolgár állampolgár vesztette életét. A cím egybecseng Kertész Imre Nobel-díjas magyar író egyik művével.

„Az én történetem hősnője egy fiatal, várandós nő, aki szintén áldozata lesz egy terrorcselekménynek. Az elbeszélésben a neve nem említődik. Ennek a nőnek a prototípusa Kosava Sriki lett, akinek ártatlan élete a szíve alatt hordozott gyermek életével együtt szakadt meg. Szeretném kiemelni, hogy a főhősöm személyisége – akárcsak a szerelme jelleme – a látható hasonlóságok ellenére teljesen fiktív, nem valós.” A Kaddis a meg nem születettekért 2012-ben jelent meg a Link 11. számában, valamint a Plamak (Láng) 4. számában. Hamarosan a svájci kiadású Literatura Foiro nemzetközi folyóiratban is megjelenik eszperantó nyelven, Lubomir Trifoncovski fordításában. Szerepel a 2013. júniusban megjelenő *Váratlan nemzedék* című novelláskötetben is.

Szerettem nézni, ahogy Albert egyenként összehajtogatva az ingeit, és gondosan elrendezte őket a bőröndben. Majd a zoknikat, gombócokba hajtogatva, a trikókat és a fehérneműt. Óvatosan, lassan, akár az üvegdarabokat. Éreztem, ahogy az ujjai megérintették a gyapjút és a pamutot, beleélegezve annak illatát, mint ritka kiadású könyvek eladója egy antikváriumban, az öreg könyvek – amelyek között él – csokoládéillatától elbűvölve.

Ám a szertartás élvezete fokozatosan megrögzöttséggé vált: először a fehérnemű, aztán a zoknik, végül az ingek, buzgón kisimítva és összehajtogatva, mindannyiszor ugyanúgy, és mindez arra a gondolatra készítetett, hogy biztosan utazó ügynöki családból származik, a legvalószínűbb, hogy a nagyapja vagy az apja különféle portékával házaltak ismeretlen embereknek messzi országokban, bizonyára egész életükben egyre csak ezt tették – ruhákat hajtogatott össze és szét bőröndökben, ódivatukat és ócskákat, de méltósággal hordozva őket a poros utakon. Majd miután végzett a szertartással, mindig rám nézett. És töprengve elmosolyodott.

Kezdetben tetszett nekem ez a gesztus, de idővel minden egyes mosoly alkalmával bizalmatlanságot és egyfajta furcsa feszengést kezdtem érezni. Nyugtalanított, mintha nem is rám, hanem valaki másra mosolygott volna. Mert, tudod, Albert, mindig úgy éreztem, hogy úgy nézed meg magad bennem, mint egy tükörben – rám nézel, de magadra mosolyogsz. Csak úgy, bátorításképpen. Vagy épp engem tesztelsz, lássuk csak, most hogy reagálsz, ha nem mondom meg neked, mit gondolok ebben a pillanatban, vajon sejtet-e, hogy már régóta véget akarok vetni ennek, véget bizony, véget, nincs semmi rémisztő ebben a rövid szóban, itt van már az ideje, hogy mindennek véget vessünk, és, igen, pontosan így, örök életre szóló barátság nem létezik, és a szerelem is gyorsan elmúlik, még mielőtt a desszertig jutnál, és már a vészkijáratra gondolsz, mit képzelsz, kicsikém, egész életünkben együtt leszünk, ha!? Most meg min mosolyog, az ördögbe is!

Csodálkoztam, mi mulatságos is van abban, hogy kisimított és elrendezed az összes ruhát a nehéz poggyászban.

Обичах да гледам как Алберт съгва ризите си една по една и грижливо ги подрежда в куфара. После чорапите, свити на топка, фанелките и бельото. Внимателно, бавно, като стъкълца. Усещах как пръстите му докосват памука и лена, вдишват аромата им като продавач на редки издания в антиквариат, обсебен от шоколадовия аромат на старите книги, сред които живее.

Удоволствието от ритуала постепенно се превръщаше в закономерност: първо бельото, после чорапите и накрая ризите, прилежно изгладени и сгънати, всеки път по един и същ начин, всичко това ме караше да си мисля, че сигурно произхожда от семейство на търговски пътници, най-вероятно дядо му или баща му са продавали разни неща на непознати хора в далечни страни, сигурно цял живот все това са правили – да сгъват и да разгъват дрехи в куфари, старомодни и вехти, но разнасяни с достойнство по прашните пътища. След като свършеше с ритуала, винаги ме поглеждаше. И се усмихваше замислено.

В началото този жест ми харесваше, но с течение на времето при всяка такава усмивка започвах да изпитвам недоверие и някакво странно неудобство. Притесняваше ме, като че ли се усмихваше не на мен, а на някой друг. Защото, знаеш ли, Алберто, винаги чувствах, че гледаш на мен като на огледало – поглеждаш ме и се усмихваш на себе си. Ей така, за кураж. Или ме пробваш, я да видим сега, как ще реагираш, ако не ти кажа какво си мисля в този момент, дали ще прозреш, че отдавна ми се иска да сложим край, край като край, няма нищо страшно в тази кратка дума, време е вече да свършваме с всичко това, ами да, точно така, приятели за цял живот няма, то и любовта си отива бързо, още преди да си стигнал до десерта и вече мислиш за аварийния изход, какво си въобразяваш, малката, че цял живот ще бъдем заедно, ха! На какво се усмихва сега, по дяволите?

Чудех се какво смешно има в това да изгладиш и подредиш всички тези дрехи в тежкия багаж. На мен това движение винаги ми действа депресиращо. Напомня ми за навалищата на аерогарата, за безкрайното чакане, нер-

вните опашки, стотиците изпушени цигари, блъскането. Изищо що за щастие е да редиш протрити парчета плат в изтъквания си куфар. После да тръгнеш нанякъде и да се върнеш у дома кой знае кога, кой знае с какви премълчани жестове и невидими думи, от които ще има да кашляш всеки път, когато ме погледнеш по този начин. Сега този мил жест ужасно ми липсва. Сякаш че онзи ритуал ни е свързвал през годините и когато го няма, лицевите ми мускули са се схванали от безсмислие. Вече не мога да се усмихам. Опитвам се всеки ден, по малко, репетирам всевъзможни гримаси, съвсем близки до естествената усмивка, но без особен успех. Вчера бях при Ривка, тя също беше в автобуса, когато бомбата избухна, но оцеля. Сега обаче не спира да се смее и да показва на света всичките си зъби, сякаш че са от чисто злато. Ама не са!

Странно е да празнуваш религиозен празник, без да си наистина вярващ. Тогава тръгнахме към летището, вместо към синагогата, и оставихме прекалено трагично подсмъркващите си близки на прага на къщата, в която никога нямаше да се върнем. По пътя се смеехме на огромните им насълзени очи, огромните им капещи носове, огромните им изкривени надолу устни, отчаяно пелтечещи нещо за довиждане – подигравахме се безмилостно на родителите си като глупави хлапета, които отказват да повярват на предчувствията, че нещо ужасно ще им се случи. Щом сме оцелели тук, ще оцелеем и там. В Тел Авив ни е тясно, заяви ти и заби пръст в картата на България, точно там, където с малки букви пишеше непонятната за мен дума “бургас”. Бургас като бургер на ивицата Газа, много тъпа дума, да знаеш. Какво те тегли към това място, попитах, защо трябва да ходим там. Не знам, каза, сигурно щото кръвта вода не става. Не разбирам, казах, що за бабини дивитини. Не бабини, а дядови, поправи ме ти. А, онзи дядо ли, дето не оцеля, въпреки че всички негови приятели се били спасили по време на войната? Ами не оцеля, щото нямаше търпение пръв да стигне до Палестина, сопна се и ти. Скочи като мишка в кораба, а той взе, че потъна още край Истанбул, продължих да те човъркам. Ама защо ме караш да ти повтарям стари неща, ядоса се ти. Не се изнервяй, мотек**, само се шегувам, потупах те по ръката с престорено съжаление и отхапах една жилава хапка от истинския фалафел. Тогава не ти казах, че освен теб и мен в самолета заедно с нас лети и още някой, който беше част от нас. Както и да е. Сега вече е невъзможно да ти го кажа. И без това винаги ме е било страх да родя каквото и да е, от остроумна фраза до... Ти се усмихваш. Май вече не си ми сърдит. Сигурно фалафелът ти е харесал. Доста е поизстинал, но пък сосът му е върха.

По-късно ти ме попита нещо. Вече не си спомням какво. Чудя се как да ти отговоря, устата ми е пълна с кръв. Не виждам нищо. Не чувам. Протягам ръка... няма те. Изпадам в паника. **НЯМА ТЕ!** Опитвам се да те намеря. Ято гарвани ме вдигат във въздуха, подхващат ме като перце и заедно кръжим над летището. Кръжим тихо и спокойно, без никакъв крясък, кръжим и наоколо хвърчат обгорели чанти, развети мускулни влакна, пръсти, отрязани крака и разни други неща, сега не мога да се съсредоточа хубаво и да ги изброя подробно, нали ме разбираш...

Rám ez a mozdulat mindig lehangolóan hatott. A reptéri tömegre emlékeztetett, a végtelen várakozásra, az ideges sorban állásokra, a számszámra elszívott cigarettákra, a lökdösődésre. Egyáltalán, mi örömd lehet abban, hogy elnyűtt anyagdarabokat rendezz el a kopott bőröndödben. Hogy aztán elindulj valahová, és hazatérj, ki tudja, mikor, ki tudja, milyen eltitkolt mozdulatokkal, láthatatlan szavakkal, amelyekből köhécselhetsz majd minden egyes alkalommal, amikor így nézel rám.

Most szörnyen hiányzik nekem ez a kedves gesztus. Mintha ez a rítus kötött volna minket össze éveken át, és most, hogy már nincs, az arcizmaim görcsöt kaptak az értelmetlenségtől. Képtelen vagyok mosolyogni. Minden nap megkísérelem, apránként, különböző, a természetes mosolyhoz egészen közeli grimaszokat próbálgatok, de különösebb eredmény nélkül. Tegnap Rivkánál jártam, ő is ott volt a buszban, amikor felrobbant a bomba, de életben maradt. Most aztán folyton nevet, és 32 foggal vigyorg a világra, mintha csak mind aranyból lennének. Holott nem!

Fura megszentelni a vallási ünnepeket anélkül, hogy igazán hívő lennél. Akkor a zsinagóga helyett a repülőtérre indultunk, és a túlságosan megrendülten szipogó hozzátartozóinkat annak a háznak a küszöbén hagytuk, ahová soha nem tértünk vissza. Az úton hatalmas, könnybe lábadt szemek, óriási, csepegő orraik, nagy, legörbülő ajkuk és kétségbeesett, makogó „a viszontlátásra” búcsúszavukon neveltünk – úgy gúnyolódtunk, könnyörtelenül, a szüleinken, mint a buta kölykök, aki nem hajlandók hinni az előérzetükben, hogy valami rettenetes dolog fog történni velük. Ha itt életben maradtunk, ott is életben fogunk maradni.

Szűkös nekünk Tel-Avivban, jelentetted ki, és az ujjaddal Bulgária térképére böktél, pontosan oda, ahová kis betűkkel a számomra érthetetlen „Burgasz” szót írták. Burgasz, akárcsak egy Gáza övezeti hamburger, nagyon hülye szó, tudd meg. Mi vonz téged arra a helyre, kérdeztem, mért kell elmenjünk oda? Nem tudom, mondtad, bizonyára, mert a vér nem válik vízzé. Nem értem, mondtam, mi ez a nagymamákra jellemző üres locsogás, nem nagymama, hanem nagypapa, javítottál ki. Ja, az a nagypapa, aki nem maradt életben, pedig az összes barátját megmentették a háború alatt. Hát nem maradt életben, mert nem mindenáron elsőként akart Palesztínába érní, mordultál rám. Beugrott, mint egér a hajóba, az meg még Isztanbulnál elsüllyedt, ugrattalak tovább. Miért mesélted el velem a régi dolgokat, bosszankodtál. Ne idegeskedj, mотек**, csak ugratlak, ütöttem meg a kezéd képmutató sajnálkozással, és leharaptam egy rágós falatot a kihűlt falafelből. Akkor nem mondtam meg, hogy rajtad és rajtam kívül még valaki repül velünk a repülőgépen, egy rész belőlünk. De mindegy. Most már lehetetlen, hogy elmondjam neked. És amúgy is mindig féltem megszülni bármit is, az elmés frázisoktól kezdve a... Mosolyogsz. Talán már nem is haragszol. Biztos ízlett a falafel. Elégé kihűlt, de a szósz, az csúcs!

Később kérdeztél valamit. Már nem emlékszem, mit. Csodálkozom, hogyan válaszoljak, a szám tele van vérrrel. Semmit sem látok. Nem hallok. Kinyújtom a kezem... eltűntél. Pánikba esem. **ELTŰNTÉL!** Próbállak megta-

лálni. Egy hollóraj a levegőbe emel, felragadnak, mint egy pihetollat, és együtt köröznünk a repülőtéren felett. Halkan és nyugodtan köröznünk, minden ríkoltozás nélkül, köröznünk, és körös-körül megpörköldött táskák, kibomlott izomrostok, ujjak, levágott lábak és más különféle tárgyak röpködnek, most képtelen vagyok rendesen összpontosítani, és részletesen felsorolni őket, ugye, értesz...

A repülőben éreztem, hogy még mindig haragszol rám a nagyapád miatt. És mert nincs kedvem valamilyen idegen országba menni, amely számodra közelivé vált. Persze tudok mindent. Hogy a nagyapád büszke volt, mivel ott született. Akárcsak te, habár első nemzedékbeli sabra*** vagy... Várj csak, már nem hiszek neked! Milyen bolgár is vagy te, hiszen sem Borovecben nem jártál síelni, sem pedig a Fekete-tengernél, hallgass, ne mondj közhelyeket...

Egy fekete madár elkárogtatta magát, és összeviessza csapkodott. Pont a fejem felett. Akkor megértettem, hogy többé már nincs mit tenni. Félttem elmondani neked. Beledermeszttem a várakozásba.

Add ide a vizesüveget. Ide add a... vizeze... üvegeve... Van jelentősége, hogyan artikulálom a hangokat, amikor a szavak kimondása teljességgel értelmetlen? Add ide az üveget. A vizesüveget. Ez volt az utolsó, amit sikerült neked mondanom. Aztán minden eltűnt. Már nem voltál sehol. Kerestelek, de nem láttam, nem hallottam, hol vagy. Csak éreztem, hogy valami borzalmas dolog történt. És hogy már semmi sem lesz úgy, mint azelőtt.

Egy másodperc múlva láttam, hogy a kezeid megégnek. Telt ajkaid elkékültek. Sárga szemeid elszenesedtek. Erős lábaid megbénultak. Te már nem te voltál, hanem – egy darab véres hús, nehezen lélegezve, tehetetlenül visítva segítségért a hollókhoz, akik elragadtak engem. Később az újságok azt írták, hogy egy női kamikaze volt. Tökéletesen eltervezett és mesterien végrehajtott merényletnek nevezték. Bla-bla-bla. Te és én tudjuk a legjobban, mi az igazság. De van-e jelentősége? Te már nem vagy. Úgy tűnik nekem, hogy beköszöntött a világ vége. Vajon valóban így van-e? Valószínűleg csak én látom a szerencsétlenség véres szökökútját. Mindig is hajlamos voltam a dolgok dramatizálására.

5777-et**** írtunk. Jóm kippur***** előestéje volt. Nagyon vágytam rá, mint mindig, hogy együtt hallgassuk a sófár testen-lelken áthatoló hangját, de nem úgy történt, ahogy elképzeltem. Tudtam, hogy az én Albertem a maga módján szenteli meg az ünnepeket, mint minden hitehagyott zsidó, aki nem azért megy a zsinagógába, hogy a Tórából olvasson fel, hanem hogy átkarolja a barátait, és együtt sírdogáljon velük azokon a napokon, amikor bánkodni kell. De te nem olyan voltál, mint a többiek. Bármennyire is tartottad a szokásokat, azokon a napokon, amikor örülni kellett, te sírtál, a bánat és önmegtartóztatás ünnepein pedig átadtad magad az elemi vidámságnak és tékozlásnak. De senki sem haragudott rád. Tudták, hogy ilyen a természeted – bármennyire is olyan akartál lenni, mint a többiek, egyre csak úgy tűnt, mintha dacból tennél mindent. És most is. Nem győzők csodálkozni az észjárásodon. Mindenki összesereglett, és a sírom felett zokog, csak te állsz oldalvást, és mosolyogsz. Mint akkor, amikor a ruháidat rendezted el a bőröndben, és egy vakmerő gyerek mosolyával néztél rám, készen állva a hosszú útra.

V a самолета усещах, че все още продължаваш да ми се сърдиш заради дядо си. И че не ми се ходи в някаква чужда страна, която на теб ти е станала близка. Разбира се, че знам всичко. Че дядо ти е бил горд, понеже се е родил там. Както и ти, макар че си първо поколение сабра*** ... Чакай малко, не ти вярвам вече! Ама какъв българин си ти, дори не си ходил на Боровец да караш ски, не си ходил на Черно море, млъкни, не говоря клишетата...

Една черна птица изграчи и се зашура на всички посоки. Точно над главата ми. Тогава разбрах, че повече нищо не може да се направи. Страх ме беше да ти го кажа. Замръзнах в очакване.

Подай ми шишето с вода. Ми дай по... шетоши... давос... Има ли значение как се артикулират звуците, когато изричането на думите е напълно безсмислено. Подай ми шишето. С вода. Това беше последното, което успях да ти кажа. После всичко изчезна. Теб вече те нямаше. Търсих те, но не виждах, не чувах къде си. Само усещах, че нещо страшно е станало. И нищо вече няма да е като преди.

След секунда видях как ръцете ти обгоряха. Плътните ти устни посиняха. Жълтите ти очи се овъглиха. Силните ти крака се парализираха. Ти вече не беше ти, а – кърваво парче месо, дишашо тежко, безпомощно квичачо за помощ към гарваните, които ме отнесоха. После вестниците писаха, че било жена камикадзе. Нарекоха го перфектно замислен и виртуозно изпълнен атентат. Дрън-дрън. Ти и аз най-добре знаем истината каква е. Но има ли значение. Теб вече те няма. Струва ми се, че е настъпил краят на света. А дали наистина е така. Вероятно само аз виждам кървавия фонтан на катастрофата. Винаги съм имала склонността да драматизирам. Годианата беше 5772****. Навечерието на Йом Кипур*****. Много ми се искаше, както винаги, да чуем заедно пронизващия тялото и духа звук на шофара, но не стана така, както си го представях. Знаех, че моят Алберт почита празниците по своему, като всеки еврейин атеист, който отива на синагога не за да чете от Тората, а за да прегърне приятелите си и да поплаче заедно с тях в дните, когато трябваше да се скърби. Но ти не беше като всички останали. Колкото и да спазваше ритуалите, в дните, когато трябваше да се радваш, ти плачеше, а в празниците за скръб или въздържание се отдаваше на стихийно веселие и разточителство. Но никой не ти се сърдеше. Знаех, че такава ти е природата – колкото и да ти се искаше да бъдеш като другите, все изглеждаше, сякаш че правиш нещата напук. Ето те и сега. Не мога да ти се начудя на акъла. Всички са се скупчили и ридаят над гроба ми, само ти стоиш настрана и се усмихваш. Както някога, когато нареждаше дрехите си в куфара и ме поглеждаше с усмивката на безстрашно дете, готово за дълъг път.

Знам, че нашето дете, също като теб, щеше да пътува непрекъснато по света. И, за разлика от теб и мен, щеше да се усмихва широко и малко нахално на всеки. Не знам защо сега ти казвам всичко това. Добре, че не ме чуваш. Чудя се, дали ще се намери равин, който ще иска да прочете кадиш за едно неродено дете?

* кадиш – еврейска заупокойна молитва. Заглавието е препратка към романа на оцелелия от Аушвиц Нобелов лауреат с унгарски произход Имре Кертес “Кадиш за нероденото дете”

** мотек (ивр.) – сладурче

*** сабра – евреин, роден в Израел

**** 5772 г. по староеврейския календар отговаря на 2012-а

**** Йом Кипур – Денят на Изкуплението, един от най-важните еврейски празници; отбелязва се със строг пост и въздържание, както и с протяжния звук на шофар, възвестяващ мига, когато евреите, където и да са, след периода на разкаяние за натрупаните грехове, могат с радостни сърца да се завърнат у дома. На този празник задължително се иска прошка за извършените грехове.

Tudom, hogy a gyerekünk, akárcsak te, szüntelenül utazgatott volna a világban. És – tőled és tőlem eltérően – szélesen és kicsit szemtelenül mosolygott volna mindenkire. Nem tudom, miért mondom ezt most mind el neked. Jó, hogy nem hallasz. Azon tűnődöm, vajon lesz-e olyan rabbi, aki imát akar majd mondani egy meg nem született gyermekért?

* Kaddis – zsidó halotti ima. A cím utalás az Auschwitzot megjárta, Nobel-díjas, magyar származású Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényére.

** Motek (héber) – édesem

*** Sabra – Izraelben született zsidó

**** 5772 – a régi zsidó naptár szerint 2012-nek felel meg

***** Jóm kippur – A kiengesztelés napja, az egyik legfontosabb zsidó ünnep, jellemzői a szigorú böjt és az önmegtartóztatás, valamint a sófár hosszan zengő hangja, amely hírül adja a pillanatot, amikor a zsidók, bárhol is legyenek, felhalmozott bűneik megbánásának időszaka után örömteli szívvel térhetnek haza. Ezen a napon kötelezően elvárt az elkövetett bűnök bocsánata.

Iván Andrea fordítása

Йонка Найденова

За транскрипцията на унгарските имена на български

Jonka Najdenova

A magyar nevek átírása bolgárra

Az idegen nevek kiejtésének és átírásának kérdéskörét taglaló viták egyre inkább az alaptételeket és a gyakorlat már megszilárdult normáit feszegetik, ami lehetővé teszi a magyar tulajdonnevek és földrajzi nevek átírásának tisztázását is, valamint azt, hogy leszámoljunk a máig továbböröklődő helytelen transzkripcióval. A kérdés elméleti és gyakorlati megvilágításakor a bolgár szakemberek egy nagyon fontos szabályból indulnak ki, mégpedig abból, hogy az idegen nevek transzkripciója – a transliterációval ellentétben – a mai kiejtésükön alapszik, vagyis az adott hangok a megfelelő írásjegyekkel kerülnek átadásra, és nem mechanikusan helyettesítünk be egyes betűket másokkal. Eközben nem szabad megsérteni a bolgár helyesírást és irodalmi kiejtést meghatározó normákat.

A magyar nyelvről való fordítás elmélete és gyakorlata, bármennyire is kevésbé kutatott, az utóbbi egy-két évtizedben szintén azt mutatja, hogy már léteznek tisztázott és kialakult alapelvek és szabályok a magyar nevek helyes transzkripciójára. Ebben súlya van az örökölt gyakorlatnak, a távolabbi és közelebbi múlt transzkripciójának is. Eleinte, amikor a magyar nyelvről való fordítás még szerény méretű volt vagy elsősorban közvetítő nyelv segítségével ment végbe, a magyar neveket gyakran más nyelvekből vették át. Utóbbi tekintetében pedig, úgy tűnik, a turkológus történéseknek,

Aktuális a kérdés az izgovora és transzkripcija na cudzite imena v bulgarskijazik se svъrъзва vse povече s osnovni polozhenija i uzakoneni vechenormi na praktikata, което прави възможно да се изясни и предаването на унгарските собствени имена и географски названия, респективно да се преодолеят неправилните транскрипции от миналото. При теоретическото и практическото осветляване на въпроса нашите специалисти изхождат от едно важно правило, а именно, че транскрипцията на чуждите имена се основава – за разлика от транслитерацията – върху съвременния им изговор, т.е. предават се съответните звукове чрез подходящи писмени знаци и без да се извършва механическо заместване на едни букви с други. При това – недопустимо е нарушаването на нормите, определящи българския правопис и книжовен изговор.

Теорията и практиката на превода от унгарски, колкото и да е неизследвана, през последните едно-две десетилетия също показва, че има вече изяснени и значително установили се основни принципи и правила за практическото транскрибиране на унгарските имена. От значение тук е и наследената практика/транскрипция от по-далечното и близкото минало. В първия случай и във време, когато преводът от унгарски все още не е разпространен или се осъществява най-вече чрез

език посредник, унгарските имена са заимствани често отвън. Във втория – решаваща е, оказва се, ролята на първите препоръки за транскрибиране на унгарските имена от историка тюрколог Петър Миятев. Изработени още през 50-те години на XX век, допълнени и със Списък на географските имена на УНР през 1969 г., тези указания влизат в „Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език“ на Л. Андрейчин и М. Вългенов (1974) и се цитират като меродавни и по-нататък, въпреки новите разработки в тази насока и напредъкът на родната наука за транскрипцията въобще²⁹.

Независимо от ценните наблюдения на автора обаче, те, така или иначе, дават възможности за несъобразности с българския език и дори заблуди. Парадоксален е фактът, че отделни препоръки ще ги видим отхвърлени още в увода на сборника като неоправдана практика, разпространила се при някои имена (Дийн, Неймет вм. англ. Dean-Дин, унр. Németh-Немет). Горните принципи на транскрибирането, посочени от Андрейчин и Вългенов, остават незабелязани за преводачите от унгарски език за няколко десетилетия напред.

Най-често срещаните слабости при транскрибирането на унгарските имена са:

1. Употребата на буквата Ъ за означаване на мекост на съгласните пред гласните Е и И, т.е. погрешното възпроизвеждане на буквосьчетанията БИ или БЕ в българския език. Напр.: Széchenyi-Сеченьи, Lengyel-Лендъел, вм. Сечени, Лендел. Подобни отстъпления от нормите се срещат и при предаването на други чужди имена на български, което днес нашите специалисти смятат за погрешно: пред гласните Е и И в българското произношение не се прави разлика между твърди и меки съгласни, съответно мекостта на чуждата съгласна не следва да се отразява на български.

2. Неоправдана с и употребата на Ъ в края на думата, например: Аганы-Арань (Араньи, Арани), György-Дьордь вм. Дьорд, Тihany-Тихань вм. Тихан. Любопитен е и примерът с предаването на нашумялото фамилно име на Ференц Дюрчан в българските масмедии: Дюрчани вм. Дюрчан (Gyurcsány). Тук става дума за мекостта на унгарските палатални съгласни: /ny/, /gy/, /ty/, която мекост по принцип днес вече не се предава в българската форма на унгарските имена.

В случая се ръководим преди всичко от нормите на родния ни език, където Ъ не се изписва в края на думата, от една страна. От друга страна – на български не се изговарят меки съгласни и от чисто формалното им означаване няма никакъв смисъл. (Срв. рус. Гюголь, Игорьь, Любовь – бълг. Гюгол, Игор, Любовь.) Изписването на мека гласна фигурира на български чрез буквите Я, Ю, Ъ. Като графема за мекост на съгласна, предхождаща О, се явява Ъ. Например: Petőfi-Петюофи (а не Петюофи), Vörösmarty-Вюрюошмарти (а не Верешмарти!), Ernő-Ерню (а не Ерню).

²⁹ Вж. Наредба № 6 от 12 юни 1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език и Правила за транскрипция и правопис на унгарските географски имена // Държавен вестник, № 60, 72 и 106 от 1995 г. и № 4 от 15 ян. 1999, 11-12. В съответствие с тези наредби е и статията на Индра Маркова „Проблеми и принципи при транскрипцията и правописа на унгарските географски, лични и фамилни имена при предаването им на български език“ в пос. по-горе издание, с. 184-199.

Petar Mijatevnek a magyar nevek transzkripciójára vonatkozó ajánlásai játszanak döntő szerepet. A XX. század 50-es éveiben kidolgozott és 1969-ben A Magyar Népköztársaság földrajzi neveinek jegyzékével kiegészített útmutatások bekerültek L. Andrejcsin és M. Vaglenov *Az idegen nevek kiejtése és transzkripciója bolgár nyelven* (1974) című művébe, és később is mértékadóként idézik őket a témában megjelent új irányelvek és általában véve a bolgár tudománynak a transzkripció terén lejátszódott fejlődése ellenére.²⁹ A szerző értékes megfigyeléseitől függetlenül azonban azok sok esetben nincsenek összhangban a bolgár nyelv normáival, sőt tévesek. Paradox az a tény is, hogy a kötet bevezetőjében egyes ajánlott megoldásokat bizonyos nevek esetében elterjedt (Дийн, Неймет angol Dean-Дин, magyar Németh-Hemer helyett) indokolatlan gyakorlatnak minősítenek. A transzkripció fenti alapelvei, amelyekre Andrejcsin és Vaglenov rámutat, a magyar nyelvről fordítók számára észrevétlenek maradnak további évtizedekre.

A magyar nevek transzkripciójában előforduló leggyakoribb hibák a következők:

1. A „Б” betű használata a mássalhangzók lágyságának jelölésére az „Е” és az „И” magánhangzó előtt, vagyis az „БИ” vagy az „БЕ” betűkapcsolatok hibás megjelenítése a bolgár nyelvben. Például: Széchenyi-Сеченьи, Lengyel-Лендъел, Сечени, Лендел helyett. A normáktól való hasonló eltérés előfordul más idegen nevek átírásánál is, amit ma a bolgár szakemberek hibásnak tartanak: az „Е” és az „И” magánhangzó előtt a bolgár kiejtésben nem teszünk különbséget kemény és lágy mássalhangzók között, ezért az idegen mássalhangzó lágyságát nem kell tükrözni a bolgár nyelvben.

2. Nem indokolt az „Б” használata a szava végén sem, például: Аганы-Арань (Араньи, Арани), György-Дьордь Дьорд helyett, Тihany-Тихань Тихан helyett. Érdekes példa Gyurcsány Ferencnek az utóbbi időben közismertté vált családnéve is a bolgár médiában: Дюрчани Дюрчан helyett. Itt a magyar palatális mássalhangzók lágyságáról van szó (/ny/, /gy/, /ty/), ezt a lágy-ságot ma már nem írjuk át a magyar nevek bolgár változatában.

Ebben az esetben elsősorban a bolgár nyelv normáiból indulunk ki, amelyek szerint egyrészt „Б” betűt nem írhatunk a szó végén. Másrészt pedig bolgáruul nem ejtünk lágy mássalhangzókat, és azok tisztán formális megjelölésének nincs semmi értelme. (Vö. orosz. Горюль, Игорьь, Любовь – bolgár Горюл, Игор, Любовь.) A lágy magánhangzókat írott bolgár szövegben a „Я”, „Ю”, „Б” betű segítségével jelölik. Az „О” előtt álló mássalhangzó lágy-ságát jelző graféma az „Б”. Például: Petőfi-Петюофи (és nem Петюофи), Vörösmarty-Вюрюошмарти (és nem Верешмарти!), Ernő-Ерню (és nem Ерню).

3. Vitatott a „Ж”, „Ч”, „Ш” susogó mássalhangzók lágyságának transzkripciója. Az újabb teóriák szerint ezt a lágy-ságot meg lehet őrizni az olyan nevekben, mint a Dezső-Дежю, Csökmő-Чюк-

²⁹ Lásd az 1995. június 12-én kelt 6. sz. rendeletet az idegen földrajzi nevek transzkripciójáról és helyesírásáról a bolgár nyelvben és A magyar földrajzi nevek transzkripciójának és helyesírásának szabályait // Bolgár Közlöny 1995/60., 72. és 106. szám, valamint 1999. jan. 4-én kelt 4. szám, 11-12. Ezekkel a rendeletekkel van összhangban Indra Markova A magyar földrajzi, személy- és családnévek transzkripciójának és helyesírásának problémái és alapelvei bolgár nyelvre történő átírásuknál, a fent jelölt kiadványban, 184-199. old. 1

мьо, Sötér-Шьотер vagy Sümeg-Шюмер, ellentétben a Дежо, Чокмьо, Шотер, Шюмер alakokkal. (Vö. német Шьонфелд-Шонфелд, francia Жюл-Жул, olasz Джякомо-Джакомо).

4. Az idegen szavakban előforduló /st/ hangkapcsolatot bolgáruł a „Ш” betű és nem a „ШТ” betűkapcsolat segítségével írjuk át, mivel ez utóbbinak nincs alapja: például Ишван helyett Иштван (István), Фющ helyett Фюшт (Füst).

5. A magyar hosszú és rövid magánhangzókat egyformán írjuk át bolgáruł: Бела (Béla), Андраш (András), Золтан (Zoltán), de lehetnek kivételek (lásd: Új helyesírási szótár 2002).

6. Nagyon elterjedt gyakorlat, ámde minden tudományos alapot nélkülöz az „ЕИ” hangkapcsolat használata a magyar /é/ hang átírásánál: Сейчени Сечени helyett (Széchenyi), Пейч Печ helyett.

A hiba itt leginkább abból ered, hogy a konkrét magyar magánhangzónak nincs pontos megfelelője a bolgárułban; valamint annak a ténynek a figyelmen kívül hagyásából, miszerint „a bolgár nyelv fonológiai rendszerében nincsenek hosszú magánhangzók, ezért az idegen hosszú magánhangzók írásban kettőzéssel vagy bármely más módon történő jelölésének nincs alapja” (A. Dancsev 1982). Nem szabad elfeledkezni a bolgár nyelv hangképzési sajátosságairól sem, amelyek nem teszik lehetővé az /ей/ kiejtését zárt szótagokban (Tilkov/Bojadziev 1977).

Megalapozatlan az a javaslat is, amely szerint a magyar /é/ fonémát bolgáruł /и/ vagy /ии/ fonémával írjuk át olyan nevek esetén, mint például az Ерзебет, а Géza vagy а Béla – Ержибет és Ержибет Ержебет helyett, Гиза és Гииза Геза helyett vagy Била és Биила Бела helyett (Katus 1982). A bolgár hungarológus nyelvészek szerint ez a változat nem szerencsés, mivel „ugyanarra az eredményre vezet, és pedig jellegében két különböző magyar fonéma közötti különbség eltüntetéséhez, ami még zavaróbb a grafémakülönbség miatt, mint az /é/ fonémának /е/-vel való átírása bolgáruł” (Markova 1999).

Más a helyzet két egymáshoz olyan közeli, azonban különálló nevek transzkripciójával, mint а Géza-Геза és Gejza-Гейза, hasonlóan а Béla-Бела-hoz és а Bella-Белла-hoz, valamint аз Ана-Ана-hoz és аз Anna-Анна-hoz stb.

7. Egy másik elfogadhatatlan betűkapcsolat, amelyet а közelmúltig gyakran használtak аз átírásnál, а „ЙА” /ИА/ а „Я” helyett olyan neveknél, mint а Хуниади, Матиаш, Варйаш, Поја: Hunyadi-Хуняди, Mátyás-Матяш, Varjas-Варяш, Polya-Поја. Itt figyelmen kívül hagyják azt аз alapszabályt, hogy аз idegen nevek átírásánál болгáруł azok hangalakjából, kiejtéséből kell kiindulni. Elfelejtik azt is, hogy а „Я” betű pontosан а kérdéses hangkapcsolatot tükrözi, és а más nyelvekből vett példák аз mutatják, hogy ма már а Маями, Гоя, Мaстроияни, és nem а Майами, Гоја, Мaстроийани átírást használjuk.

A prejotált А (ja), У (ju), О (jo) magánhangzókat а болгáруłban а „Я”, „Ю”, „ЙО” betűvel/betűkapcsolattal írjuk le, „ЙА” és „ЙУ” betűkapcsolat nem létezik. Például: Baja-Бая, Jókai-Йокаи, József-Йожеф, hasonlóан mint Jena-Йена, Jespersen-Йесперсен stb.

8. Hasonló probléma és а gyakorlatban nincs mindig egyértelmű megoldása а /j/=Й és а kiejtésben hozzá közel álló /y/ betűkapcsolat transzkripciójának а болгáруłban. Болгáруł mindkettőt „И” betűvel írjuk át, például Fejes-Фейеш, Tokaj-Токай, Keszthely-Кестхей.

A problémák itt leginkább а régi magyar helyesíráсsra vezethetők vissza, ahol аз /y/ megegyezik аз /i/-vel аз olyan neveкben, mint Szondy-Сонди, Andrassy-Андрaши, Kolozsy-Коложи stb.

Más esetekben eltérések mutatkoznak olyan nevek transzkripciói-

3. Спорно е транскрибирането на мекостта на шушкaвите съгласни Ж, Ч, Щ. Според по-новите постановки тази мекост може да се запази в имена като Dezső-Дежьо, Csökmő-Чокмьо, Sötér-Шьотер или Sümeg-Шюмер, за разлика от Дежо, Чокмьо, Шотер, Шюмер. (Срв. нем. Шьонфелд-Шонфелд, фр. Жюл-Жул, итал. Джякомо-Джакомо).

4. Чуждото съчетание /st/ следва да се предава чрез българско Щ, а не ШТ, за което няма основание: напр. Иштван вм. Ицван (István), Фюшт вм. Фющ (Füst).

5. Дългите и кратките гласни в унгарския език се предават по еднакъв начин: Бела (Béla), Андраш (András), Золтан (Zoltán), като са възможни изключения (вж. Нов правописен речник 2002).

6. Твърде разпространена практика, при това лишена от всякакви научни основания, е употребата на звукосъчетанието ЕЙ за предаването на унг. / i /: Сейчени вм. Сечени (Széchenyi), Пейч вм. Печ.

Заблудата тук идва най-вече от липсата на точно съответствие на конкретната унгарска гласна в българския език, както и от несъобразяването въобще с факта, че „във фонологичната система на българския език няма дълги гласни, затова няма основания за графическото означаване на чужди дълги гласни чрез удвояване или някакъв друг начин” (А. Данчев 1982). Не се взимат предвид и членителните особености на българския език, недопускащи изговора на /ей/ в затворени срички (Тилков/Бояджиев 1977).

Необоснована е и препоръката унгарската фонема / i / да се изписва на български с /и/ и /ии/ в думи като Ержибет и Ержибет вм. Ержебет, Гиза и Гииза вм. Геза или Била и Биила вм. Бела (Катуш 1982). Според нашите езиковеди унгаристи този вариант не е удачен, защото „води до същия по принцип резултат, а именно заличаване на разликата между две различни по своята характеристика унгарски фонемии, при това по-объркващо поради графемното различие, отколкото предаването на / i / с бълг. /е/” (Маркова 1999).

Друг е въпросът за транскрибирането на две толкова близки, но в същото време отделни имена като Géza-Геза и Gejza-Гейза, подобно на В la-Бела и Bella-Белла, Ана-Ана и Anna-Анна и др.

7. Още едно недопустимо съчетание, често срещано доскоро, е ЙА /ИА/ вместо Я в думи като Хуниади, Матиаш, Варйаш, Поја: Hunyadi-Хуняди, Mátyás-Матяш, Varjas-Варяш, Polya-Поја. Пренебрегнато е основното правило, че предаването на чуждите имена на български изхожда от техния звуков състав, от техния изговор. Забравя се също, че буквата Я отразява тъкмо въпросното звукосъчетание, а и примерите от другите езици показват, че днес вече употребяваме думите Маями, Гоја, Мaстроияни, а не Майами, Гоја, Мaстроийани.

Поначало йотуваните гласни А (ja), У (ju), О (jo) се предават на български с: Я, Ю, ЙО, като се отхвърлят буквoсъчетанията ЙА или ЙУ. Например: Baja-Бая, Jókai-Йокаи, József-Йожеф, подобно на Jena-Йена, Jespersen-Йесперсен и др.

8. Близък като проблем и невинаги с еднозначно решение в практиката е българската транскрипция на съгласната /j/=Й и на близкото по произношение буквено съчетание /y/. И двете се предават на български с Й, в отделни случаи – и със съчетания, например Fejes-Фейеш, Tokaj-Токай, Keszthely-Кестхей. Проблемите тук се свеждат най-вече до стария унгарски правопис, където /y/ е идентично с /i/ в имената Szondy-Сонди, Andrassy-Андрaши, Kolozsy-Коложи и др.

Друг път има несъобразности при транскрибирането на Jenő-

Йеньо и Diósjenő-Диошенъ, Eperjes-Епереш (а не Еперйеш), Somlyó-Шомйо (а не Шомльо), Gombolyag-Гомбоаяг и др. По принцип, освен пред Е, в нашия език не се допуска йотация и пред И, напр. Tokaji-Токаи. Името на модерния писател Háy János-Хаи (а не: Хай) също следва да се изписва като Хаи, съобразно неговото произношение – [háji].

Очевидна и по-разпространена грешка в практиката наблюдаваме в предаването например на: Jékely-Йекели (а не (Й)екей) и Áprily-Априли или Illyés-Ийеш.

9. Нерядко проблемите се дължат на наличието на несвойствените фонетици /ö-ő/ и /ü-ű/, които се характеризират и със също така неприсъщия за нашия език квантитет. Решенията тук трябва да са съобразени с българските езикови норми и се свеждат до предаването на / - / като ЪО в средисловие и краесловие след съгласна (Erő-Ерньо, Gyöngyös-Дьондъош), или с ЙО в началото на думата (Örkény-Йоркен) и в краесловие и средисловие след гласна (Alsóörs-Алшоюрш).

По-безпроблемно е предаването на / - / на български – чрез Ю (Üveges-Ювегеш). Но и тук – при съчетанието на / / с /ly/ – има изключения: Tiszasüly-Тисашуй.

Към тези гласни трябва да причислим и някои рядко срещани се съчтения – остатъци от стария унгарски правопис: /e /, съвременен унг. /:/ Eötvös-Йотвъош (а не Еотвъош), Eörsi-Йорши, Be thy-Бьоти.

Любопитен е случаят с предаването на името Weöres-Вьорьош. В случая за меродавно се приема личното право, оттук и произнасянето на името – [vörös], както го е произнасял известният писател, а не Вереш или Вьореш.

В стремежа си към по-точно възпроизвеждане на имената някои автори предлагат специфичната буква / /, характерна и за немския, да се предава с българско Ъ, напр. görög-гъръг, Erő-Epъ, György-Дьърдь, Örkény-Ъркень (Сонди 1984). Друг път примерите отговарят към ЙО: Дюр (Győr) вм. Дьор, Петйюфи и Петйфюфи вм. Петюфи.

10. Много по-основателно, твърде близко до унгарското произношение, съобразено и с действащите при практическата транскрипция фактори, е предложението (Христов 1987) за предаването на унгарската гласна /a/ – задна, широка и лабиална с българската гласна О – задна, широка, нслабиална, особено в следударна позиция. Така Takács, Tamás, Aranyka, Szabadka, Madách ще прозвучат като Токач, Томаш, Оронка, Сободка, Модач, приближавайки се максимално до оригиналния звуков облик на имената и като се преодоляват двата основни диференциални признака, които ги противопоставят – квантитет и лабиалност. Но въпреки тези аргументи, надделяват вече установили се традиционни норми, а нерядко в практиката ще срещнем и двувариантния принцип (Томаш/Тамаш).

В последните обнародвани Правила за транскрипция и правопис на унгарските географски имена (1995) като най-близко до досегашната практика се посочва предаването на кратката лабиална гласна /A/ с българската гласна А. Кое не означава, че трябва да отхвърляме категорично алтернативното и определено най-близко до изговора предаване на /a/ с бълг. О. Интересен е примерът с Дравасоболч, унг. Drávaszabolcs – неслучайно в България названието прониква като Соболч (а не Саболч) по устен път, запечатано в говора на българските войници от Първа българска армия, воювали по унгарските земи.

11. Колко голяма е неразборията при „разчитането“ на унгарските имена, проличава може би най-добре при унгарската

ојанал, mint a Jenő-Йеню és a Diósjenő-Диошеню, az Eperjes-Епереш (és nem Еперйеш), a Somlyó-Шомлю (és nem Шомлю), a Gombolyag-Гомбоаяг stb. A bolgár nyelvben az „E”-n kívül az „I” sem lehet prejotált, például Tokaji-Токаи. A kortárs író nevét: Háy János-Янош Хаи (és nem: Хай) szintén Хаи-nak kell írni a kiejtése szerint – [háji].

Szemmel láthatóan még elterjedtebb hibát figyelhetünk meg például az olyan nevek átírásának gyakorlatánál, mint a Jékely-Йекели (és nem (Й)екей), az Áprily-Априли vagy az Illyés-Ийеш.

9. A problémákat nemritkán a bolgár nyelvben nem létező /ö-ő/ és /ü-ű/ fonéma okozza, amelyeket a bolgár nyelvre szintén nem jellemző kvantitás nehezít. A megoldásnak itt is alkalmazkodnia kell a bolgár nyelvi normákhoz, így az /ö-ő/ hangot a szó közepén és végén, mássalhangzó után „ЬО” betűkapcsolattal (Erő-Epньо, Gyöngyös-Дьондъош), a szó elején, illetve a szó közepén és végén, magánhangzó után „ЙО” betűkapcsolattal írjuk át (Alsóörs-Алшоюрш).

Sokkal kevesebb probléma van az /ü-ű/ átírásával bolgárra – „Ю”-val. (Üveges-Ювегеш). De itt is – /ü/ és /ly/ kapcsolódása esetén – van kivétel: Tiszasüly-Тисашуй.

Ezek közé a magánhangzók közé kell sorolni néhány ritka betűkapcsolatot is, amelyek a régi magyar helyesírásból maradtak ránk: /eö/, mai magyar /ö/: Eötvös-Йотвъош (és nem Еотвъош), Eörsi-Йорши, Beöthy-Бьоти.

Érdekes eset a Weöres-Вьорьош név átírása is. Ebben az esetben a név viselőjének a személyes választáshoz való joga a mérvadó, ahhoz igazodik a név kiejtése: [vörös], ahogy a híres költő maga kiejtette, és nem Bepеш vagy Вьореш.

A nevek minél pontosabb reprodukálására való törekvés miatt egyes szerzők azt ajánlják, hogy a specifikus /ö/ betűt, amely a német nyelvre is jellemző, a bolgár „Ъ” betűvel adjuk át, például görög-гъръг, Erő-Epъ, György-Дьърдь, Örkény-Ъркень (Szondi 1984). Más alkalommal a példákban a „ЙО” betűkapcsolat szerepel: Дюр (Győr) Дьор helyett, Петйюфи и Петйфюфи helyett.

10. Sokkal megalapozottabb, nagyon közel áll a magyar kiejtéshez és összhangban áll a gyakorlati transzkripciónál érvényesülő tényezőkkel az a javaslat (Hrisztov 1987), hogy a magyar mély, félig nyílt és labiális /a/ magánhangzót a bolgár mély, nyílt és illabiális „О” magánhangzóval írjuk át, különösen a magyarban általánosan hangsúlyos szókezdőszótagban. Így a Takács, Tamás, Aranyka, Szabadka, Madách Токач-nak, Томаш-nak, Оронка-nak, Сободка-nak, Модач-nak hangzik, maximálisnak közelítve a nevek eredeti hangalakjához azáltal is, hogy eltűnik a két fő disztinktív jegy, amelyek szembeállítják őket – a kvantitás és a labialitás. De mindezen érvek ellenére a már kialakult hagyományos normák diadalmaskodnak, a gyakorlatban pedig találkozhatunk kétvariációs elvvel is (Томаш/Тамаш).

Az 1995-ben közzétett A magyar földrajzi nevek transzkripciójának és helyesírásának szabályai az eddigi gyakorlathoz legközelebb állóként a rövid, labiális /a/ magánhangzó átírására a bolgár „А” magánhangzót jelöli meg. Ami nem jelenti azt, hogy kategorikusan el kell vetnünk azt az alternatív és a kiejtéshez legközelebbiként meghatározott módot, hogy a magyar /a/ fonémát a bolgár „О” betűvel írjuk át. Érdekes példa a Дравасоболч, magyar Drávaszabolcs – nem véletlen, hogy Bulgáriában az elnevezés Соболч-кент (és nem Саболч-кент) terjedt el szóban, mivel így hallották az Első Bolgár Hadsereg katonái, akik magyar földön harcoltak.

11. Hogy mekkora a zűrzavar a magyar nevek „kibetűzésében”, talán leginkább a magyar palatális /gy/ - bolgár „Д” mássalhang-

зонал és a bolgárban fellelhető rengeteg változatánál tűnik ki: György-Гьорг, Гьоргъ, Георг, Гьорги, Георги, Гъргеи, Гйорги, Дьордъ, Дърдъ, Дйърд, Джордж – és végül Дьорд mint az egyre inkább jónak tartott és megalapozottan helyes alak. Hasonló a helyzet az igen gyakori Nagy-Над/Нод családnévénél, amellyel szintén különböző formákban találkozhatunk: Наги, Наг, Нагъ, Нагъ vagy Нодъ. (Kivételt csak a költő Ласло Наги neve képez!) Ezeknek a variánsoknak az oka, ahogyan Sipos István már 1959-ben hangsúlyozta, a mássalhangzó lágyságában keresendő, amely „kiejtésében hasonlít a bolgár lágy /h/-re a /dʲaŋo/ szóban, de a nyelv jobban felpúposodik, így a bolgárok gyakran lágy /r/-nek hallják, mint a /rʲayp/ szóban”. De a nyelvjárási „гявол” vagy a Сюре földrajzi név kiejtéséhez való közelség keresése, ahogy annak idején P. Mijatev vélte, nem lehet ürügy a sajátos „bolgárosításra”. Persze vannak kivételek – a már polgárjogot nyert nevek esetében! – amelyeket tiszteletben kell tartani които трябва да се съблюдают.

12. Egy másik probléma a magyar nevek bolgárra történő átírásával a fonémák kvantitása: a kettős magánhangzók és a hosszú mássalhangzók, amelyeket ettől eltekintve kurtítottan kell átírni: Ото (és nem Отто), Кашак (és nem Кашшак), Илеш (és nem Иллеш) и др. (vö. német Gottfried-Готфрид, olasz Rossini-Росини, lengyel Jagiello-Ягело). Kivételek leginkább akkor figyelhetők meg, amikor a hosszú mássalhangzók az idegen nevek különböző elemeihez tartoznak és külön szótagot alkotnak.

Íde sorolhatjuk a kettős magánhangzókat tartalmazó családneveket is, például: Csoóri-Чори, Gaál-Гал, Soós-Шош, és nem Чоори, Гаал, Шоош.

13. Vannak olyan hibák is, amelyek a nyelv nem ismerésével, bolgár nyelvre mechanikusan végrehajtott átírásával kapcsolatosak. A már idézett Йекели vagy Вьорьош néven kívül ez a helyzet a néma /h/-t tartalmazó nevekkel is, például Olah, Bartha vagy Cseh – бълг. Ола, Барта és Че (és nem Олах, Бартха és Чех a transzliterációjuknak megfelelően) ellentétben a Bach-Бах idegen névvel.

Más kérdés, hogy a különleges laringális /h/ mássalhangzót (hangot) „X”-val kell átírni: Horn-Хорн. De: Németh-Nemet, Tóth-Tot, Csath-Чат, Böhm-Бюм. Az interdentalis zár-rés /dh/ és /th/ hangokat (ilyenek vannak az angolban és a görögben is) „Д”-vel és „Т”-vel írjuk át.

14. A nevek mai kiejtéséből kell kiindulnunk a Batsányi-Бачани (és nem Батшани), Cháczar-Часар, Babits-Бабиц stb. családnevek átírásakor is. Bizonyos fokig nehézséget jelent a Dessewffy-Дежьофи vagy a Jósika (Józsika)-Йожика név, ahol az adott hangok a korábbi helyesírási normáknak megfelelően vannak jelölve: ss=zs (ж) és ew=ѡ (ю) vagy s=zs (ж). A Zigány, Zichy neveket Циган-nak, Зичи-nek ejtjük. Ilyen esetekben csak a szakemberek és a megfelelő segédanyagok segíthetnek.

Nyitott marad a kérdés az olyan szavak, mint a Szabadság, a Népszabadság, esetleg a Székesfehérvár stb. átírásának esetében is, amelyeket bolgárra rendszeresen az írott alakja alapján írnak át Сабадчаг, Непсабадчаг, Секешфехервар helyett.

15. A /g/, bolgár Г mássalhangzó visszaadásának elvileg nem kellene nehézséget jelentenie. De hogy minden szabály alól van kivétel, azt mutatja Vajda János költő szerelmének és műzsjának a neve – Gina-Гина (és nem Джина) az etimológiának megfelelően (a Georgina-Георгина-ból).

16. Érdekes problémát vet fel a férjezett asszonyok nevében a sajtó, -né-re végződő alak: Хорватне, Хорват Лайошне (Horváthné, Horváth Lajosné). Itt található az olyan típusú fordítás, mint a: съпругата/жената на Лайош Хорват, esetleg Хорватова,

палатална съгласна /gy/, бълг. Д, с нейните многобройни варианти на български: György-Гьорг, Гьоргъ, Георг, Гьорги, Георги, Гъргеи, Гйорги, Дьордъ, Дърдъ, Дйърд, Джордж и накрая Дьорд като все по-предпочитана и обосновано правилна форма. Подобни са случаите при разпространената фамилия Nagy-Над/Нод, която също ще срещнем различно: Наги, Наг, Нагъ, Надъ или Нодъ. (Изключение е името на поета Ласло Наги!)

Причината за тази вариантност, както изтъква още през 1959 г. Ищван Шипош, е в смекчеността на съгласната, която „прилича по учленение на българското меко /д/ в /дʲадо/, но езикът се изгърбва повече, та българите го чуват често като мекото /г/ в /гʲаур/”. Ала търсенето на близост с произношението на „диалектното гявол” или при топонима Своге, както е смятал на времето и П. Миятев, не може да бъде основание за своеобразно „побългаряване”. В същото време има изключения – при добилите вече гражданственост имена! – които трябва да се съблюдают.

12. Отделен проблем при транскрипцията на унгарските имена у нас е квантитетът на чуждите фонемите – двойните гласни и съгласни, които трябва да се предават опростено: Ото (а не Отто), Кашак (а не Кашшак), Илеш (а не Иллеш) и др. (срв. нем. Gottfried-Готфрид, итал. Rossini-Росини, пол. Jagiello-Ягело). Изключения се наблюдават най-вече, когато двойните съгласни принадлежат към различни съставки на чуждите имена и образуват отделни срички.

Тук може да причислим и отделни фамилии с двойни гласни като Csoóri-Чори, Gaál-Гал, Soós-Шош, а не Чоори, Гаал, Шоош.

13. Има и несъобразности, свързани най-вече с непознаването на езика, с механичeskото му пренасяне на български. Освен вече цитираните имена Йекели или Вьорьош, такъв е случаят с имената с ням /h/ при Olah, Bartha или Cseh – бълг. Ола, Барта или Че (а не Олах, Бартха или Чех съобразно тяхното транслетирване) и за разлика от чуждата дума Bach-Бах.

Друг е въпросът, че особеност ларингален консонант (звук) /h/ трябва да се транскрибира с X: Horn-Хорн. Но: Németh-Nemet, Tóth-Tot, Csath-Чат, Böhm-Бюм. Поначало междузъбните полупреградни съгласни /dh/ и /th/ (така е и в английски и гръцки) се предават съответно с Д, Т.

14. От съвременния изговор на имената трябва да се ръководим и при предаването на фамилиите Batsányi-Бачани (а не Батшани), Cháczar-Часар, Babits-Бабиц и др., Определена трудност представляват имената Dessewffy-Дежьофи или Jósika (Józsika)-Йожика, където конкретните звуци са обозначени в съответствие с по-стари правописни норми: ss=zs (ж) и ew=ѡ (ю) или s (ш) в качеството на zs (ж). Друг път се изписва Zigány, Zichy, но се произнася Циган, Зичи. В подобни ситуации помагат само справките със специалисти и конкретни помагала.

Открит остава въпросът за предаването и правописа на думи като Szabadság, Népszabadság, евентуално Székesfehérvár и др., които редовно у нас се изписват на основата на писмената форма, вместо Сабадчаг, Непсабадчаг, Секешфехервар.

15. Съгласната /g/, бълг. Г, не би следвало да създава трудности при възпроизвеждането. Но че всяко правило си има изключение, показва известното име на любима и муза на поета Янош Вайда – Gina-Гина (а не Джина) съобразно етимологията (от Georgina-Георгина).

16. Интересен проблем поставя специфичната форма на женските имена -né при омъжените жени: Хорватне, Хорват Лайошне (Horváthné, Horváth Lajosné). Тук по-удачен е превод-

дът от типа: съпругата/жената на Лайош Хорват, евентуално Хорватова, Хорватица. (Запазването на спорното -né е оправдано, общовзето, само при превод на документи или когато не е посочено пълното моминско име.)

17. Аналогичен е случаят с наставката за множествено число -k във фамилните имена: Kovácsék-Ковачеви или „семејство Ковач“ вместо буквалното Ковачек.

18. Преименуването, в това число побългаряването на личните собствени имена е недопустимо: Георги вм. Дьорд, Петър вм. Петер, Александър вм. Шандор, Стефан вм. Ищван, Валентин вм. Балинт, Матей вм. Матяш.

Същото може да се каже и за някои географски имена: остров „Маргит“, а не „Маргарита“; „Кекештетьо“, а не „Синия връх/похлупак“.

Тези и други примери потвърждават общовалидни принципи на транскрибиране и превеждане, а именно: географските термини град, село, река, езеро, остров и пр. се транскрибират, когато са част от географското име (с оглед и на тяхната чуждост, на техния национален колорит), в противен случай се превеждат.

19. Не по-малко сложен е въпросът с предаването на отделни имена – исторически и географски, които неведнъж се предават различно, особено когато се превежда чрез език посредник. Но че въпросът изисква специфично отношение, показва и естеството на различните функционални стилове – публицистични, художествени и други, и тяхното предназначение за читателя.

20. Към слабостите при изразяването на унгарските имена може да отнесем и някои други въпроси, които обаче се срещат сравнително по-рядко в практиката. Такава е нуждата от вмъкването на гласната Ъ между съгласни съобразно общите правила (пред краесловни р, л) в думи като Търнава, а не Трнава; Гренобъл, а не Гренобл; Мадъл, а не Мадл; Рипъл, а не Рипл).

И накрая: транскрипцията на унгарските собствени имена на български език следва да бъде съобразена с правилата за правопис на имената със сложен лексикален състав, с оглед на изписването на сложните и съставните чужди собствени имена.

Визираните по-горе примери са свидетелство за слабостите при транскрибирането на унгарските собствени имена и географски названия на български език. Те свидетелстват и за нуждата от уеднаквяване на практическата транскрипция в различните преводи, спомагат за по-отчетливо извеждане на критерии при предаването, актуални са и при все по-разрастващото се значение на двустранните връзки и духовното общение днес. Тези нови, а за другите езици вече установили се принципи на транскрибиране, дават по-близка представа за изговора на унгарските имена, от една страна, и съобразно българските книжовни норми, от друга. Тяхното по-нататъшно пренебрегване поради вкоренени навици, недоброsvестност или незнаене и дори чуждо на моменти високомерие ще ни върнат само назад в миналото, откъдето българската наука за транскрипцията направи вече отскок.

Хорватовица. (A vitatott -né megőrzése csak dokumentumok fordítása esetén, illetve olyan esetekben jogos, amikor nincs feltüntetve a teljes lánykori név.)

17. Hasonló a helyzet a többes számnak a családnevekhez illesztett -ék jelenél: Kovácsék-Ковачеви vagy „семејство Ковач“ a szó szerinti Ковачек helyett.

18. A személynevek lefordítása vagy bolgárosítása helytelen gyakorlat: Георги Дьорд helyett, Петър Петер helyett, Александър Шандор helyett, Стефан Ищван helyett, Валентин Балинт helyett, Матей Матяш helyett.

Ugyanezt mondhatjuk el egyes földrajzi nevekről is: остров „Маргит“, és nem „Маргарита“; „Кекештетьо“, és nem „Синия връх/похлупак“.

Ezek és az egyéb példák is megerősítik a transzkripció és a fordítás általános érvényű alapelveit, vagyis hogy a földrajzi nevek város, falu, folyó, tó, sziget stb. tagját átírjuk, amikor azok a földrajzi név részei (idegenszerűségükre, nemzeti színezetükre tekintettel), ellenkező esetben lefordítjuk.

19. Nem kevésbé bonyolult a helyzet egyes történelmi személynevek és földrajzi nevek átírásával, amelyeket gyakran vegyes módon írnak át, különösen amikor a fordításhoz közvetítő nyelvet használnak fel. De hogy a kérdés különleges viszonyulást igényel, azt a különböző funkcionális stílusok – a publicisztikai, a szépirodalmi stb. – természete, valamint azoknak az olvasói rendeltetése is mutatja.

20. A magyar nevek átírásánál megfigyelhető nehézségek közé sorolhatunk néhány más kérdést is, amelyekkel azonban a gyakorlatban ritkábban találkozunk. Ilyen például az „b” magánhangzó beszúrásának szükségessége mássalhangzók közé az általános szabályoknak megfelelően (a szó végi r és l előtt) olyan szavakban, mint a Търнава, és nem Трнава; Гренобъл, és nem Гренобл; Мадъл, és nem Мадл; Рипъл, és nem Рипл.

És végül: a magyar személynevek bolgárra való átírásának összhangban kell lennie az összetett nevek helyesírásának szabályaival, az összetett és a többtagú idegen személynevek átírási szempontjaihoz igazodva.

A fent tárgyalt példák a magyar személynevek és földrajzi nevek bolgárra való átírásának nehézségeiről tanúskodnak. a gyakorlati transzkripció egységesítésének szükségességét az egyes fordításokban, segítenek az átírás kritériumainak világosabb megfogalmazásában, aktualizak a kétoldalú kapcsolatok és a szellemi érintkezés ma egyre növekvő jelentősége miatt. Ezek az új, a többi nyelv vonatkozásában már elfogadott transzkripció alapelvek pontosabb képet nyújtanak egyrészt a magyar nevek kiejtéséről, másrészt jobban szolgálják a bolgár irodalmi nyelv normáival való összhangot. A meggyökeresedett szokások, hanyagság vagy tudatlanság, sőt egyes esetekben megrögzött öntömjenezés miatti semmibe vételük a továbbiakban visszavetnek minket a múltba, ahonnan a transzkripcióval foglalkozó bolgár tudomány már nagy lépést tett előre.

Genát Andrea fordítása

България се готви за война. Мобилизирани военни от запаса пред голямата казарма на Софийския пехотен полк.
A háborúra készül Bulgária. Bevonult tartalékosok a szófiai nagy gyalogsági laktanya előtt.

Димитър Й. Митев

**Готово ли бе българското общество
за изпитанието „балканска война“?**

Dimitar J. Mitev

**Készen állt-e a bolgár társadalom
a Balkán-háborúk megpróbáltatásaira?**

A Balkán-háborúk kezdetétől, 1912 októberétől már száz esztendő választ el bennünket. Az egy évszázados történelmi távlat azt feltételezi, hogy nyugodtabban, józanabbul és érzelmektől mentesen vizsgáljuk ezeknek a drámai eseményeknek a menetét, amelyek döntő nyomot hagytak a bolgár állam új- és legújabb kori fejlődésén. A *Haemus* c. folyóirat tisztelt olvasóinak figyelmébe ajánlom álláspontomat arról az állapotról, amelyben a bolgár társadalom fogadta a kor legnagyobb kihívását: a nemzeti felszabadulás és a bolgár nép egyesítésének befejezését.

От началото на Балканските войни през октомври 1912 г. ни делят вече сто години. Историческата дистанция от един век предполага един по-спокоен, по-трезв и лишен от емоции подход към тези драматични събития, сложили своя решаващ отпечатък върху цялостното развитие на българската държава в Ново и Най-ново време. На уважаемите читатели на сп. „Хемус“ предлагам моето виждане за състоянието, в което българското общество посреща най-голямото предизвикателство на епохата – завършване на националното освобождение и обединение на българския народ.

Някъде през първата половина на XVIII век, нормандците, гасконците, бургундците, бретанците и пр., постепенно престават да се чувстват като нормандци, бургундци и т.н., престават да се определят като поданици на Негово Величество краля и се превръщат във французи. В човешката история се ражда ново явление – модерната нация и модерния национализъм. Най-общо казано, това е процес повлиян от Ренесанса и Реформацията, от индустриалната революция, процес с който се свързва края на Средновековието и който се превръща в символ на модерното време.

Модерният национализъм се заражда в Западна Европа и то в сърцето на Западна Европа. Класическият образец е Франция, следван от Англия. Съответно и неговото разпространение, най-общо казано, е Запад – Изток: към земите, които по-късно ще се превърнат в Германия, към Хабсбургската и Руската империи; на Югоизток – към Османската империя, на Юг – към Италия. Има и изключения – например – на Запад – към Ирландия.

Модерният национализъм е изключително мощен процес. В продължение на векове той ще доминира историческото развитие на сърцевината на човешката цивилизация по това време – Западна, а по-късно и цяла Европа, както и Северна Америка. Това е неудържим исторически процес, който ще превърне огромни империи като Хабсбургската и Османската от многоезични и мултикултурни в многонационални и в крайна сметка ще доведе до тяхното разпадане. И до ден днешен този процес е актуален и в световен, и в европейски план, да не говорим за Балканите.

Освен с мощността си, модерният национализъм се отличава и със своята многообразност и сложност. Стотици, а може би и хиляди изследователи са посветили усилия за неговото систематизиране и анализиране. Дори и бегъл библиографски преглед би отнел страници. За ограничените цели на настоящето изложение би могло да се отбележи съвсем сбито само една страна от типологизацията на модерния национализъм. По един начин се развива този процес в империи, които са достатъчно силни, за да се справят с каквото и да е национално-освободително движение, като Британската империя или Австро-Унгария, и съвсем различен е моделът на национално-освободителните борби в една разпадащата се империя, като Османската. С други думи казано, по един начин тече процесът в Обединеното кралство за ирландците или в Австро-Унгария за чехи, хървати или поляци, и по съвсем друг в Османската империя за гърци, сърби и българи.

От наша гледна точка, разбира се, най-важни са условията в Османската империя. Оказала се абсолютно неспособна да се модернизира, вкопана непоклатимо в унеса на ориентализма, Османската империя постепенно изостава от ритъма на технологичния напредък на човечеството. С течение на времето предимствата на турците (главно във военната област) спрямо европейските Велики сили постепенно изчезват, тъй като империята губи най-важната битка – на полето на икономическото развитие и технологичния прогрес. През XIX век между империя на султаните и Модерния свят вече зее незапълнима пропаст и не случайно тя си спечелва жалкото прозвище „болния човек“. В границите на Османската империя процесът на модерния национализъм протича в режим на разпад и в резултат на това – появата на малки национални държавици. Вярно е, че този процес е активно подпомаган отвън, главно от Русия, но това доказва, а не отрича тезата, че ерозирането на Османската империя е еднопосочен процес.

Валамикор а XVIII. század első felében a normandok, gascogne-iak, burgundiak és mások fokozatosan egyre kevésbé érezték magukat normandoknak, burgundiaknak stb., valamint Őfelsége, a király alattvalóinak, és egyre inkább franciákká váltak. Új jelenség született az emberiség történetében: a modern nemzet és a modern nacionalizmus. Általánosságban véve erre a folyamatra hatással volt a reneszánsz és a reformáció, az ipari forradalom – ez a folyamat vet véget a középkornak, és válik a modern idők jelképévé.

A modern nacionalizmus Nyugat-Európában keletkezett, mégpedig Nyugat-Európa szívében. A klasszikus minta Franciaország, amelyet Anglia követ. Ennek megfelelően elterjedése nagyjából nyugat-keleti irányú: azok felé a területek felé tart, amelyekből később Németország lesz, a Habsburg Birodalom és Oroszország felé; keleten az Oszmán Birodalom felé, délen Itália felé. Kivétel is van – például nyugaton Írország.

A modern nacionalizmus erőteljes társadalmi folyamat. Évszázadokon át uralja ettől fogva az emberi civilizáció korabeli központjának – a Nyugatnak – a történelmi fejlődését, később pedig egész Európáét és Észak-Amerikáét. Feltartóztathatatlan történelmi irányvétel, amely olyan hatalmas birodalmakat, mint a Habsburgoké vagy az oszmán, soknyelvűből és multikulturálisból soknemzetiségűvé változtat, és végső soron a szétesésükhöz vezet. Ez a trend a mai napig időszerű mind a világ, mind Európa vonatkozásában, a Balkánról nem is szólva.

A modern nacionalizmus nemcsak erejével, hanem sokszínűségével és bonyolultságával is kitér. Kutatók százai vagy talán ezrei szentelték erőfeszítéseiket rendszerezésének és elemzésének. Csupán egy futó bibliográfiai áttekintés is sok-sok oldalakra terjedne ki. A jelen dolgozat körülhatárolt céljaihoz a modern nacionalizmus tipologizációjának csupán egyetlen oldalát vázoljuk fel röviden. Egyféle módon bontakozik ki ez a folyamat olyan birodalmakban, amelyek elég erősek ahhoz, hogy bármilyen nemzeti felszabadító mozgalommal boldoguljanak – ilyen a Brit Birodalom vagy Ausztria-Magyarország –, és egészen más a nemzeti felszabadító harcok modellje egy olyan széteső birodalomban, amilyen az oszmán. Más szóval: egyféleképpen zajlik az Egyesült Királyságban az írek vagy Ausztria-Magyarországon a csehek, horvátok, lengyelek, és megint másképp az Oszmán Birodalomban a görögök, szerbek és bolgárok között.

A mi szempontunkból természetesen az Oszmán Birodalmon belüli körülmények a legfontosabbak. A birodalom tökéletesen alkalmatlannak bizonyult a modernizálódásra, végzetesen foglyul ejtette az orientalizmus bűvköre, és fokozatosan elmaradt az emberiség technológiai fejlődésének ritmusától. Idővel a törököknek az európai nagyhatalmakkal szembeni előnyei (elsősorban katonai téren) elenyésztek, mivel a birodalom elvesztette a legfontosabb csatát: a gazdasági fejlődés és a technológiai megújulás terén. A XIX. században a szultánok birodalma és a modern világ között már áthidalhatatlan szakadék tátongott, nem véletlenül szolgált rá Törökország a szálnalmas, „Európa beteg embere“ meghatározást. Az Oszmán Birodalom határain belül a modern nacionalizmus erjedése a szétesés körülményei

között ment végbe, és az eredmény az apró nemzetállamocskák megjelenése volt. Igaz, hogy ezt a folyamatot aktívan támogatták kívülről, elsősorban Oroszország, de ez inkább bizonyítja, semmint cáfolja azt a tézist, hogy az Oszmán Birodalom erőzítője egyirányú folyamat volt.

Nekünk, bolgároknak éppen ez a fejlemény a legfontosabb. A Balkánon a modern nacionalizmus és a nemzetállamok születése nagyjából ugyanolyan módon zajlik le. A középkori balkáni államok függetlenségének helyreállítása bizonyos mértékig újjászületési mozgalmak érettségének függvénye. Természetes, hogy mindenekelőtt a fegyveres nemzeti felszabadító harc által. A legsematikusabban felvázolt modell nagyjából a következő: fegyveres felkelés; külpolitikai tényező beavatkozása (Oroszország); a soron következő orosz-török háború kirobbantása; egy kicsiny, korlátozott területű független állam létrehozása, amely utóbb a terjeszkedés és megszilárdítás bázisa lesz. E séma szerint ment végbe minden hagyományos történelmi állam újjáalakulása a Balkánon: Görögorszáé, Szerbiáé, Bulgáriáé.

Jellemző sajátossága a dolgok alakulásának, hogy – általában – a centrum perifériáján kezdődnek, ami magától értetődő. Természetes, hogy az államhatárol szilárdabb a főváros, Isztambul közelében, és jobban fellazul a végeken – például Belgrád környékén. Az a tény, hogy a szerb állam létrejötte időben jelentősen megelőzi a Bolgár Fejedelemség keletkezését, teljesen logikus. Sajátos a helyzet Görögországgal, mert látszólag közelebb van a birodalom központjához. De ez csak a látszat: Görögország területe, különösen a Peloponnészoszi-félsziget és Attika nehezen megközelíthető és a betelepülés szempontjából kevésbé vonzó volt a törökök számára. Ezt tetézte a görögök viszonylag fejlett tengerhajózása, valamint az antik világ kulturális-romantikus glóriája az európai reneszánsz feltámadása idején. Ilyenformán a modern balkáni monarchiák – először Görögország, nyomban utána Szerbia, majd Bulgária – egymás utáni létrejöttének megvan a maga logikus történelmi magyarázata.

E folyamat objektivitása arra ítéli Bulgáriát, hogy a sor végére maradjon az újonnan létrejött modern balkáni államok sorában a XIX. században, amely körülménynek

Za nas, българите, именно този процес е най-важен. На Балканите модерният национализъм и раждането на националните държави протича по горе-долу един и същ начин. Възстановяването на независимостта на средновековните балкански държави е свързано с определена степен на зрялост на съответните възрожденски движения. Нормално е това да зависи преди всичко от въоръжените национално-освободителни борби. Най-схематично представен моделът е горе-долу следният: въоръжено въстание; намеса на външно-политически фактор (Русия); обявяването на поредната руско-турска война; създаване на малка, ограничена по територия

независима държава, която се превръща в база за последващо разширяване и утвърждаване. По тази схема минават всички традиционни исторически държавни образувания на Балканите: Гърция, Сърбия, България.

Характерна особеност на процеса е, че той протича, най-общо казано, от периферията към центъра и това е съвсем логично. Нормално е властовите възможности на държавата да са по-мощни в близост до столицата Цариград и по-размити в покрайнините – например Белградската област. Фактът, че възникването на сръбската държава изпреварва, и то значително, във времето появата на българското Княжество е съвсем логичен. По особен е случаят с Гърция, която привидно е по-близко до центъра на империята. Но това е само привидно. Територията на Гърция и специално полуостровите Пелопонес и Атика, са трудно достъпни и непривлекателни за заселване от турците. Въздействие оказва и относително силно развитото мореплаване на гърците, както и културно-романтичният ореол на античността, което е съвсем

естествено на фона на Ренесансовите процеси в Европа. Така че последователността при възникването на модерните балкански монархии през XIX век – първо Гърция, непосредствено след това Сърбия и най-накрая – България има своето логическо историческо обяснение.

Обективността на този процес обрича България да се нареди на опашката в поредицата от възникването на модерните балкански държави през XIX век, обстоятелство което ще има драматични последствия при териториалния дележ на османското наследство на Балканите. Княжесто България е с петдесетина години по-младо в сравнение Гърция и Сърбия. В исторически план разликата не е толкова сериозна, но на практика ще се окаже решаваща. През този половин век, сръбската и гръцката държавност, външнополитически уме-

На път за България българският цар Фердинанд гледа през прозореца на вагон от унгарските железници. Снимка: Рудолф Балог в. "Вашарнапи уйшаг" (Неделен вестник), 13 октомври 1912 г.

Ferenc Ferdinánd bulgár király Bulgáriába hazamenet a magyar vasúti kocsí ablakából

ния, дипломация и изобщо националните им елити натрупват онзи опит, който ще обърне „разликата“ във вреда на България по време на Балканските войни. Фактът, че земите, населени с българи, са по близо до център на империята обаче, носи не само негативи, но и огромно стратегически предимства за българската държава. Една от традиционните исторически области, населявана от българите – Тракия – е в непосредствена близост до най-уникалното място на земното кълбо. Става дума за Босфора и Дарданелите – регион, който от стратегическа гледна точка няма паралел на планетата земя, особено ако се гледа от позицията на евроазиатската цивилизация.

И така, споменах вече, че модерните балкански държави се раждат и развиват по сходен, в известна степен, модел. Първоначално като малки, ограничени по площ монархийки, неизменно възприемани от съответната балканска нация като база, ядро, за бъдещо разрастване и обединение с останалите под чужда власт братя-роби! Така че още с появата си на политическата карта, нововъзникналите балкански държави неминуемо попадат в коварна историческа клопка, както във вътрешнополитически, така и външнополитически план. От хватката на тази клопка, никой от тях не е съумял да се измъкне невредима. Държава, наподобяваща в национално отношение Австро-Унгария, да речем, не е атрактивна като модел за подражание сред нововъзникващите балкански монархии. Идеалът на модерния национализъм е хомогенната Франция. Извън Франция, французи (с незначителни изключения) няма. Доктрината за „единния държавен покрив“ доминира в общественото съзнание на гърци, сърби и българи през XIX и началото на XX век. Никой не си дава сметка, че френската нация не е готов, даден от бога „продукт“, а резултат от дълговечна амалгама, съставена от различни етнически части от времената, предхождащи появата на явлението модерна нация. Никой не си дава и сметка за насилието, жертвите и безбройните човешки страдания, съпровождали този труден исторически процес. Нещо повече, в общественото съзнание на балканските народи преобладава друг измамен стереотип: „всички французи са обединени, Франция е велика, Франция е богата!“ Съответно правим държава като Франция и автоматично ставаме велики и богати! От тук до балканските мегаломански националистически проекти има една крачка, която всички правят.

Най-зле са гърците! „Всички гърци под един покрив“ означава възраждането на антична Гърция – идея, която удивлява със своето безумие. Мегали идея означава през XX век в Източното средиземноморие да се създаде държава, в центъра на която се намира море, заобиколено от относително тънка периферия сухоземни територии. При това, въпросните територии не са хомогенни в етническо отношение. На много места гръцкото население е малцинство. По-безумна (абсурдна) идея трудно може да се сътвори! Затова и провалът е много тежък. Гръцката катастрофа от 1922 г. е в пълния смисъл на думата катастрофа. След разгрома в гръцко-турската война през 1922 г. от Мала Азия не само са изселени многобройни маси християни живеещи там от векове (сведенията варират между 1 милион и милион и половина души), но е изличено до крак не само гръцкото, а и изобщо християнското присъствие по тези земи в етнически културен, религиозен и изобщо в цивилизационен план. При това Гърция има историческия късмет да заложи на „печеливия кон“ през Първата световна война и нейната „мегали идея“ се ражда на

драматични последици. Следващото поколение ще бъде изтрито, а българите ще останат. Това е историческият урок, който трябва да се научим. Държавата трябва да бъде построена на здрав фундамент, а не на пясък. Истината е, че българите са били в центъра на Балканите, а не на периферията. Това е фактът, който трябва да се приеме. Истината е, че българите са били в центъра на Балканите, а не на периферията. Това е фактът, който трябва да се приеме. Истината е, че българите са били в центъра на Балканите, а не на периферията. Това е фактът, който трябва да се приеме.

Тehат, mint már említettem, a modern balkáni államok bizonyos mértékig hasonló modell szerint születtek meg és fejlődtek. Kezdetben apró, területileg korlátozott monarchiák, amelyekre az adott balkáni nemzet mindenütt úgy tekintett, mint fejlődése és az idegen uralom rabságában maradt testvércével való egyesülése magjára, bázisára. Így tehát az újonnan keletkezett balkáni államok már a politikai térképen való megjelenésük pillanatában óhatatlanul beleestek egy ármányos történelmi kelepcebé mind belpolitikai, mind külpolitikai vonatkozásban. E kelepce szorításából egyiküknek sem sikerült sértetlenül kiszabadulnia. Egy olyan állam, amely nemzetiségi megosztottság tekintetben, mondjuk, az Osztrák-Magyar Monarchiához hasonlít, nem vonzó, nem követendő példa az újonnan keletkezett balkáni monarchiák körében. A modern nacionalizmus eszménye: a homogén Franciaország. Franciaországon kívül (jelentéktelen kivételektől eltekintve) nincsenek franciák. Az „egységes állami fedél” doktrínája dominál a görögök, szerbek és bolgárok társadalmi tudatában a XIX. században és a XX. század elején. Senki sem számolt azzal, hogy a francia nemzet nem kész, Istentől kapott „termék”, hanem etnikai csoportok hosszú évszázadokon át tartó ötvöződésének eredménye, amely megelőzte a modern nemzet jelenségének felbukkanását. Senki sem vetett számot azzal, mennyi erőszak, áldozat és mérhetetlen emberi szenvedés kísérte ezt a nehéz történelmi folyamatot. Mi több, a balkáni népek társadalmi tudatában egy másik, csábító sztereotípiát jutott túlsúlyra: „minden francia egyesült, Franciaország hatalmas, Franciaország gazdag”! Következésképp olyan államot szervezünk, mint Franciaország, és automatikusan naggyá és gazdaggá válunk! Innen csak egy lépés a megalomán balkáni nacionalista tervekig, és ezt a lépést mindegyik nemzet megteszi.

A görögöknek a legrosszabb! A „minden görög egy fedél alatt” az antik Hellász újjászületésével egyenlő – olyan eszme, amely elképeszt eszteleniségeivel. A „megali idea” a XX. században azt jelenti, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében olyan államot kell létrehozni, amelynek középpontja a tenger, viszonylag keskeny szárazföldi területektől körülvéve. Ráadásul a kérdéses területek etnikai szempontból nem homogének. A görög lakosság sok helyen kisebbségben van. Esztelenebb (abszurdabb) esz-

mét aligha lehetne kitűzni! Ezért is olyan súlyos a bukás. Az 1922-es görög összeomlás a szó legteljesebb értelmében vett katasztrófa. A görög–török háborúban 1922-ben elszenvedett vereség után nemcsak évszázadok óta ott élő keresztények hatalmas tömegeit telepítették ki (az adatok egy-másfél millió emberről szólnak), hanem az utolsó szálig kiirtották nemcsak a görög, hanem általában véve a keresztény jelenléte e területen etnikai, kulturális, vallási és általában vett civilizációs téren. Pedig Görögországnak történelmi szerencséje volt, „a nyerő lóra tett” az első világháborúban, és „megali ideá”-ja hatalmas külpolitikai támogatásnak örvendett. Ez az 1920-as sèvres-i szerződésben is kifejezésre jutott. Azonban egy esztelen elképzelést sem tehet kevésbé esztelenné. És a katasztrófa nem késett.

A szerb megalománia sem volt kisebb a görögénél. Megfelelő feltételek mellett a Nagy-Szerbia eszme igen könnyen „Nagy Balkáni Monarchiá”-vá nőhetne volna ki magát. Szerbiának is az volt a szerencséje, hogy jó lóra tett. A sors kegyes volt hozzá. 1919-ben a szerb nacionalizmus a legmaximalistább elképzeléseket is felülmúlta: létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság elnevezésű mesterséges államalakulat, amelyet később Jugoszláviának neveztek át. Az 1940. évi szétesés után 1945-ben Jugoszlávia újra feléledt. Történelmi sorsát azonban nem kerülhette el. Jugoszláviának a XX. század 90-es éveiben bekövetkezett szétesése (az áldozatok számától eltekintve) az 1922-es görög katasztrófa veszteségeihez mérhető.

De térjünk vissza a XIX. századi Balkánhoz. A „történelmi kelepce”-nek, amelybe a Balkán mindegyik újonnan létrejött nemzetállama beleesik, egyik összetevője Délkelet-Európa etnikai tarkasága, és lakosságának „mozaikszerű” vallási szerkezete. A fiatal balkáni államok akár önálló fejlődésük legkezdetétől fogva egy megoldhatatlan rébuszal néznek szembe, amelyet meg kellene oldaniuk. Egyrészt az a korlátozott terület sem tiszta etnikailag, amelyen kezdetben az adott monarchia megjelenik, mivel ilyen terület az egész Balkánon nincsen; másrészt az újonnan létrejött balkáni nemzetállamok akár történelmi küldetése az, hogy elérjék a nemzetegyesítést, vagyis a területi terjeszkedést. És ez a „kelepce” hátulütője: ha terjeszkedik az állam, akkor

мощна външнополитическа подкрепа. Тя дори намира и своето международно-правно изражение в Севърския договор от 1920 г. Нищо не е в състояние обаче да направи една безумна идея, по-малко безумна. И катастрофата не закъснява. Сръбската мегаломания не отстъпва на гръцката. При подходящите условия, проектът Велика Сърбия, много лесно прераства в проект „Велика балканска империя”. Сърбия, също така има късмета да заложи на правилния кон. Съдбата е благосклонна към нея. През 1919 г. са надминати и най-максималистичните помисли на сръбския национализъм. Създадено е изкуственото държавно творение Сърбо-хървато-словенско кралство, което по-късно се преименува в Югославия. След разпада през 1940 г. Югославия е отново реанимирана през 1945 г. Не може обаче да се избяга от историческата съдба! Пораженията от разпадането на Югославия през 90-те години на XX век са съизмерими (с изключение на броя на жертвите!) с гръцката катастрофа от 1922 г.

Влизането на българския цар Фердинанд в Мустафапаша. Собствена фотография на „Вашарнапи уйшаг” (Неделен вестник)

Ferenc Ferdinánd bulgár király bevonulása Musztafapaszába

Но да се върнем на Балканите през XIX век. Едно от измеренията на „историческия капан”, в който попадат всички новосъздадени модерни национални държави на Балканите, се корени в пъстрата етническа и религиозна „мозаечна” структура на населението в европейския Югоизток. От самото начало на своето самостоятелно развитие младите балкански държавици попадат в положение да решават един неразрешим „ребус”. От една страна, дори и ограничената територия, върху която първоначално възниква съответната монархия, не е етнически чиста, тъй като такава територия на Балканите няма; от друга страна – историческата мисия на новосъздаде-

ната балканска национална държавица е да постигне национално обединение, т.е. териториално разширяване. И тук е истинското коварство на „капана” – разширявайки се, освен с единородци, държавата се сдобива с нови национални малцинства, т.е. и с нови проблеми! Нещо повече, често пъти проблемите произтичат от разширението, надвишават така да се каже „файдата”. Здрав разум обаче в такива случаи не бива да очаква, тъй като модерният национализъм, както вече се изтъкна, е изключително мощен процес, който завладява общественото съзнание подобно на нагон, където разумът отсъства. Ако имаше разум, в Ирландия нямаше да се води ожесточена гражданска война в продължение на 80 години! Националното обединение на модерните балкански държави неизбежно се осъществява по военен път. Тук се крие още по-коварен елемент на „историческия капан”, за който стана дума по-горе. Войната неминуемо прави държавата по-непривлека-

телна, както за тези, които предстоят да бъдат присъединени, така и за воюващите „освободители“. Нещо повече, подготовката за война отнема голяма част от енергията и ресурсите на и без това бедните балкански държави. От това страда и естественият процес на етническа консолидация на населението. Няма по-естествен, сигурен и успешен начин за етническа консолидация от икономическия и културен възход. А милитаристичните усилия спъват именно този процес. Всеки иска да е част от богато, възходящо и свободно общество. И обратното!

С още по-голяма сила това важи и за мирното време, когато войната свърши, дори и да е победоносна. Изразходването на огромни суми необходими за усвояването на придобитите територии и подържането на репресивна държавна машина неминуемо предизвиква социални, икономически и политически компликации и катаклизми, които силно затрудняват положителните национално-генериращи процеси. Показателен пример в това отношение е историята на Сърбо-хърватско-словенското кралство след Първата световна война. Така или иначе обаче териториалното разширяване и обединение е историческа обреченост на модерната национална държава. Стремещът за събирането на всички сънародници под един „покрив” е неотменим като нагон и се изпълнява, независимо от цената.

На фона на сръбската и гръцката националистически програми, българската е относително най-умерената, дори се изкушавам да употребя определението справедлива. И в трите исторически области, съставляващи идеята за Велика България: Мизия, Тракия и Македония (с изключение на южните ѝ части), преобладаващото население е българско. Може би защото така и не се появяват подходящите условия за развихрянето на максимализма. (Никой не може да каже как би се държал цар Фердинанд на една хипотетична Мирна конференция, да речем в Берлин, ако си представим, че Централните сили бяха спечелили Първата световна война!), но така или иначе екстремистките идеи в българската националистическа програма не са преобладаващи. Навсякъде, където българският войник е влизал с мисията на освободител, е бил посрещан от българско население, от български духовници, от български учители. Това, разбира се, не означава, че не сме си понесли „нашите си катастрофи“ – през 1913 г., 1919 г., 1946 г. и 1989 г. Въпросът е, че историческите предпоставки тези национални изпитания да са по-щадящи и дори да бъдат избегнати, са били налице. Относително компактна етническа маса, центрирана в трите български национални области – Мизия, Тракия и Македония; относително по-скромна в сравнение с гръцката и сръбска, националистическа програма, която принципно не излиза извън споменатите три области.

Полемият въпрос е готово ли е било в началото на XX век българското общество за това предизвикателство? За мен отговорът е НЕ. Като български историк пиша тези редове с огромно съжаление. Да започнем със съображенията от стратегически характер. След разгрома на Наполеон през 1815 г., през целия XX век, та чак до Първата световна война, господстващият политически модел в международните отношения е основан върху принципа за баланса на силите (т.н. „европейски концерт“). Това се отнася преди всичко за Великите сили, но се пренася и върху нововъзникващите държави. Не случайно проектът „Сан Стефанска България“ е ревизиран и на негово място са създадени две малки държавни образувания

nemzetársak mellett további nemzeti kisebbségek, vagyis újabb problémák terhelődnek rá! Mi több, a terjeszkedésből eredő problémák majdhogynem fölébe nőnek a várt „haszon”-nak. Józan megfontolás persze ilyen esetekben nem várható el, mivel a modern nacionalizmus, mint már hangsúlyoztuk, nagyon erőteljes folyamat, amely zsigereibe ivódik a társadalomnak, és híján van a mérlegelésnek. Ha a józan belátás szóhoz jutott volna, Írország nem folytat nyolcvan esztendőn át elkeseredett polgárháborút.

A nemzetegyesítés a modern balkáni államokban óhatatlanul katonai úton ment végbe. Itt rejtőzik a fentebb említett „történelmi kelepce” még nagyobb átka. A háború óhatatlanul csökkenti az állam vonzerejét, mind a csatlakozásra várók, mind a harcoló „felszabadítók” szemében. Mi több, a háborús készülődés felemészti az amúgy is szegény balkáni államok energiájának és tartalékainak nagy részét. Ettől sérül a lakosság etnikai konszolidációjának természetes alakulása is. Nincs az etnikai konszolidációnak természetesebb, biztosabb és sikerebb módja, mint a gazdasági és kulturális fellendülés. A militarista erőfeszítések pedig éppen ezt gátolják csírájában. Mindenki egy gazdag, fejlődő és szabad társadalom része akar lenni – és fordítva.

Még inkább érvényes ez a háború befejezése utáni békeidőre, még a győztes háború utánira is. Hatalmas összegeket emészt fel a megnyert területek birtokba vétele, és a represszív államgépezet fenntartása óhatatlanul szociális, gazdasági és politikai bonyodalmakhoz, kataklizmákhoz vezet, amelyek nagyon megnehezítik a pozitív nemzetépítést. Beszédes példája ennek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság története az első világ-háború után.

Akárhogyan is, a területi terjeszkedés és egyesülés a modern nemzetállam történelmi elrendeltetése. Minden nemzettárs összegyűjtése egy „fedél” alá makacs készítés, amelynek eleget kell tenni, bármi is az ára.

A szerb és a görög nacionalista programhoz képest a bolgár viszonylag mérsékeltebb, még arra is csábíthat, hogy az „igazságos” jelzőt használjuk rá. Mindhárom, a Nagy-Bulgária eszmét képező történelmi terület: Moesia, Trákia és Macedónia (a déli területek kivételével) lakossága túlnyomórészt bolgár. Talán ezért is nem teremtődtek meg a feltételek a maximalizmus fellángolásához. (Persze senki nem tudja megmondani, hogyan viselkedett volna Ferdinánd cár egy hipotetikus békekonferencián, mondjuk, Berlinben, ha esetleg a Központi Hatalmak nyerik meg az első világháborút!) Akárhogyan is van, a bolgár nemzeti programban nem jutottak túlsúlyra a szélsőséges eszmék. Mindenütt, ahova a bolgár katona felszabadítóként bevonult, bolgár lakosság, bolgár papok, bolgár tanítók fogadták. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne kellett volna elviselnünk „saját katasztrófáinkat” – 1913-ban, 1919-ben, 1946-ban és 1989-ben. A helyzet az, hogy e nemzeti megpróbáltatások történelmi előfeltételei kártékonyabbak, és még ha elkerülhetők is lettek volna, jelen voltak. A három bolgár nemzeti területen: Moesiában, Trákiában és Macedóniában összpontosult, viszonylag kompakt etnikai tömeg szerényebb, ha a görög és szerb nacionalista programokhoz hasonlítjuk, mivel elvben nem lépi túl az említett három területet.

Az a nagy kérdés, hogy készen állt-e a XX. század elején a bolgár társadalom erre a kihívásra? Az én válaszom: NEM. Mint bolgár történész nagy-nagy sajnálkozással írom le ezeket a sorokat. Kezdjük a stratégiai jellegű felszereltséggel. Napóleon 1815-ös bukásától, az egész XIX. századon át egészen az első világháborúig a nemzetközi kapcsolatokban az uralkodó politikai modell az erőegyensúly elvén alapult (az ún. „európai koncert”). Ez mindenekelőtt a nagyhatalmakra vonatkozott, de az újonnan keletkezett államok is átvették. Nem véletlen, hogy a San Stefanó-i Bulgária tervét revideálták, és helyette két apró államképződmény jött létre (a fejedelemség és Kelet-Rumélia), a harmadik rész pedig – Macedónia – török uralom alatt maradt.

E modell megsértése az 1885-ös egyesítéssel rendkívül aggasztó tünet mindenkinek, Bulgáriát kivéve. Nem véletlen, hogy a reakció még a hadüzenetet is magában foglalja Szerbia részéről.

Végző soron számunkra kedvező módon ér véget az egész, de függőben marad egy nagyon komoly figyelmeztetés, mégpedig az, hogy Bulgária területének további egyoldalú bővítése, amelyet nem kísérnek hasonló területszerzések a szomszédok részéről, nagy-nagyon nehéz lesz, úgyszólván lehetetlen. Ez a figyelmeztetés nem talál meghallgatásra. A bolgár társadalomban, érzelmi szempontból teljesen érthetően, továbbra is a San Stefanó-i Bulgária vágyálma dominál. Taktikai megfontolásokból elfogadják a „független, egységes és oszthatatlan Macedónia” formulát. A titkos elgondolás (amely nem is annyira titkos, mivel a balkáni politikai színpad összes szereplője előtt nyilvánvaló) az, hogy a szóban forgó egységes és oszthatatlan Macedónia az 1885-ben kipróbált módon egyesülni fog Bulgáriával. Ezek a hangok még a Balkán-háborúk előestéjén is jelen vannak, amikor Bulgária élesen irányt vált. Ferdinánd ekkor helyesen ismeri fel a pillanat fontosságát (az 1911–12-es olasz-török válságot), és lázasan elkezd keresni a koalíciós szövetségeket. Teljesen helytálló az az értékelés, hogy Bulgária egyedül nem boldogulhat a feladattal. Minden más azonban marad a régiben. Amikor rájössz, hogy egyedül nincs elég erő a célod eléréséhez és szövetségeket keresel, nyilvánvaló, hogy kompromisszumokat kell kötnöd, vagyis az „egységes és oszthatatlan Macedónia” koncepciója már nem időszerű. Megindul az osztozkodás a „vitatott” és „nem vitatott” zónákon. Itt azonban sántít a tudatosság és a józan megfontolás. Még a legmagasabb politikai és katonapolitikai szinten sem alakul ki világos koncepció arról, hogy meddig szabad visszakozni. A bolgár társadalom a csúcsától – a cári udvartól – a legalsó rétegekig – a közönséges parasztemberekig – elutasítja a visszakozást. Mi több, a tömegek tudatában továbbra is dominál egész Macedónia bekebelezésének eszméje. A hadiállapot kihirdetése fel-

(Княжеството и Източна Румелия), а третата част – Македония – е оставена под турска власт.

Нарушаването на този модел със Съединението през 1885 г. е изключително тревожен симптом за всички, освен за България. Не случайно реакцията включва дори обявяването на война от страна на Сърбия. В крайна сметка всичко свършва благополучно за нас, но остава да виси едно много сериозно предупреждение, а то е, че по-нататъшно нерационално тери-

ториално разширение на България, непридружено от съответните придобивки за съседите, ще бъде много, много, трудно, да не кажем невъзможно. Това предупреждение остава нечуто. В българското общество, съвсем разбираемо от емоционална гледна точка, продължават да доминират възжеланията за Сан Стефанска България. По тактически съображения е възприета формулата „независима единна и неделима Македония”. Тайната мисъл (а тя не е и толкова тайна, тъй като е ясна за всички участници на балканския политически театър) е, че въпросната единна и неделима Македония, ще се обедини с България по изпитания през 1885 г. начин. Тези настроения продължават дори в самото навечерие на Балканските войни, когато България рязко сменя посоката. Тогава Фердинанд правилно преценява важността на момента (итало-турската криза от 1911–1912 г.) и трескаво започва да търси съюзници за коалиция. Свър-

шено правилна е преценката, че България сама не може да се справи със задачата. Всичко останало обаче си остава същото. След като си наясно, че си безсилен сам да постигнеш целта и търсиш съюзници, очевидно е, че са необходими компромиси, т.е. концепцията за „единна и неделима” Македония вече не е актуална. Тръгва се към дележ – „спорна” и „безспорна” зона. Това обаче не е осъзнато и премислено трезво. Дори и на най-високо политическо и военно-политическо ниво няма ясна концепция докде ще се отстъпва. Българското общество от горе – от Двореца, до долу – обикновения селянин, не е готово за отстъпки. Нещо повече, в масовото съзнание продължава да доминира идеята за присъединяване на цяла Македония. Поради изостряне на емоциите от обявяването на войната, дори тези нагласи се усилят още повече. Това е голямо противоречие. По принцип единственият начин за противодействие в такива случаи е осигуряването на надеждна външнополитическа подкрепа, а това не е направено. Именно тук се крие обречеността на България. При това положение гръцко-сръбско-румънското единодействие е неизбежно. Тук е голямата заблуда за „престъпното безумие от 16 юни 1913 г.” Както се казва, стига да има желание, повод винаги се намира. След 16 юни България дава заповед за отстъпление. Защо не правят същото и Сърбия и Гърция?

Второто стратегическо съображение в тоя ред на мисли, което е може би още по-важно, са неизбистрените приоритети на България. 30 години след Освобождението българското общество не е в състояние да си даде ясна сметка за реалните приоритети, от които пряко зависи развитието на държавата.

По време на Първата балканска война България се изживява като наследник на Византия. Българският цар Фердинанд стъпва на завладените от турците земи, ноември 1912 г.

Аз, első Balkán-háborúban Bulgária már Bizánc örökösének hitte magát. A bolgár cár, Ferdinánd a töröktől elhódított földre lép, 1912. november

Начело в този списък стои Бяло море, т.е. Тракия, а не Македония. В масовото съзнание на тогавашния българин обаче доминантата е свободата на брата-роб в Македония. Това е драматично разминаване между добре осъзнатите стратегически интереси и справедливите по своя характер емоционалните възжелания, плод на модерния национализъм. При това цялото общество е подвластно на тези нагласи – от елита до простия селянин. А реалността е друга – стратегически ценното за България е на първо място Егейския бряг и Тракия, а не Македония. Именно чрез този Излаз България ще влезе в общността на Средиземноморските държави с всичките икономически и политически, и военностратегически преимущества от това членство. Именно чрез достъпа до Егейския бряг, и то в близост до Дарданелите, България ще се превърне в съществен стратегически фактор в голямата игра около бъдещето на Пролитите! Бялото море, а не Вардар и Дойранското езеро е ценното за България. Това е жестоката истина. А българското общество от началото на XX век не е било готово да възприеме и осмисли тази болезнена истина. Понесено на крилете на емоционалния национализъм (независимо колко алтруистични са чувствата), българското общество и най-вече българският политически елит от началото на XX в. подценяват едно от основните правила в политиката – необходимостта от допускането на разумни компромиси.

Относително по-кратковременният опит на българските държавни институции, на българския политически елит и изобщо на българското общество като цяло, в сравнение с Гърция и Сърбия, ще се окажат решаващи в битката за разпределението на османското наследство. В действията на България при подготовката и провеждането на Балканските войни доминира алтруизмът, за да не кажем наивитетът, което в крайна сметка ще се окаже пагубно, независимо от обективния справедлив характер на българската национална кауза. Всичко в поведението на България, извън действията на армията, подлежи на критика. При това, когато се говори за армията, би следвало да се уточни, че става въпрос за поведението на обикновения войник и оперативното ръководство, тъй като на висше военно-политическо ниво грешките са фатални. При това положение катастрофата от 1913 г. като че ли е била предопределена. Възрожденският емоционален романтизъм надделява пред колективния разум на нацията. В обществените нагласи относно предстоящите териториални придобивки преобладава максимализмът. Мисълта, че в подобни драматични исторически моменти се налага допускането на разумен компромис, като че ли отсъства сред българите. Дипломатическата подготовка на войната е трескава и хазартна. Не е осигурен мощен и надежден външнополитически съюзник сред Великите сили. Не е осигурен и сериозен механизъм за арбитраж, като че ли на България всичко ѝ се полага по право. Договорките със съюзниците от коалицията за бъдещия дележ на териториите са толкова общи и обтекаеми, че могат да се определят като плод единствено на хазартно мислене. Без да казвам нещо ново в случая, за пореден път ще заключа – политическата и дипломатическата подготовка на Балканските войни е пълен провал. Разбира се, не бива да се забравя, че да се говорят „мъдри“ приказки днес е лесно, но да се действа правилно в конкретния исторически момент е много трудно.

Едва ли някой ще оспори, че е логично в такива случаи да се зададе въпросът: Кой носи историческата отговорност за

корбасолжа аз еърелмекет, ес ezek a felhangok мег jobban felerсsсdnek. Nagy ellentmondас ez. Ilyen esetekben elvileg az ellenallas egyetlen mсdja a megbizhatс kцlpolitikai tсmogatas biztositasa, ez pedig elmarad. Eppen ebben rejlik Bulgарia predestinirtsaga. Ebben a helyzetben a gсrсg-szerb-romан egyцtцtmцkсdс elkerцlhetetlen. Ebben rejlik az 1913. jцnius 16-i „bцnсs esztelensсg” nagy tевedесе. Ahogy mondani szokас, ha szандек van, цrцgyet mindig lehet talalni: jцnius 16-a utan Bulgарia kiadja a visszavonulasи парансot. Miert nem teszi ugyan-ezt Szerbia ес Gсrсgoszсag?

E gondolatsor масик, talан мег fontosabb stratеgiaи szempontja, hogy Bulgарiанак nem voltak letisztult prioritасai. Harminc evvel a felszabadulas utan a bolgar tarsadalom nem volt képes vilagosan szамot vetni a realis prioritасokkal, amelyektцl kцzvetlenцl fцgg az állam fejlсdесе. A lista elцn az Egeи-tenger áll, nem pedig Macedонia. Az akkori bolgarок kцztudataban azonban a macedонiаи rab testver szabadsaga dominalt. A jцl felfogott stratеgiaи еркек ес az igazсagерзет vаgyalmai kцzti szakadek a modern nacionalizmus szцlemеnye. Rададасul az егсз tarsadalmat hatalmaba kerцti ez a hangulat, az elцttцl az егсзсerц fцldmцvesig. A realitas pedig mas – Bulgарia szамara elsсsorban az Egeи-partvidек ес Trакia ертeкес stratеgiaиlаg, nem pedig Macedонia. E tengerи kijarat emelnе be Bulgарiат a Fцldkцzi-tengerи államok kцzсssеgеbe, annak minden gazdasаgi, politikai ес katonapolitikai елцnyеvel egyцtt. Eppen az Egeи-tengerи kijаратtal – meghozзa a Dardanellак kцzelеben – valt volna Bulgарia fontos stratеgiaи tényezсvе a tengerszorosok jцvцjееrt folyо nagy jatеkban. Az Egeи-tenger, nem pedig a Vardar ес a Dojrani-tс a fontos Bulgарiанак. Ez a kegyetlen igazсag. A XX. szадad eleji bolgar tarsadalom azonban nem volt kесz arra, hogy ezt a fадalmas igazсagot elfogadjа ес ертelmezze. Az emocionalis nacionalizmus szарnyaи lebegve (fцggetlenцl attцl, milyen цnzetlenek ezek az ерзecek) a bolgar tarsadalom – ес legfцkеpp a XX. szадad elejének bolgar politikai еlitje – lebecsцli a politika egyik alapszabalyat: az есзсerц kompromisszumok szцksеgсssеgет ес megengedесit.

A bolgar аllami intezmеnyek, a bolgar politikai еlit ес аltalaban a bolgar tarsadalom егсзе viszonylag kevésbe tapasztalt, mint a gсrсg ес a szerb, ес ez dцntцnek bizonyul az oszmан цrсksеg felosztasаert folyо csataban. Bulgарia cselekvесeben a Balkан-haborцk елцkесzцtесе ес lefolytatаса sorан az altruizmus, mondhatnánk a naivitас dominал, amely vеgsс soron vеgzetesnek bizonyul, fцggetlenцl a bolgar nemzeti цgy objektive igazсagos jellegетцl. A hadsereg tevekенysеgет kivеve Bulgарia егсз viselkedесе rасzolgал a kritikara. Rададасul, amikor a hadseregцrl beszелцnk, pontositanunk kell, hogy a kцzkatona ес az operativ vezetес magatartasарl van szц, minthogy a felsцbb katonapolitikai szinten a hibак vеgzetesek. Ebben a helyzetben az 1913-ban bekцvetkeзс katasztrоfa елцre еldцlt. Az цjjасзцletес ертelmes romantikaja felцlkerekedett a nemzet kollektiv jцzansаgan. A remenybeli terület-szerzес tarsadalmи vарakozasiban еluralkodott a maximalizmus. Az a gondolat, hogy a hasonlс drамai tцrtенelmi pillanatokban kцtelezс az есзсerц kompromisszumok megengedесе, mintha hiанyзott volna a

bolgárokból. A háború diplomáciai előkészítése lázas és hazárdírozó. Nincs szavatolva erős és megbízható külpolitikai szövetséges a nagyhatalmak között. Nincs szavatolva a komoly döntőbírói mechanizmus sem – mintha Bulgáriának eleve minden járna. A koalíciós szövetségekkel való megállapodások a jövőbeni területi osztozkodásról olyan általánosak és megfoghatatlanok voltak, hogy nem minősíthetők másnak, mint kizárólag a hazárdírozó észjárás gyümölcseinek. Valószínűleg nem mondom újat, ha még egyszer leszögezem – a Balkán-háborúk politikai és diplomáciai előkészítése csúfos kudarccal. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy könnyű ma „bölcst” megállapításokat tenni, a konkrét történelmi pillanatban helyesen cselekedni nagyon nehéz volt.

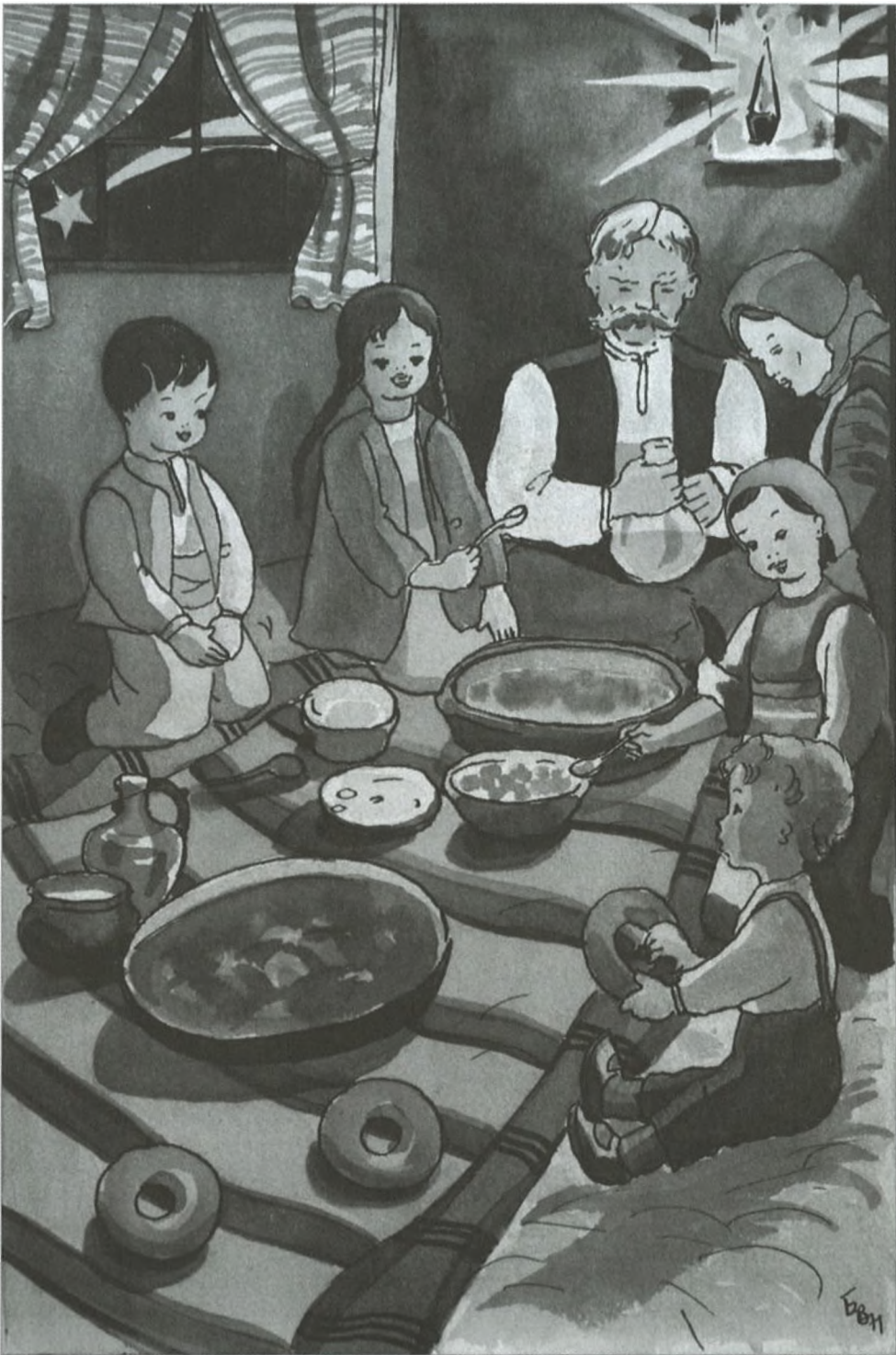
Aligha vitatja bárki, hogy ilyen esetekben logikusan vetődik fel a kérdés: ki tartozik történelmi felelősséggel a Balkán-háborúk kimeneteléért? A leggyakoribb válasz, amely az elmúlt száz év alatt elhangzott, az, hogy Ferdinánd cár. Ez igaz, de nem teljes egészében. Felelősség terheli az egész bolgár társadalmat, amely nem bizonyult elég érettnek ahhoz, hogy megfelelő módon fogadja a kor kihívásait. A csúcsoktól le, az alsó rétegekig. A tanulatlan paraszttól, az értelmiségen és a középosztályon át a politikai elitig és az udvarig. Természetesen a lakosság legalsó, széles rétegeinek felelőssége a leghalványabb, legáltalánosabb és legközvetettebb. Minél feljebb megyünk, annál súlyosabb és konkrétabb lesz a felelősség. Így jutunk fel a társadalmi piramis csúcsára – az udvarhoz. Nagy sajnálatunkra Ferdinánd cárt is magukkal ragadták az érzelmek, a kockázatát, hiányzott a hűvös mérlegelés. Bulgárai akkori monarchájával szemben a nemzedékek vádjai immár száz éve nem csitulnak. Mert éppen a monarchia az az intézmény, amely arra hivatott, hogy a józanság és bölcsesség oszlopa legyen az államirányításban, ellensúlyozza a mélyebb rétegek hajlamát elhamarkodott reakciókra. A monarchia az az intézmény, amelynek szervesen ötvöznie kellett volna az állam helyes fejlődéséről és jólétéről való gondoskodást a nép fényes jövőjének biztosítására való természetes törekvéssel. Sajnos, Ferdinánd bolgár cárnak ez nem sikerült. A várat úgyszólván belülről adták fel. Az, akinek a legfelölősségteljesebbnek, legbölcsebbnek, legóvatosabbnak kellett volna lennie, a leghelvakultabb hazárdjátékosnak bizonyult.

Végső következtetésként arra szeretnék emlékeztetni, hogy az 1913-as katasztrófa súlyos és fájdalmas ugyan, de csak részleges és nem végzetes. Bulgária prioritásai szempontjából a Balkán-háborúk eredménye nem olyan katasztrófális. Bár leszűkülött, az Égei-tengeri kijárat biztosítva volt. Esetleges jövőbeli területi korrekciók során északon (Dobrudza) és nyugaton (Közép-Macedónia) Bulgária stratégiai céljai, ha részlegesen is, teljesíthetők lettek volna. Az igazi, jóvátehetetlen katasztrófa 1919-ben következett be. Marad a kérdés, mennyiben határozták meg ezeket és a későbbiek az 1913-ban lezajlott események.

Csikhelyi Lenke fordítása

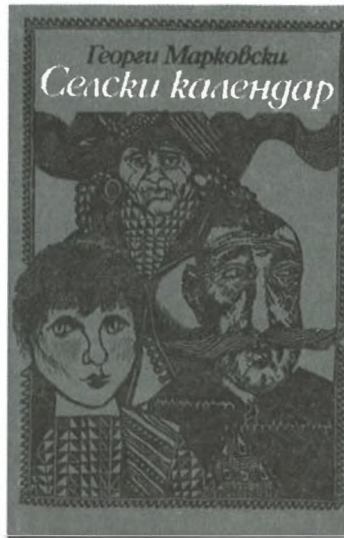
izhoda от Балканските войни? Най-честият отговор, чуван през изминалите сто години е, че това е цар Фердинанд. Той е верен, но не е пълен. Отговорността пада върху цялото българско общество, което не се оказва достатъчно зряло, за да посрещне адекватно предизвикателствата на епохата. От долу до горе. От неукия селянин, през интелигенцията и средната класа до политическия елит и Двореца. Разбира се, отговорността на ниските, широките слоеве от населението е най-размита, най-обща и най-опосредствена. Колкото се върви по-нагоре, отговорността става по-тежка и по-конкретна. И така се стига до върха на обществената пирамида – Двореца. За огромно съжаление и цар Фердинанд се оказва подвластен на емоцията, на хазарта, а не на хладния разум. Претенциите на поколенията към тогавашния монарх на България основателно не затихват в продължение вече на сто години. Защото именно Монархията е онази институция, която е призвана да бъде стожер на разума и мъдростта в държавното управление, противовес на склонността на низините към първосигнални реакции. Именно монархията е тази институция, в която би следвало органично да се преплита грижата за правилното развитие и благоденствието на държавата с естествения стремеж за осигуряването на светло бъдеще на собствения род. Уви, при българския цар Фердинанд това не се получава. Крепостта, така да се каже, е предадена отвътре. Този, който би следвало да бъде най-отговорният, най-мъдрият, най-предпазливият, се оказва най-импулсивният и най-хазартният.

В заключение, бих искал да напомня, че катастрофата от 1913 г. е тежка и болезнена, но все пак е частична и не фатална. От гледна точка на приоритетите на България, резултатът от Балканските войни не е чак толкова катастрофален. Макар и стеснен, Излаз на Бяло море е осигурен. При евентуални бъдещи териториални корекции на Север (Добруджа) и на Запад (Централна Македония), стратегическите цели на България биха могли да бъдат макар и частично, изпълнени. Истинската, непоправимата, катастрофа настъпва през 1919 г. Остава въпросът доколко събитията през 1913 г. обуславят тези от 1919 г. и по-нататък.

Илюстрация: *Бинка Вазова*

Binka Vazova illusztrációja

Георги Марковски Селски календар

Gerogi Markovszki Falusi naptár

Csúзда

– Fjüüüi-jüüüi-jüüit! – fütüörésztek az utcán.
Köztudott volt, hogy a barátaim voltak, szánkózni mentek.
Felhúztam a bocskorom, felkaptam a bundám, és már indul-
tam is a szánkómért. Szép szánkóm volt: ívelt körisfa tal-
pakkal. A nagyapám készítette, és úgy repült, mint fecske a
Bojár-domb lejtőjén.

Miközben cserélődtünk, hogy utat csináljunk a hóban, szé-
pen lassan felértünk a Bojár-domb tetejére. Bármerre néz-
tünk, a mező fehéren ragyogott, csak a falu látszott:
megbújva a völgyben fehér köpenyében, kéményei pedig
pipaként füstölögtek. A dombok szemben beleolvadtak az
égbe. Nézelődtünk így fölülről, nézelődtünk, majd gyorsan
a szánkóinkra pattantunk. Csaknem a faluig elért a lejtő;
aztán talpalás felfelé, majd – csüccs! – megint a szánkóra.

Addig szánkóztunk, hogy végül meguntuk.
– Csináljunk hóembert! – ajánlották az ikrek.

Még ki se mondták, már félrelöktük a szánkókat és hólab-
dákat kezdtünk gyúrni.

Пързалка

– Фюиии-юййй-юииит! – изсвири се на улицата.
То се знае, другарите ми бяха, отиваха на пързалката. Затегнах
вървите на цървулките, грабнах кожухчето, изтичах на шей-
ната. Хубава шейна имах: с извити ясенови плазове, дядо ми я
прави, лети като лястовица по склона на Болярската могила.
Полека-лека, като се сменяхме кой да проправя пъртината,
качихме се на темето на Болярската могила. Накъдето пог-
леднеш, полето бяло се белее, само селото личи: гушното в
ниското, наметнало и то бял ямурлук, комините му димят като
лули. Хълмовете отсреща се сливаха с небето. Погледахме
така отгоре, погледахме, пък хайде на шейните. Кажи-речи до
селото се спускаше склонът, дърпай после нагоре, сядай
отново.

Пързалахме се ни много, ни малко, омръзна ни.

– Я да направим снежен човек! – предложиха близнаците.
Още не изrekli, захвърлихме шейните, запретнахме се да
търкаляме снежни топки. Полепна снегът по тях, докато да
видиш, наедрияха. Качихме ги една върху друга, запълнихме
празнините, ето ти го човекът готов. Сложихме друга
топка за глава. Лепнахме му от парчета дъбова кора очи,
нос и уста.

– Като го гледаме – рекоха близнаците – всичко си има човекът, само шапка си няма! Тц-тц-тц! Пешо бе, я да му дадеш шапката си, да не студува, горкият!

И каквито са си присмехуници, взеха шапката на Пешо Мъника – та на главата на снежния човек. Засмяхме се всички, а Пешо Мъника мълчи, очите му се насълзават. Пристъпи да сваля шапката си, пък снежният човек висок, не може да я стигне. Опитахме и ние, и ние не я стигаме, а близнаците:

– Ако изкукуригаш като петел, ще ти дадем шапката!

Повъртя се Пешо, що да стори, изкукурига като петел.

Пък близнаците:

– Я по-добре като куче да полаеш!

Помая се Пешо, шо да стори, полая като куче.

И близнаците пак:

– И това може, ама я да видим можеш ли да ревеш като магаре!

Наду гайдата Пешо Мъника, ала не като магаре, а от обида зарева. Погледнахме накриво близнаците, наобиколихме ги, запретнахме ръкави. Сепнаха се те, замърмориха под нос, дадоха шапката.

А в това време гледаме – от селото тъпла мъже излизат. Навървиха се те в колона, по стъпките ни тръгнаха, към Болярската могила идват. Сега пък близнаците писнаха:

– Олеле, отнесохме боя за шапката на Пешо Мъника!

Дойдоха бащите ни, подсмиват се, питат:

– Чия шейна най-бързо лети!

Развикахме се един през друг, всеки си хвали шейната, всекиму шейната най-бърза. Пък те пак се подсмиват. Послушаха ни, погледаха, на съблякоха и те кожусите. Грабнаха шейните ни, скокнаха на тях, като вихрушка полетяха по склона на Болярската могила. По средата татко излезе напред, катурна се, накамариха се всички. Викове, смях, шейни и мъже, облаци снежен прах – оживи се пак пързалката.

Върнаха се мъжете, спуснаха се още няколко пъти, взе да се здрачава.

А в това време гледаме – от селото тъпла жени излизат.

– Ами сега – засмяха се мъжете. – Ле-леее! Тръгнаха и нас да ни прибират!

Обяхохме кожусите, нахлунихме шапките, хайде към село. Замириса на сладък мирис от пушеците на комините. А майките ни ни чакат и с всяка наша крачка лицата им разцъфват в едра, светла и блага усмивка.

Мартеница

Ей ги скорците, вече пристигнаха от юг; дрянът по отсрещните хълмове се отрупа с цвят, плъпнаха разни буболечки. Наред с природата през пролетта се пробуждат разни болести и налитат на младата челяд – деца, агънца, теленца. За да ни предпази от лошотиите, рано-рано на първи март мама се залови да ни направи мартеници. Размота от кълбетата червени и бели конци, усука ги заедно, върза ги на възел. Като подряза краищата, та ги изравни, същинска китка излезе с бяло и червено. После промуши през възела шарен конец, протегнах десница, върза ми мартеницата.

– Така – рече радостно мама. – За здраве се носи тя, от червено и бяло направена, червен и бял да бъдеш през годината! Пък дойде ли първият щъркел, ще избягат лошотиите, та ще я закачим на цъфнало дърво!

Úgy ragadt a hó a hógolyókra, hogy mire felocsúdtunk, már el is készültek. Egymásra pakoltuk őket, betömködtük a hézagokat, és már el is készült a hóemberünk. A hóember fejének újabb labdát készítettünk, majd tölgyfakéregből ragasztottunk rá szemet, orrot és száját.

– Ahogy elnézzük – mondták az ikrek –, mindene van ennek a hóembernek, csak sapkája nincsen. C-c-c. Pesó, add csak neki oda a sapkát, hadd ne fázzon szegény!

És amilyen huncutok, már le is kapták a kis Pesóról a sapkát, és ráhúzták a hóember fejére. Jót neveltünk mindannyian, csak a kis Pesó hallgatott. Eleredt a könnye. Le akarta venni a sapkáját, de a hóember túl magas volt, nem érte el. Megpróbáltuk mi is, de mi sem értük el. Hanem az ikrek: – Ha úgy kukorékolasz, mint egy kakas, visszaadjuk a sapkát. Mit volt mit tenni, megpördült Pesó, és elkukorékolta magát.

Erre az ikrek:

– Inkább ugass, mint egy kutya!

Töprengett Pesó, mitévő legyen, végül elkezdett ugatni.

Erre az ikrek megint:

– Ezt is tudod. Hadd lám, tudsz-e úgy bögni, mint egy szamár?

Rázendített a kis Pesó, de nem szamárként bögött, hanem szívszakadtából bömbölt. Odapislantottunk az ikrekre, körbevettük őket, és feltűrtük a kabátunk ujját. Erre már ők is megszeppehtek, duzzogtak egy kicsit, majd visszaadták a sapkát.

Mindeközben egy csapat férfit látunk kijönni a faluból. Menetoszlopot alkotva a nyomainkban után a Bojár-domb felé vették az utat. Az ikrek most megszeppehtek:

– Ajjaj, ki fogunk kapni a kis Pesó sapkája miatt!

Megérkeztek az apák. Ravaszkan tudakolták tőlünk:

– Melyik szánkó repül a leggyorsabban?

Kiabálásban törtünk ki, mindenki a maga szánkóját dicsérte, mindenkinek a saját szánkója a leggyorsabb. Ők megint csak mosolyogtak. Meghallgattak bennünket, körülkémlelték, majd levették ők is a bundájukat. Ki-ki felkapta a szánkót, rájuk pattantak, és forgószerűen viharoztak le a Bojár-domb lejtőjén. Középen apa volt az első; aztán feldőlt és vele együtt mindannyian felborultak. Kiáltások, nevetés, szánkók, férfiak és hóhelyfelflők. – újrálj a csúszda.

Visszajöttek a férfiak, párszor még lecsúsztak, estére járt már.

Ez idő tájt egy csapat asszonyt láttunk kijönni a faluból.

– Most mi lesz? – nevettek a férfiek. – Ajjaj! Jöttek minket is hazaparancsolni!

Felvettük a bundákat, felhúztuk a sapkákat, irány a falu. Édes illat terjengett a kémények füstjétől. A várakozó édesanyák arcán pedig minden egyes lépésünkkel fényesebb, szeretetteljes mosoly virágzott.

Martenica

Itt vannak a seregélyek, már visszajöttek délről. A szemközti dombok somfái is tavaszi színekbe öltöztek, és a bogárkák is

nyüzsögnek már. Tavasszal a természettel együtt a betegségek is ébrednek, és rászállnak a kis csemetékre – gyerekekre, báránkákra, kisborjúkra. Anyu március elsején már korán reggel martenicákat készít nekünk, hogy megóvjon minket minden rossztól. Piros és fehér цѐмákat текерсел ле гомболоягокрóл, majd összefonja őket egy цомóра. Миután лѐвágја а вѐгекег и кјегјенлѐти őкѐт, валóсáгос фѐхѐр-пирос цокор кѐсзүл ел. Езутáн áтхүз егј шѐнес цѐмáт а цомóн, мајд а јобб цуклóмра кóти аз елкѐсзүилт мартеніцáт.

– Ёгј нѐ! – мондта аня болдоган. – Азѐрт кѐлл хордани, хорј егѐсзсѐгесек лѐгјүнк. Пирос и фѐхѐр а шѐне, хорј егѐсз ѐвѐн пирос и фѐхѐр лѐгј. Амѐнт пѐдѐг мѐгјон аз елсó гóлја, фѐлакасзтјук егј кѐвѐрáгзотт фáра, и мѐнѐн россз елменекүл!

Нaгјмaмa пирос руháт кóтóт егј боtра, кóрѐјáртa а хáзат, мајд аз ереснек тáмасзтотa.

– Áлјон цак ѐт егј кѐсзѐт – мосолыготт. – Хадд лáсса мѐг Мáртa а нѐни а кѐс пиросат, хáтха елневетѐ магáт, и елхóзја некүнк а нaпсүтѐст. Ха нѐм неветѐтјүк мѐг, мѐг а вѐгѐн óсзсѐвонја шѐмóлдóкѐт!

– Нѐ-нѐ-нѐ. – неветѐтт нaгјпaпa. – Езѐк цак а мaмáк мѐсѐј! Езѐн а нaпон áллѐтóлaг а хѐдѐг нѐгјѐн кóнѐк мѐлјре зуhan а фóлд áлá, мѐре елóбүјѐк оннaн а мѐлѐг, амѐт а тѐл еддѐг лaкaт áллaт тaртóт.

– Не фѐгјѐлј рá, Мáртa нѐни, не фѐгјѐлј рá! – кѐáлтотт мaмa. – Ó цак мѐсѐлгѐт ѐт магáнaк, мѐнѐнѐл вѐцѐлóдѐк, еддѐг тaрт аз есзѐ! Тѐ мѐг гјѐре ѐде, не хaллaсс рá!

Аня мѐгхaллотa а вѐтáт и кѐјóт хóззáнк. Егѐсз цокор мартеніцáт хóзотт магáвал. Елментүнк аз áколба, а бáрáнкáхóз, хорј мартеніцáт кóссүнк рáјүк. Аня езaлaт ѐгј мѐсѐлт некѐм:

– Вóлт егј асзонјнак кѐт лáнја: егј ѐдѐс- и егј мостоhа-гјѐрке. Ёјѐл-нaппaл áзон гондóлкóдотт, хорјaн шaбaдүлхaтнa мѐг а мостоhалáнјáтóл. Егј естѐ азт мондта некѐ: „Шaлaдј ел а түндѐркүхóз егј кóрсó вѐзѐрт!“ А лáнјa фогтa а кóрсóт, елмѐнт а күхóз. А күтáл а фa áллaт 11 фѐрѐ и егј óрегaссонј үлт. „Ѓó естѐт, јó емѐрѐк!“ – үдвóзóлте őкѐт. – „Ѓó естѐт! – вáлaсзлóтáк. – Мѐт кѐресел ѐлѐнкор аз ердóѐн?“ А лáнјa елмѐсѐлте бáнaтáт. „Хадд кѐрѐззѐк тóлѐд вaлaмѐт! – мондта аз асзонј. – Мѐлјѐк хóнaпóк а јóк, и мѐлјѐк хóнaпóк а россзaк?“ А лáнјa неветѐт: „Мѐнѐн хóнaпóк јó, нѐнцѐнѐк россз хóнaпóк!“ Еккор аз аняóкa мѐгáлдотa: „Амѐкор бѐсзѐлсз, лáнјa, аранјaк хуллјaнaк а шáдрóл!“ Ез вóлт Мáртa нѐни. А фѐрѐац пѐдѐг: аз ѐв тóбѐи хóнaпја вóлтaк. Хáзaтѐрт а лáнјa, елмѐсѐлте мѐ тóртѐнт вѐлѐ, мѐнѐкóзѐн аранјaк хуллóтaк а шáзáрóл. А кóвѐтѐкѐзó ѐјѐл а мостоhа угјaнѐгј елкүлдѐ а сáјáт лáнјáт. „Мѐлјѐк хóнaпóк а јóк, и мѐлјѐк а россзaк?“ – кѐрѐззѐт őт ѐс Мáртa нѐни. „Кѐ тудја азт? – неветѐт а лáнј. – Јaнуáр јѐгбóл вaн, фѐбруáр арасзнјѐ, Мáртa нѐни пѐдѐг егј босзóркa, хóл хaрaгсзѐк, мѐнт егј кѐс-гјѐрѐк, хóл пѐдѐг невет!“ Елбóцсáтотт őт ѐс Мáртa нѐни: „Мѐкóзѐн бѐсзѐлсз, лáнјa, кѐгјóк хуллјaнaк а шáдрóл.“ Хáзaнѐдүлт а лѐáнј, аз аняа мáр аз áјтóбaн вáртa егј зsáк-кал а потыгóг аранјaкнaк...

Баба привѐрзa червѐна дрѐхa нa прѐт, обѐкóлѐи кѐщaтa, пóд-пря гó пóд стрѐхaтa.

– Нѐкa пóстóи тукá! – усмѐхнa сѐ тѐ. – Баба Мáртa дa вѐдѐ червѐнѐчкóтo, дa сѐ поразмѐѐ, дa пѐкнѐ слѐнѐчѐцѐтo! Тѐј дѐ, áко нѐ я поразмѐѐм, мóжѐ и дa сѐ нaчүмѐрѐ!

– Хѐ-хѐ-хѐ! – разсѐмѐ сѐ дјáдо. Бaбѐнѐи дѐвѐ-тѐнѐи сá тóвa. Нaлѐ уж нa днѐшнѐн дѐн стүдѐт нa чѐтѐрѐдѐсѐт лaкѐтѐ пóд зѐмјaтa прóпaдa, пѐк óтaм тóплѐнкaтa излѐзa, дѐтo зѐмáтa пóд кључ я дѐржѐ!

– Не гó слүшáй, бaбo Мáртoоо, не гó слүшáй! – прóвѐкнa сѐ бaбa. – Тóй тaкa сѐ прѐкaзвa, с всѐчкó сѐ шѐгүвa, тóлкóвa мү ѐ умѐт! Пѐк тѐ елa, елa, не гó слүшáй нѐгó!

Мaмa, дóчүлa рaзпрaвѐнјaтa, излѐзѐ прѐ нaс. Носѐшѐ цѐлa кѐткa мáртѐнѐцѐи. Отѐдохмѐ в кóшaрaтa прѐ áгѐнцaтa, хѐм ѐм врѐзвaмѐ мáртѐнѐцѐи, хѐм мaмa прѐкaзкa рaзкaзвa:

Амáлa еднa жѐнa дѐвѐ дѐжѐрѐи, дóвѐдѐнa и зaвaрѐнa. Дѐн и нóщ тѐ сѐ чүдѐлa кaк дa сѐ óтѐрѐвѐ от зaвaрѐнѐчѐтo. Еднa вѐчѐр мү рѐклa: „Јá изтѐчáй дó сaмóдѐвѐскóтo клaдѐнчѐ зa стóмнa вóдa!“ Дѐвóјчѐтo вѐзѐл стóмнaтa, óтѐшлó, а пóд дѐрѐвóтo дó клaдѐнчѐтo сѐдѐлѐ едѐнáйсѐт мѐжѐ и еднa

стáрa жѐнa. „Дóбѐр вѐчѐр, дóбрѐи хóрa!“ – пóздравѐлo тó. – „Дóбѐр вѐчѐр! – óтгóвóрѐлѐи тѐ. – Зáщó идвáш пó нѐкóѐ врѐмѐ в гóрaтa?“ Дѐвóјчѐтo рaзкaзaлo нѐвóлјaтa сѐ. „Амѐ я дa тѐ пóпѐтaм нѐщó! – рѐклa бaбaтa. – Кóи мѐсѐцѐи сá дóбрѐи, кóи мѐсѐцѐи сá лóшѐи?“ Дѐвóјчѐтo сѐ зaсмјaлo: „Всѐчкѐтѐ мѐсѐцѐи сá дóбрѐи, нѐмá лóшѐи мѐсѐцѐи!“ Тóгaвa бaбaтa гó блáгóслóвѐлa: „Кóгaтo гóвóрѐш, дѐвóјчѐ, жѐлѐтѐцѐи дa кáпјaт от устáтa тѐ!“ Тóвa бѐлa бaбa Мáртa. Мѐжѐтѐ пѐк бѐлѐ óстa-нaлѐтѐ мѐсѐцѐи. Прѐбрáлo сѐ дѐвóјчѐтo, рaзкaзaлo кaквó мү сѐ е слүчѐлo, а от устáтa мү кáпјaт жѐлѐтѐчкѐи. Нa дрүгaтa вѐчѐр мaщѐхaтa изпрaтѐлa свóятa сѐ дѐщѐрјa. „Кóи мѐсѐцѐи сá дóбрѐи, кóи мѐсѐцѐи сá лóшѐи?“ – пóпѐтaлa ѐ нѐя бaбa Мáртa. „Чѐ кóи нѐ знáѐ? – прѐсмјaлa сѐ тѐ. Ѓóлјaм Сѐчкó от лѐд ѐ скóвaн; Мáлѐк Сѐчкó: пѐдјa чóвѐк – лaкѐт стүд; пѐк бaбa Мáртa, вѐщѐцaтa, кaтo дѐтѐ: тү сѐ сѐрдѐи, тү сѐ смѐѐ!“ Блáгóслóвѐлa я ѐ нѐя бaбa Мáртa: „Кaктo гóвóрѐш, дѐвóјчѐ, змѐјчѐтa от устáтa тѐ дa кáпјaт!“ Трѐгнaлa сѐ дѐщѐрјaтa, а мáјкa ѐ я чáкa нa пóртaтa, рaзтвóрѐлa тóрбa зa жѐлѐтѐцѐи...

Закѐчѐхѐм áгѐнцaтa с мáртѐнѐцѐи, óтвóрѐхѐм кóшaрaтa, тукáксѐ излѐзóхa. Хүкнaх из двóрa. А тѐ хүкнaхa пóдѐр мѐнѐ. Түп-түп-түп! – тóпуркaт с кóпѐтцa. А мáртѐнѐцѐи грѐят – червѐнo и бѐлo зa здрaвѐ, дa смѐ червѐнѐи и бѐлѐ прѐз гóдѐнaтa.

Кокили

Рѐкaтa сѐ прѐбрa от прóлѐтнóтo сѐ прѐнѐждaнѐ, кукувѐцaтa нѐ зaкүкa, óжѐвѐ сѐ полѐтo. Днѐс, щóм нaпѐчѐ слѐнѐчѐцѐтo, хáјдѐ пaк нa рѐкaтa. Зaѐгрaхѐм сѐ тaм, вѐзѐхѐм грaдѐж дa грaдѐм.

Азвѐднѐж Сѐмчó Сѐрaчѐтo извѐкa:

Щѐркѐлѐтѐ дóшлѐи!

– Щѐркѐлѐтѐ нaѐстѐнa дóшлѐи, рaзпѐрѐлѐи крѐлѐ, крѐжaт нaд мóчүрѐшѐцѐтo, дѐлгѐтѐ ѐм кóкaлѐстѐи крaкa сѐ червѐнѐѐт.

– Амá чѐ смѐ зaплѐсѐи! – удáрѐ сѐ пó чѐлóтo Рѐжaвaтa Рáјкa. – Амѐ мáртѐнѐцѐицѐтѐ?

Хукнахме към цъфналата леска, свалихме мартениците, вързахме ги за лесковите клонки.

По някое време отсреща се появи чичо Мито Горския, през едното рамо презрамчил пушка, на другото нарашил кокили. Като стигна до брега, той се качи на кокилите и влезе в реката. Щъркелите се подплашиха, разтичаха се из мочурището, заразмахваха крила.

– Чудни птици са щъркелите! – приседна при нас чичо Мито Горския. – Толкова път бият, планини, долини и морета прелитат, ала не забравят родното си място! Ние, хората, сме полошави: отидем някъде, пуснем корен там, изстиваме за бащиното си огнище. Веднъж, преди години, хлапе като бях, такъв като вас, пак се върнаха щъркелите. И що да видим? Едната птица промушена: като зимувала в Африка, негрите хвърлили стрела, та я промушили. Събраха се всичките щъркели, сдумаха се, убиха с клюнове изпадналия си другар, от теглото да го отърват!

Чичи Мито Горския разказва, пък ние хем го слушаме, хем окото ни все в кокилите. Побъбрихме още малко, той стана, нарами пак кокилите. Щъркелите се върнаха пак в мочурището.

– Ха! – облещи се Пешо Мъника. – Я вижте! Вижте!

Чичо Мито Горския върви по пътя без кокилите. Ами да, скрил ги е някъде из върбалака, защо да ги разнася насамнатам, като може да си ги скрие? Хукнахме по следите му. Разтършувахме се. Намерихме ги. То се знае, тутакси решихме да им се качим. Кой подир кого да бъде? Наредихме се в кръг, преброихме се, аз се паднах пръв. Качих се на кокилите. Влязох в реката. Стигнах до другия бряг, ударих три пъти с юмрук по тополата, върнах се.

Подир мене се падна Тошко Татарчето.

Качи се и той, ама нали все хитрец се пише, тръгна надолу по течението. Пък дъното извън брода е тинесто, меко, до колене да затънеш. Така и стана – кокилите затънаха, не помръдват, водата а-ха да близне цървулките на Тошко Татарчето.

– Майчице, загинах, мила майчице! – писна той.

Пък близнаците, каквито са си присмехулици, тутакси се обадиха:

– Лелеее, Тошко, какво ще стане сега? Като не можеш да излезеш, тук ще ти се оставим, тук ще денуваш, тук ще нощуваш, като пън сред реката! Ами ако дойдат нощес таласъми, ами ако рукнат дъждове, ами ако придойде реката?

А Тошко Татарчето:

– Майчицеее, загинах, мила майчице!

Пък те:

– Или да вземем като ония щъркели с камъни да те пречукаме бре, Тошко?

А Тошко Татарчето:

– Майчицеее, загинах, мила майчице!

Пък те:

Какво да те убиваме, да не сме щъркели, та да те убиваме! Ама какво да те правим, като си къпав, та не можеш да излезеш бре, Тошко? Тук ще си останеш, кокилите ще пуснат корен, клонак ще израсте, пък ти в клонака гнездо ще свиеш!

Тошко Татарчето писна още по-силно. Ненадейно чичо Мито Горския изникна из върбалака. Досетил се, че можем да намерим кокилите му, че можем да сторим беля.

А щъркелите – целите бели, само краката им червени – продължаваха да се шурат из мочурището.

Feldíszítettük a báránycákat martenicákkal, kinyitottuk az akol ajtaját, ők pedig azonnal kiszaladtak. Szaladtam én is az udvarra, ők pedig énutánam. *Tup-tup-tup!* – kopognak a patáik. A martenicák csak úgy ragyognak – pirosan és fehérén, az egészségért, hogy pirosak és fehérek legyünk egész évben.

Dóczi Violet fordítása

Gólyaláb

A folyó visszatért medrébe a tavaszi áradás után, szólt a kakukk, feléledt a mező. Ma, amint kisütött a nap, megint a folyóhoz siettünk. Kezdődött a játék, nagy építősdbe fogtunk.

Egyszer csak felkiáltott Árva Szimcsó.

– Megjöttek a gólyák!

Valóban megérkeztek, kitárt szárnyakkal köröztek a láp fölött, hosszú, csontos lábuk csak úgy vöröslött.

– Hogy mi milyen bambák vagyunk! – csapott a homlokára a Rezes Rajka. – Mi lesz a martenicákkal?

A rügyező mogyoróbokor felé vágattunk, ki-ki levette a martenicáját, s rácsomóztuk a mogyoróbokor ágaira.

Egyszer csak velünk szemben felbukkant Erdős Mitó bácsi – egyik vállán puska lóg, a másikra pedig gólyalábakat akasztott. Amint leért a parthoz, felállt a gólyalábra és belegázolt a folyóba. A gólyák megijedtek, futásnak eredtek a mocsárban, és széles szárnycsapásokkal szétrebbentek.

– Csuda madarak a gólyák! – ült le hozzánk az Erdős Mitó bácsi. – Mennyi utat megtesznek, átszelnek hegyet-völgyet, tengereket, de nem felejtik el a szülőföldjüket. Mi, emberek, sokkal rosszabb fajtak vagyunk: elköltöztünk máshová, gyökeret eresztünk ott, s már el is felejtettük az atyai házat. Egyszer, évekkel ezelőtt, amikor még kölyök voltam, olyan, mint most ti, éppen megint visszatértek a gólyák. S mit látok? Az egyik madár megsebesült. Amikor Afrikában teleltek, az ottaniak nyílveesszővel meglőtték. Összegyűlt az összes gólya, megtanácskoztak, és a csőrükkel agyonverték sérült társukat, hogy megmentsek a szenvedéstől.

Erdős Mitó bácsi mesélt, mi pedig füleltünk, de azért fél szemmel a gólyalábat lestük. Eltársalogtunk még egy kicsit, aztán ő felállt, és a vállára vetette a gólyalábat. A gólyák meg közben visszajöttek a mocsárhoz.

– Ejha! – csodálkozott el a Kis Pesó. – Nézzétek csak! Nézzétek!

Erdős Mitó bácsi a gólyaláb nélkül gyalogolt az úton. No igen, eldughatta valahol a fűzfásban, minek is cipelné magával, hogyha egyszer el tudja rejteni? A nyomába iramodtunk. Addig kutakodtunk, míg megtaláltuk. Kell-e mondanom: azonnal elhatároztuk, hogy kipróbáljuk. De ki legyen az első, ki jöjjön utána? Körbeálltunk, kiszámoltuk, és én jöttem ki elsőnek. Felálltam a gólyalábra. Belegázoltam a folyóba. Átértam a túlpartra, ököllel háromszor rácsaptam a nyárfára, és visszafordultam.

Utánam következett Tatár Toskó.

Ő is felállt rá, de ő, amilyen nagyokos, elindult lefelé, folyásirányban. A gázlón túl pedig a folyómeder iszapos, puha, az ember térdig elmerül benne. És így is lett: a gólyaláb besüppedt, meg se mozdult, a víz pedig már-már Tatár Toskó mokaszinját nyaldosta.

– Anyám, édes jó anyám, odaveszek! – cincogta.
Az ikrek pedig, amekkora bohócok, azonnal rávágтák:
– Ajjaj, Toskó, most mi legyen? Ha nem tudsz kijőnni, itt-hagyunk, aztán itt töltheted az egész napot és itt is éjszakáz-hatsz, mint egy tuskó a vízben. S ha jönnek éjszaka a vámpírok? És ha elered az eső? És ha megárad a folyó?

Tatár Toskó meg csak így kiáltozott:

– Anyám, édes jó anyám, odaveszek!

Ők pedig egyre folytatták:

– Vagy pedig fogjunk néhány követ, és mint azok a gólyák, vágjunk agyon, Toskó?

Tatár Toskó csak kiabált:

– Anyám, édes jó anyám, odaveszek!

Erre ők:

– Dehogy ütünk agyon, nem vagyunk mi gólyák, hogy megöljünk! De most akkor mihez kezdjünk, ha ilyen suta vagy és nem tudsz kimászni, hm, Toskó? Itt kell maradnod, a gólyaláb majd gyökeret ereszt, szépen kihajt, te pedig fészket rak-hatsz az ágai közé!

Tatár Toskó még hangosabban sipítozott. Egyszer csak Erdős Mitó bácsi kukkantott ki a fűzfásból. Bizonyára eszébe jutott, hogy nyilván megtaláltuk a gólyalábat, és hogy bajba keve-redhetünk.

A gólyák pedig – tiszta fehérek, csak a szárnyuk fekete – folytatták a bolondozást az ingóványban.

Sátorozók

Elolvadt a hó, a föld csak úgy pezsgett a zöld hajtásoktól, a fák ágairól madárcsicsergés áradt. Elhajtottuk az ökröket Nakó bácsihoz, a patkolókovácshoz patkoltatni. Nakó bácsi patakásával körbeigazította a kirojtosodott patákat, lemérte a patkót, és rákalapálta a szegeket. Az ember kettőt pislant, s már meg is patkolták az ökrét. Épp hogy útnak indítottuk a második ökröt is, amikor látma zendült az utcán. Valaki fűttenyent: hát persze, hogy a társaim.

– Mit vonszolid magad, mintha téged vinnének patkolni? – kiáltottak. – Gyerünk le a folyóhoz! Megjöttek a sátorozók! Kora tavasztól egészen késő őszig a Polomie környékén sátorozó karavánok sürgötek-forogtak: tálcákat fontak a kosárfonók, de voltak ott orsófaragók, fésűsök és kanálkésztők, az ónozők rézedényeket foltoztak. A semmiből tűn-nek elő, maradnak néhány napot, majd ugyanolyan hirtelenséggel köddé válnak. Leszaladtunk a parthoz. A folyó mellett kivirágzott az égerfa, a fűz a víztükör fölé haj-lott, ágai levélbe borultak, a csipkebokor virágzott.

Messziről megláttuk a cigánytábor: a tarka sátrak, cifra sze-kerek szinte izzottak, körülöttük csak úgy rajzottak a gyere-kek. Az asszonyok térdig belegázoltak a vízbe, éppen mostak. A férfiak – mind természetesek, feketék, bajszosak – fűzfakosarat fontak az árnyékban.

A Bajraktarszka mahala falu felől öblös hangok csendültek fel:

– Kosarat tesséééék, szépasszonyok! Kosarat vegyeneek!

– Hogy a ménkü üssön beléd! – mordult nagyanyám bosszúsan.

Катунари

Снегът се стопи, земята кипна в зеленина, от клонака на дър-ветата се сипна птичи цвъртеж. Закарахме воловете при чичо Нако Налбантина да ги подковем. Той обряза с косерката раз-ръфаните копита, премери им подкова, зачука я с клинци.

Докато да видиш – волът подкован. Тъкмо търкулнахме другия вол, от улицата се чу врява, някой изсвири. То се знае, дружината ми беше.

– Какво се маеш, като че тебе ще подкова-ват! – развикаха се. – Хайде на реката! Кату-нарите дошли!

От ранна пролет до късна есен из Поломието шетаха катунарски кervани: коритари дъл-баят корита, вретенари, гребенари, лъжи-чари, калайджии калайдисват медни съдове. Дойдат изневиделица, постоят няколко дена, шукнат пак внезапно. Спуснахме се по брега. Елшата край реката цъфнала, върбата навежда над водата разлистили клони, шип-ката, и тя цъфнала.

Видяхме отдалече циганския стан – пъстри шатри, писани каруци греят, сред тях орляк деца. жените, нагазили до колене, перат.

Мъжете – все едри, черни, мустакати – плетат на сянка вър-бови кошници.

Из Байрактарската махала екнаха напевни гласове:

– Кооошници ма, булка, кооошници продаваааа!

– Пукница те пукнала! – рече люто баба.

Пък циганката вече влиза в двора ни – босонога, с елече и шарени шалвари, пребрадила червена забрадка. На гърба ѝ планина от кошници. Идва към къщи, оглежда се за кучето, вика отдалече:

– Малко брашънце, малко бобец, малко чушчици, циганчетата си да нахраня!

– Море, като взема сопата! – закани се баба.

А циганката вече седи на софрата ни, държи ръката на баба, занича по нея:

– Брееей, булка, тука пише: езикът ти лют, душата ти блага! Много си патила, по полето си се бърхтала, болести са те нали-тали! Ама чакай, чакай, я да видим, твой човек прекеждие го чака...

Заслуша се баба, зарадва се, че прекеждието ще отmine човека от дома ни, даде на циганката малко брашънце, малко бобец, малко чушчици – циганчетата си да нахрани. Взехме и кошница. Новичка, от червени върбови пръчки, на мъзга мирише.

Отиде си циганката, хапнахме, хайде пак на реката.

Сядайте да ви разкажа как се борих с мечката! – засмя се дърт циганин. – Отидохме веднъж с брат ми Манго във върбалака да нарежем пръчки, рязахме що рязахме, огладняхме. Ееех, да имаше една погача, какво ядене ще падне! Още не изrekli, ето я погачата: от храст на храст, от храст на храст, та право при нас. Седнахме, изядохме погачата, ожадняхме. Ееех, да имаше една бъркличка с вино, какво пиене ще падне! Още не изrekli, ето я бъркличката: от храст на храст, от храст на храст, та право при нас. Изпихме винцето, светнаха ни очите, запре-тнахме ръкави. Ееех, да имаше сега една мечка, каква борба ще падне. Още не изrekli, ето ти я и мечката, право при нас. Скокнах, па беж, па беж, па беж, чак при катуна се спрях. Цяла

нощ не се върна брат ми Манго. Отидох на другия ден да видя какво е станало, а брат ми Манго голям юнак бил – от него останали парцали из гората, пък от мечката и косъм няма... Разсмяхме се, дъртият циганин подхвана друга приказка, подхвана трета. Свечери се. Запалиха огън, наизвадиха дайрета, стана голяма веселба.

То се знае, следващите дни все на реката бяхме, в циганския стан.

А тая заран отидохме, гледаме – циганския стан го няма. Катунарите си отишли. Дълго стояхме на празната поляна, никой нищо не рече, душите ни и те бяха празни.

A cigányasszony pedig már a kertünkben volt – mezítláb, mellényben és buggyos nadrágjában, piros kendővel a fején. A hátán hegyként tornyosultak a kosarak. A ház felé tartott, miközben a kutya után fürkészett, és már messziről kiabált: – Egy kis lisztet, egy marék babot, egy kis paprikát ha adna, hogy megetessem a purdékát!

– Mindjárt hozom a bunkósbót! – fenyegetőzött a nagyanyám.

A cigányasszony azonban már bent is ült a heverőnkön, megragadta nagyanyám kezét, s tanulmányozta:

– Ej, naccsád, itt az áll: a nyelved csípős, de a lelked – mint a galambé. Sok baj ért, a mezőn gyötörted magad, betegségek sújtottak. De várj csak, várj, hadd lám, az emberedre balszerencse leselkedik...

Nagyanyám hallgatta a cigányasszonyt, majd megörült, hogy a házuk emberét elkerüli a jó szerencse, s adott a cigányasszonynak egy kis lisztet, egy marék babot, egy kevés paprikát, hogy meg tudja etetni a purdékát. Kosarat is vettünk, új volt, vörös fűzfavesszőből készült, friss illatot árasztott.

Elment a cigányasszony, haraptunk valamit, aztán megint irány a folyó!

– Üljetek le, hadd meséljem el, hogy küzdöttem meg a medvével – nevetett fel egy öreg cigányember. – Mango testvéremmel egyszer az erdőbe indultunk vesszőt vágni. Vágtuk, vágtuk a vesszőt, és megéheztünk. Ej, ha lenne itt egy vekni kenyér, micsoda falatozást csapnánk! Épphogy kimondtuk, máris ott termett a kenyér: bokorról bokorra, egyikről a másikra – egyenesen hozzánk gurult. Leültünk, megettük a kenyeret, erre megszomjaztunk. Ej, ha volna itt egy kancsó bor, micsoda ivászatot csapnánk! Épphogy kimondtuk, máris ott termett a kancsó: bokorról bokorra, egyikről a másikra – egyenesen elénk pottyant. Megittuk a borocskát, csillogott a szemünk, s nekigyűrtük az ingujjunkat. Ej, ha volna itt egy medve, micsoda haddelhaddot rendeznénk! Épphogy kimondtuk, máris ott termett a medve, s egyenesen felénk tartott. Felpattantam, és futás! A nyakam közé szedtem a lábamat, és meg se álltam a táborig. Mango testvérem egész éjjel nem tért vissza. Másnap elmentem megnézni, mi történt, és látom, hogy Mango testvérem legény volt a talpán: cafatokat találtam utána az erdőben, a medvéből viszont egy szőrszál nem sok, de annyi se maradt! Jókat kacarásztunk, s az öreg cigány újabb mesébe fogott, majd egy következőbe. Beesteledett. Tüzet gyújtottak, előkerültek a csörgődobok, nagy mulatság kerekedett.

A következő napokban állandóan a folyópartnál lógtunk, a cigánytáborban.

Egy reggelen odamegyünk, s látjuk – a cigánytábornak hült helye. A sátorozók elmentek. Sokáig ácsorogtunk a kopár mezőn, senki nem szólt egy szót se, kopár volt a lelünk is.

Kerényi Szabina fordítása

Светлана Стойчева

През погледа на дете и с езика на завещанието

Szvetlana Sztojceva

A gyermek szemével – a hagyaték nyelvén

A mesélő, Georgi Markovszki egyetlenegy könyvet írt a fiatal olvasóknak (*Falusi naptár – könyv a mezőgazdasági munkáról, a népi ünnepekről és a gyermekjátékokról*), amely 1980-ban jelent meg először. A cím azonban nem „gyerekkönyvet” fed, sokkal inkább visszatérés ez az „arany” gyermekkorhoz, ahogyan azt a szerző az örök metaforával jellemezte az olvasóhoz intézett előszóban (Kedves kis barátom). E visszaemlékezés célja a jövő felé fordulás, egy szóval a hagyomány továbbadása. A bevezetőben olvashatjuk a következőket is: „És mégis, kedves barátom, miért is írtam meg ezt a könyvet? Benne egy helyen ezt olvasod: »A mi házaink a mi hazánk! És a mi szülőföldünk is a mi hazánk! A mi drága Bulgáriánk is azért a hazánk, mert összegyűjtötte családi tűzhelyeit!« Ha mesélek neked az én dolgaimról, talán ráveszlek arra, hogy még jobban szeresd a szülőházadat, a közeli rétet, folyót vagy hegyet – és a mi kedves Bulgáriánkat. Ha ez megtörténik, feladatomat befejezettnek tekintem.”

Próbáljunk behatolni a szerző „indukciós” kísérletébe. A *Falusi naptár* a könyveknek abba a ritkább fajtájába való: amit nem kigondolnak, hanem amelyet egy életen át magukban hordoznak, és – ahogyan a bevezetőben áll – „amelyeket az író a szívéből tép ki, hogy mást megajándékozzon vele”. Ez a szívélinesség az „indukció” első feltétele. Persze a könyv nem jelenhetett volna meg az írói küldetés, az elérni kívánt cél átgondolása nélkül: mesélni az elkövetkezendő nemzedékeknek a saját gyermekkoráról, amely fényévekre van az övéktől: „Miközben írtam, az a remény éltetett, hogy ezt az ajándékot csak én adhatom neked.” Ezekben az elbeszélésekben a nézőpont egy olyan gyermeké, aki mintha az „egyszer volt, hol nem volt”-ból jött volna. Georgi Markovszki 1941-ben született egy kis faluban, a Polomie vidékén (ahogy a Lom folyók völgyét nevezik). Gyermekkorát szívébe zárva hagyta el szülőhelyét, és akárhány életet is élt azóta, mindig visszatért ahhoz az elsőhöz, amit a Bajraktarszka mahalában töltött. Nagy fontossága van annak, hogy az író gyermekkori környezetében a teljes bolgár nemzeti léte testesül meg: az első képek, melyeket a gyermek tekintete rögzít, az első mesék, dalok, kiszámolók, gyermekjátékok, gúnynevek etnokulturális kincstárunk éltető forrásából merítenek.

Razkazvachът Георги Марковски има една единствена книга, адресирана до малкия читател: „Селски календар – книга за земеделски работи, за народни празници и за детски игри”, публикувана за първи път през 1980. „Адресирането” ѝ обаче не означава, че е „детска” – по-скоро е завръщане към детството, „златното”, както го е нарекъл с вечната метафора в предговора-обръщение „Мой малки приятелю! Целта на това завръщане е обръната към бъдещето, към общуването с младите поколения, с една дума, тя е заветна. Пак там четем: „И все пак, мой мили приятелю, защо написах тая книга? На едно място в нея ще прочетеш: „Нашите домове са нашето Отечество! И нашите родни места са нашето Отечество! Нашата мила България затова е наше Отечество: защото е събрала нашите бащини огнища!“. Като ти разказвам за моите си неща, може би ще те накарам да обикнеш още повече своето си бащино огнище, твоето родно поле, река или планина – нашата мила България. Стане ли това, ще смятам задачата си за изгълнена.“ Нека се опитаме да вникнем в този опит за авторова „индукция”.

„Селски календар” не е от книгите, които се измислят, а е от по-редките: които цял живот се носят, и както е казано в предговора, „които писателят откъртва от сърцето си, за да ги подари някому“. Тази сърдечност е първото условие за „индукция”. Но все пак книгата нямаше да се появи без осмислянето на авторовата мисия да разкаже на следващите поколения за детство, което изглежда на светлинни години далеч от тяхното: „Писах я, завладян от надеждата, че само аз мога да ти направя точно тоя подарък.“ Ледната точка в тези разкази е на дете, дошло като че ли от самото „имало едно време”. Георги Марковски е роден през 1941 г. в малко селце в Поломието (както наричат Долината на Ломовете). С детството в сърцето той напуска родното си място и колкото и живота да преживява след това, винаги се завръща към първия, в Байрактарската махала. Особено важно е, че детското битие на писателя се оказва плътно припокриващо българското родово битие; първите картини, запечатани в детския поглед, първите приказки, песни, броилки, детски игри, прякори, загреват направо от съкровищницата на етнокултурата ни. С годините разказвачът осъзнава детството си като един затворен отрязък от време и пространство, втъкан в селския

кръговрат на празници и делници, „случващ се“ в поречието на извиращия се Лом, в подножието на няколко обли хълма. С право го нарича Началото, сплавило в едно бабините приказки, песните на мама, тъканите шарени черги, мириса на току-що изваден от фурната хляб, първото дудуче, измайсторено от дядото, пръстеното петле от градския пазар, снежните човечи, лазарките, коледарите, катунарите, бабината ракла, дядовата смърт с коча... Към това начало Георги Марковски се завръща и в други свои книги, сякаш непрекъснато препрочита своя собствен мит за вечното завръщане – да завърже нишката на живота си, да попие отново от извора на родното. Дори когато вече я няма дружината на Топшко Татарчето, Симчо Сирачето, близнаците от Горната улица, Пешо Мъника от Долната улица и Рижавата Райка; няма ги и чичо Дико Ковача, бате Янко Ковача, как Янка, чичо Велико Грънчаря, чичо Мито Горския, чичо Лако Пъдаря, чичо Нако Налбантина, кака Деница, кларинетиста Истатко Бирков, чорбаджията Цоло Белмустаков, дядо Мирчо Воденичаря, учителя Иван Арабчев, чичо Панко Мъника, най-близките – мама, татко, баба, дядо – „завръщащият“ се знае, че в Байрактарската махала никога не залязва „златното детство“.

И все пак самият автор ни предпазва да приемем всички случки и имена за „чист“ автобиографизъм: „Тази книга е автобиографична, но не съвсем – в нея нито местата, нито събитията, нито имената на хората са истински. Но тя не е измислена. Тя разказва простичко и безхитростно за нещата, които съм чул, виждал и преживял, бидейки на твоята възраст“. Писателят е наясно, че той е преживял неща, които във времето, когато пише книгата, имат стойността на културна памет: „...тук ще прочетеш за потънали в забрава празници, игри, стопански работи; ще те погали полгъхът на нежни песни, старинни български балади, чудни езически обреди; ще се докоснеш до неща, които са градиво на българската душа, но са изчезнали вече от бита на българина.“ Очевидно е, че Марковски усилва или надгражда тази родова памет; натоварва я с повече културни и исторически тежести, вторично добити като култура или осмислени след детството. Мярата му е „духът на времето“: „Истинското в нея е духът на времето, когато се изниза детството ми.“

Именно на тази ос – „духът на времето“ – той натрупва и личните истории (всичките са видени като част от колективната история), и фолклора, и етнографските детайли, без да е важно доколко наистина всичко е станало „точно така“. Важно е, че те са оживени в/чрез увлекателния разказ, базиран на детското любопитство към света (на което ни най-малко не отстъпва любопитството на автора и в зряла възраст).

Впечатляващо е безпроблемното съчетание на мъдростта в тази книга с детското наивно първо възприемане. Детската гледната точка е ъгълът, от който се разказват спомените и обичаите; утаяват се случките, легендите и приказките; описват се битът и природата. Тази гледна точка е изведена директно: „Хем ги слушам, хем се оглеждам, защото много пъти съм зяпал от вратата, но за пръв път влизам в ковачницата.“ („Ковачница“). В „Глуха доба“ можем да видим как детската емоция „оркестрира“ разказа: „Омагьосан, с потръпнала душа, току-що бях пристъпил в среднощния свят на юди, вили, самодиви, на лами, змейове и хали, на върколапи, плътенници и вампири.“ Опазената детска душа, след като катунарите вдигат своя стан и продължават пътя си, е психологически щрих, който отново е свързан с присъствието

Az évek múlásával a szerző gyermekkorát egyre inkább egy tér és idő zárványaként fogja fel, amely a falusi ünnepek és hétköznapiak rendszerébe szervesülve a kanyargó Lom folyó mentén, néhány kerek domb tövében rögzül. Joggal nevezi ezt kezdetnek, mely beolvadt a nagy mesébe, mama énekeibe, a tarka szöttekbe, a frissen sült kenyér illatába, az első sípba, amit nagypapa készített, a városi piacon vett agyagkakaskába, a hőemberekbe, a Lázár lányokba, a koledárokba, a sátorozókba, a nagy ládájába, nagypapa halálába a kecskebakkal... A kezdetekhez Georgi Markovszki más könyveiben is visszatér, mintha folyamatosan újraolvasná saját örökös visszatérésről szóló mítoszát – hogy újra felvesse élete fonalát, hogy újra igyon a hazai forrásból.

Amikor már nincs meg a Tatár Tosko, Árva Szimcsó, a Felső utcai ikrek, az Alsó utcai kis Pesó és a Rezes Rajka bandája; nincs meg Diko bácsi, a kovács, Janko bátyó, a kovács, Janka néne, Veliko bácsi, a fazekas, Erdős Mito bácsi, Lako bácsi, a csősz, Nako bácsi, a patkolókovács, Denica néne, Iszatkó Birkov, a klarinétművész, a nagygazda Colo Belmusztakov, Mircso bácsi, a molnár, Ivan Arabcsev tanár, a kis Panko bácsi, és a legközelebb állók – mama, papa, nagyí és nagypapa –, „a visszatérő“ mégis tudja, hogy a Bajraktárszka mahalában az „arany gyermekkor“ sosem tűnik el. De azért maga a szerző óva int bennünket attól, hogy minden nevet és történetet szintiszta önéletrajzi elemként fogadjunk el. „Ez a könyv önéletrajzi jellegű, de azért nem teljesen – sem a helyek, sem az események, sem pedig az emberek nevei nem valóságosak benne. De mégsem kitaláció. Egyszerűen és kerteles nélkül meséli el azokat a dolgokat, amelyekről hallottam, amelyeket láttam és átéltem, akkor, amikor annyi idős voltam, mint te.“

Az író tudja, hogy olyan élményeket örökít meg, amelyeket a könyv megírásának idején már a kulturális emlékezet patinája von be: „...itt a feledés homályába vesztett ünnepekről, játékokról, gazdasági dolgokról olvashatsz; megsimogat a gyöngéd dalok, régies bolgár balladák, furcsa pogány szertartások fuvallata; megérinthetsz olyan dolgokat, amelyek építőkövei a bolgár léleknek, bár már eltűntek a bolgárok hétköznapi életéből“. Nyilvánvaló, hogy Markovszki felerősíti vagy odailleszti ezt a nemzeti emlékezetet; nagyobb kulturális és történelmi súlyt helyez mindarra, amit másodlagosan, kultúráként sajátított el vagy amire gyermekkor után ráeszmélt. Mértékegysége a „kor szelleme“: „Az igazi benne annak a kornak a szelleme, amikor lepergett a gyermekkorom.“

Éppen erre a tengelyre – „a kor szellemére“ – fűzi fel a személyes történeteket (mindegyiket a kollektív történet részeként láttatja) és a folklórt, a néprajzi elemeket, anélkül, hogy jelentősége lenne annak, hogy tényleg „pontosan így“ történt-e minden. Fontos, hogy ezek éppen a lebilincselő elbeszélés által elevenednek meg, amely a világ iránti gyermeki kíváncsiságra épül (és amelynél semmivel sem kisebb a szerző kíváncsisága még érettebb korában sem).

Figyelemre méltó a bölcsesség és a naiv gyermeki észlelés könnyed ötvözése. A gyermeki nézőpont az a szemszög, amelyből az emlékek és a szokások elbeszélése kirajzolódik; leülepednek a történetek, a legendák és a mesék; rögzül a lét és a természet. Ez a nézőpont közvetlenül is megnevezésre kerül: „Hallgatom is, nézelődök is, mert sokszor bámultam be az ajtón, de csak most megyek be először a kovácsműhelybe.“ (A kovácsműhely)

A „siket időkben” láthatjuk, hogyan vezényli a gyermeki érzélemvilág az elbeszélést: „Elbűvölten, reszkető lélekkel épp csak hogy beléptem a tündérek, sárkányok, a vérfarkasok, a tisztátalan lelkek és a vámpírok világába.” A kiürlt gyermeki lélek, miután a sátorozók felszedelőzködnek és folytatják útjukat, az a pszichológiai jellemző, amely újra kapcsolódik az „emlékező gyermek” jelenlétével: „Egy reggelen odamegyünk, s látjuk – a cigánytábornak hült helye. A sátorozók elmentek. Sokáig ácsorogtunk a kopár mezőn, senki nem szólt egy szót se, kopár volt a lelkiünk is.” (Sátorozók) Nemcsak a történetek és a leírások, hanem ebben a könyvben az „akusztika” is a gyermeki fül érzékenységeinek felel meg (vagy arra alapoz): „Hallgattátok-e már a tavaszi nap hangjait – csak úgy egyszerűen, megállsz és hallgatsz?” (Mama dalai)

A Falusi naptár művészeti szerveződése teljes egészében a hagyományos naptár körkörös jellegéhez igazodik: 12 fejezet – bibliai szóhasználatlalt „könyv” –, amelyek az év egy-egy hónapjának felelnek meg; minden „könyv”-ben néhány elbeszélés, melyek az adott évszakhoz kapcsolódnak; az így kapott egész „elbeszélés az egész évré”. A cselekvés helyszíne és a szereplők ugyanazok – ciklikusan csak a naptár és a vele kapcsolatos események változnak. A szerző nyomatékosan felhívja a figyelmet az események közötti kapcsolatra: „De mindezek össze vannak kötve, mindegyik nyomot hagy a következő eseményen, és mindegyik nyomát viseli annak, ami már megtörtént.” Bízást mondhatjuk, Georgi Markovszki megvalósította azt a szándékát, hogy megragadja és átadja a nemzeti életmód dialektikáját, anélkül, hogy megpróbálná teljesen kimeríteni: „Ez a könyv lezárul, de azért nem teljesen – csak azokról a dolgokról mesélek, amelyek mélyen beleivódtak a szívembe, kihagyva ezernyi apróságot. No, de mi a fontos, és mi az apróság? – állandóan ezt kérdeztem magamtól...” Lényegében az „apróság” is, mihelyt bekerül egy ehhez hasonló, folklórelemekben gazdag gyermekkor elbeszélésébe, a hagyaték részévé válik. Ebben a napfényes, Isten áldotta naptárban minden és mindenki megtalálja áldáshozó helyét. Minek tulajdonítható a szerző által felelevenített világ lakályossága (még akkor is, ha halálról, betegségekről és tisztátalan erőkről van szó)? Miért nincsen feszültség, nemzedékek közti harc, ökológiai katasztrófa, nyomasztó nyomorúság? A komfort természetszerűleg az emlékezés eredendő funkciója: az emlékek kikristályosítják a jót, ugyanúgy, mint a 99 kavics, melyek átlátszóvá és kristálytisztává teszik a forrás vizét. Fontosabb azonban a szerző által nekünk ajándékozott. épp „meleg családi tűzhelyű” világ harmonikus rendezettsége, fontosabb az erős nemzeti kötelék, amely visszatérít bennünket a forráshoz. Vagy lehet, hogy a megoldás a nagypapa szavaiban található, amelyeket unokájának mond: „Hát, ha engem kérdezel, a sípnek akkor lesz lelke, ha a síposnak is van lelke!” (A síp) Folytatva a gondolatmenetet: csak lélekkel áthatva lehet átadni az emlékeket és az értékeket, amelyeket a mai és a leendő nemzedékek már nem fognak átélteni, de még lelki támaszukká tehetnek. És ezt az ajándékot csak telejs lélekkel lehet értékelni és elfogadni...

Menyhárt Krisztina fordítása

na „спомненото” дете: „А тая заран отидохме, гледаме – циганският стан го няма. Катунарите си отишли. Дълго стояхме на празната поляна, никой нищо не рече, душите ни и те бяха празни.” („Катунари”). Не само случките и описанията, но и „акустиката” в тази книга отговаря (или разчита) на чувствителността на детското ухо: „Заслушвали ли сте се някога в пролетен ден – ей така, просто застанеш, па послушаш?” („Песните на мама”).

Художествената организация на „Селски календар” е подчинена изцяло на традиционния календар и на идеята за кръговост: дванадесет глави, наречени по библейски „книги”, съответстващи на всеки месец от годината; във всяка „книга” по няколко разказа, свързани със съответния сезон; полученото цяло – „повест за една година”. Мястото на действието и участниците са едни и същи – циклично се сменят само календарът и събитията, свързани с него. Авторът особено набляга на свързаността на събитията: „Ала всички те са свързани, всяко оставя следа у онова, което ще се случи, всяко носи следата на онова, което вече се е случило.” Можем да кажем, че Георги Марковски сполучва в намерението си да улови и предаде диалектиката на родовия живот, без да се опитва да го изчерпи: „Тази книга е завършена, но не съвсем – аз разказвам само за нещата, които най-дълбоко са се врязали в сърцето ми, пропускайки хилядите дреболии. Но кое е важно, кое е дреболия? – непрекъснато се питам...” Всъщност и „дреболията”, влизайки в повестта на подобно фолклорно детство, се превръща в част от Завета. В този слънчев, благословен от Бога календар, всичко и всеки намира своето благодарно място.

На какво още се дължи особенният уют на възсъздадения от автора свят (дори когато става дума за смърт, болести и нечисти сили)? Защо няма напрежение, борба на поколенията, екологични кризи, сиромашко усещане? Разбира се, уютът изначално е функция на спомена: спомените избистрят доброто, както деветдесет и деветте камъчета избистрят ручейната вода и я правят кристална. По-важна обаче е хармоничната подреденост на подарения ни от автора свят с „топлото бащино огнище”; по-важна е уплътнената родовата нишка, която ни тегли назад, към извора. А може би разковничето е в думите на дядото към своя внук: „То, ако мене питаш, свирката ще носи душа, ако свирецът носи душа!” („Дудуче”). Да продължим иносказанието: само с душа могат да се предадат памет и ценности, които днешните и идващите поколения не ще преживеят, но могат да превърнат в своя духовна опора. Но и само с душа може да се оцени и приеме този подарък...

ХЕМУС**HAEMUS**

Списание за обществен живот и култура
Основано от
Дружеството на българите
в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското
републиканско самоуправление
Отговорен издател: д-р Данчо Мусев

Светла Кьосева: главен редактор
Росен Русев: художествен редактор

Редакционна колегия:
Андреа Генат, Ася Събева-Юричкаи,
Габриела Хаджикостова,
Моника Фаркаш-Барати
Райна Симеонова,
Светослав Стойчев, Светлана Стойчева

Предпечатна подготовка:
MS Mester Kft.
Печатница: iGlobe Team
Адрес на редакцията:
1062 Будапеща, ул. „Байза“ №44.
Тел.: 216-4210

Годишен абонамент: 2000 форинта
ISSN 1216-2590

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította 1991-ben
a Magyarországi Bolgárok
Egyesülete

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa
Felelős kiadó: dr. Muszev Dancso

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Ruszev Roszen képszerkesztő

Szerkesztőbizottság:
Genát Andrea, Hadzsikosztova Gabriella,
Juricskayné Szabeva Aszja,
Sztójcseva Szvetlana, Szimeonova Rajna,
Farkas Baráthi Mónika,
Sztójcsev Szvetoszlav

Nyomdai előkészítés:
MS Mester Kft.
Nyomda: iGlobe Team
A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 44.
tel.: 216-4210

Előfizetés egy évre: 2000 Ft
ISSN 1216-2590

